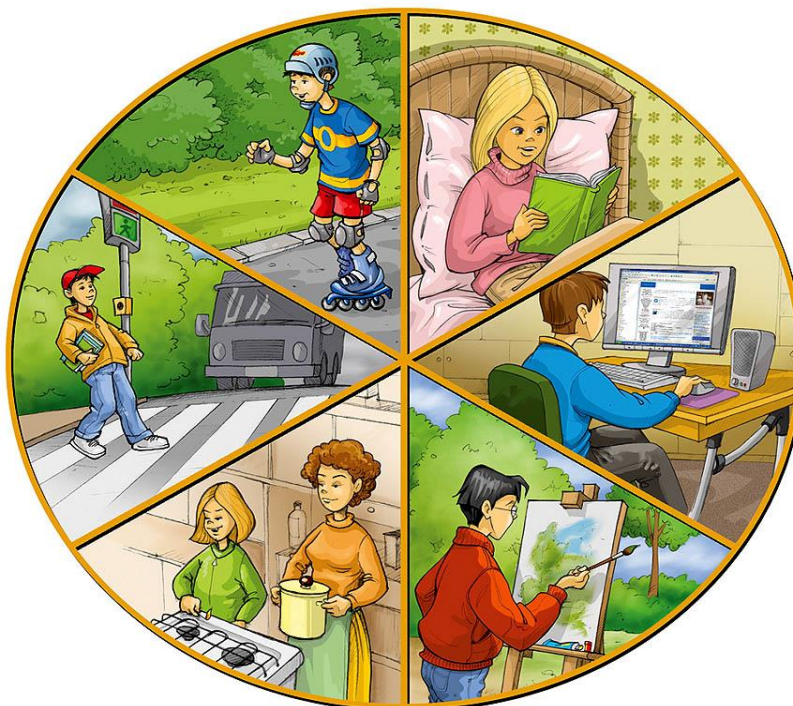

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського
Факультет фізичної культури та спорту

Ю.О.Грицай, С.В.Бірюк, О.М.Литвиненко

Педагогічні основи здоров'язберігаючого
навчального процесу школярів

Навчальний посібник

Миколаїв – 2016

УДК 371.3

ББК 74.202

Г 82

Рецензенти:

Богатирьов К.О., професор, доктор економічних наук, кандидат педагогічних наук, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова;

Васільєв Я.В., професор, доктор психологічних наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили;

Старіков І.М., професор, доктор педагогічних наук, Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського.

Рекомендовано до друку Вченою радою Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (Протокол №8 від 30.11.2015 р.)

Грицай Ю.О., Бірюк С.В., Литвиненко О.М.

Г 82 Педагогічні основи здоров'язберігаючого навчального процесу школярів / Ю.О. Грицай, С.В Бірюк., О.М.Литвиненко. – Миколаїв : Іліон, 2015. - с.

Проблема здоров'язбереження школярів сьогодні є дуже актуальною. Як вирішити її через освіту засобами педагогічного процесу? Цьому присвячені дані дослідження, в яких автори розглядають різні аспекти основ здоров'язберігаючого навчального процесу в закладах освіти.

Робота належить до числа навчальних посібників вузівської програми з дисциплін «Використання здоров'язберігаючих технологій у сфері освітніх закладів», «Теорія та методика фізичного виховання», «Професійна майстерність та професійна діяльність у сфері фізичного виховання», «Організація та методика масової оздоровчої фізичної культури»

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. Навчальна праця школярів	9
Розділ II. Формування здоров'язберігаючої компетентності.....	31
Розділ III. Урок – основна форма організації навчальної праці школярів.....	66
Розділ IV. Домашнє завдання у навчальній діяльності учня.....	75
Розділ V. Роль позаурочної роботи в удосконаленні навчальної діяльності школярів	82
Розділ VI. Фізичне виховання школярів і його направленість на формування здорового способу життя	100
Розділ VII. Роль сім'ї у керуванні навчальною працею школяра...	108
Розділ VIII. Методичний супровід основ здоров'язберігаючого навчального процесу школярів.....	119
Література	134
Додатки	137
Термінологічний словник.....	163

ВСТУП

Актуальність проблеми здоров'я нації в наш час стала не тільки предметом наукових досліджень, а й першочерговим завданням. Національна доктрина розвитку освіти в Україні окреслює стратегічні напрями розвитку освіти на найближчі роки і висуває завдання піднесення освіти до рівня загальнонаціональних пріоритетів як засобу формування освіченої, вихованої, фізично і духовно здорової української нації.

Здоров'я людини відображає одну з найчутливіших сторін життя суспільства й тісно переплітається з фундаментальним правом на фізичне, духовне і соціальне благополуччя за максимальної тривалості активного життя. Здоров'я – це комплексний і одночасно цілісний, багатовимірний динамічний стан, що розвивається у процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального та екологічного середовища і дозволяє людині по-різному здійснювати свої біологічні й соціальні функції.

Зосередження на стилі здоров'я, а отже, і на здоровому способі життя не з'являється в людини саме по собі, а формується як наслідок відповідної педагогічної дії, тому в структурі здоров'ятворчої педагогіки особливе значення має педагогічний компонент, сутність якого, за визначенням різних дослідників, полягає в тому, що навчатися здоров'я необхідно із самого раннього віку.

Педагогіка здоров'я – відносно новий напрям у педагогіці. Її основним предметом є здоров'я зростаючого покоління. Тут важливо відзначити, що здоров'я дітей, підлітків у процесі їхнього розвитку, досягнення зрілості й дорослішання не тільки повинно зберігатись або нарощуватись, але й відповідним чином будуватись й перебудовуватись.

Але дійсність говорить про інше. Погіршення соціально-побутових, екологічних, гігієнічних і психологічних умов життя в нашій країні впливає на стан організму людини, особливо дитячого: збільшується кількість

хронічних захворювань у дітей і підлітків; зменшується кількість дітей із першою групою здоров'я; збільшується кількість учнів, що мають відхилення у стані здоров'я на час закінчення школи.

За російською статистикою 80-85 % дітей шкільного віку мають погане здоров'я, понад 60 % студентів вищих навчальних закладів потребують лікування, а 85 % учителів мають хронічні захворювання.

За період навчання з 1-го по 9-й класи кількість здорових дітей зменшується в 4 рази, а дітей із вадами зору збільшується з 3 до 50 %, кількість нервово-психічних порушень збільшується з 15 до 40 %, а з порушенням статури збільшується до 65 %.

В Україні, за даними досліджень, здоров'я цієї вікової групи особливо важливе, тому що, за оцінкою фахівців, близько 75 % хвороб дорослих є наслідком умов життя в дитячі та юнацькі роки. Майже 90 % дітей, учнів, студентів мають відхилення у здоров'ї, а більше 50 % - незадовільну фізичну підготовку.

Саме школа, за статистичними даними, сприяє появі хронічних захворювань у кожної другої дитини, що призводить до істотної втрати резерву здоров'я. Вся ця жахлива статистика здебільшого дісталася нам у спадок від суспільства, що існувало у нашій країні впродовж довгих десятиліть, суспільства, де не було пріоритету здоров'я. Стає очевидною потреба зміни ставлення в системі освіти до здоров'я дитини. Потрібно шукати нові шляхи, способи та засоби для покращення та зміцнення здоров'я школярів загальноосвітніх навчальних закладів.

У цьому напрямку пошуки ведуться достатньо активно, однак відчутних результатів поки не спостерігається. Проблема здоров'язбереження школярів залишається вкрай актуальною. Неможна погодитися і тим, що до цих пір деякі викладачі, керівники шкіл діяльність із здоров'язбереження школярів вбачають лише у посиленні ролі фізичного виховання, організації харчування дітей, їх позашкільної діяльності. Звісно, це має значення. Але все більше приходиться переконуватися в тому, що збереження, зміцнення здоров'я

школярів безпосередньо залежить від використовуваних форм, методів, прийомів, способів навчальної діяльності.

Навчальна праця школярів - це суть здоров'язбереження дітей. В цьому нас переконує робота педагогів, які внесли особистий вклад в розробку здоров'язберігаючих технологій і очолює цих першопрохідців В.О.Сухомлинський. Запропонована ними здоров'язберігаюча освітня технологія складає теоретичну основу здоров'язберігаючої педагогіки.

Якщо філософія освіти відповідає на питання «навіщо навчати», а зміст освіти - «чому навчати», то педагогічні технології відповідають на питання «як навчати». З точки зору здоров'язбереження ми відповідаємо: щоб не нашкодити здоров'ю суб'єктам освітнього процесу - учням. Таким чином, здоров'язберігаючу педагогіку можна розглядати як якісну характеристику будь-якої освітньої технології, її «сертифікат безпеки для здоров'я», і як сукупність тих принципів, методів педагогічної роботи, що доповнюють традиційні проблеми навчання завданнями здоров'язбереження.

Нерідко можна почути: «школа навчає», «вчитель навчає». По великому рахунку, учень навчається сам. Школа і вчитель створюють умови і направляють учня сходами досягнення знань. Треба відмітити той факт, що школа, вчитель повинні навчити дитину вчитися, бо, як справедливо підмічено, для того, щоб учень хотів навчатися, він повинен вміти вчитися. Основним умінням, яким повинна озброїти школа дитину для забезпечення продуктивного навчання, є вміння вчитися.

Кожен школяр повинен знати, що собою являє навчальна діяльність, навчальна праця - основний постійний і систематичний вид їхніх трудових зусиль, знати, що таке навчання, його задачі, види навчальної діяльності, структурні елементи навчання, умови і фактори ефективного навчання, володіти загальними і спеціальними навчальними вміннями. Осмислення цих категорій допоможе оволодіти навчальними вміннями вчитися, самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися в стрімкому потоці інформації.

І ще, в педагогічній практиці, у наукових дослідженнях підкреслюється

необхідність переходу масової школи від «знаннєвої» моделі навчання, мета якої - основні знання, уміння і навички, до «компетентнісної», мета якої - формування компетентної особистості. Компетентність не може бути визначена тільки через суму знань і вмінь. Це й вміння мобілізувати в даній ситуації отримані знання, здатність конкретної дії в даній галузі, за умови глибокої особистої зацікавленості. Під загальними навчальними компетентностями ми розуміємо інтегральну властивість, що дозволяє учням здійснювати навчальну діяльність, що включає сукупність загальних навчальних умінь і передбачення можливих результатів.

Здоров'язберігаюча компетентність є основою, без якої процес розвитку людини є малоефективним, а формується вона з раннього віку в навчальному процесі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури і передового педагогічного досвіду роботи шкіл дозволяє стверджувати, що здоров'язбережувальний навчальний процес у школі може базуватися тільки на системному підході. І основами цієї системи є:

- навчання школярів умінню вчитися, навчальна праця, недопущення навчальних перевантажень;
- розвивальне навчання;
- формування здоров'язбережувальної компетенції;
- використання всіх організаційних форм навчання у школі (уроків, домашніх завдань, поза навчальної діяльності);
- фізичне виховання та його спрямованість на збереження та зміцнення здоров'я дітей;
- спільні зусилля педагогів та батьків – сімейне виховання.

Написання даної праці викликане результатами дослідження, проведеного авторами в школах Миколаївщини, в ході якого встановлено, що багато педагогічних колективів, вчителів дуже часто зіштовхуються з невмінням школярів навчатися, правильно організувати свою навчальну діяльність, розподіляти роботу за часом, вміло досягати поставлену перед

собою мету, тобто не в повній мірі володіють загальними навчальними вміннями і загальними навчальними компетентностями і, як результат, слабо вирішують завдання збереження і зміцнення свого здоров'я.

Основна проблема цього в тому, що вчителі мало, епізодично, уривками навчають дітей категоріям навчальної діяльності, не залучаються до цієї важливої справи батьки, немає достатньої кількості тематичної літератури для самих школярів.

Зовсім очевидно, що проблема впровадження здоров'язберігаючої педагогіки в навчальну діяльність школярів - актуальна, важлива, необхідна. Вона полегшує навчальну працю, дозволяє виключити стресові ситуації і сприяє збереженню здоров'я учнів.

Це і складає зміст даного навчального посібника, що в своїй основі є другим виданням, переробленого і доповненого авторами книги «Використання здоров'язберігаючих технологій в навчальній діяльності школярів».

РОЗДІЛ І. НАВЧАЛЬНА ПРАЦЯ ШКОЛЯРІВ

*«Мозок, добре влаштований, вартує більше,
ніж мозок, добре наповнений»*

М.Монтень

Що означає вчитися? Від того, як відповідають педагоги на це питання залежить не тільки успішність подальшого навчання дитини, але і її розвиток, особистісне становлення, доля, здоров'я.

Вміти вчитися – це означає вміти самостійно й ефективно виконувати навчальну діяльність.

У педагогічному трактуванні вчитися – виконувати все те, що передбачено тим, хто навчає в навчальному процесі. Навчальна діяльність у цьому смислі складається з різних дій або видів і підвидів, наприклад: виконання домашньої роботи; розв'язання математичних задач; списування тексту або написання викладок на уроках української мови; виконання фізичних вправ на уроках фізичної культури, заучування віршів та ін. Термін «навчальна діяльність» іноді заміняють терміном «навчальна робота», «навчальна праця». Означають вони цілеспрямовану розумову і фізичну діяльність учнів, що полягає у сприйнятті, осмисленні і збереженні в пам'яті основ наук, а також в оволодінні вмінням застосовувати отримані знання на практиці і користуватися ними в подальшій трудовій діяльності. Із аналізу літератури з даного питання слідує, що зміст понять навчальна робота, навчальна праця охоплюють наступні сторони:

Основи психології розумової праці. Діти повинні мати уявлення про дію механізму пам'яті і мислення, уваги, уваги – все це зробить їх роботу більш організованою.

Інтелектуальні вміння, різноманітні види навчальної діяльності. До числа найбільш важливих інтелектуальних умінь відносяться: вміння планувати свою роботу, систематично використовувати самоконтроль, вміння мобілізувати увагу, використовувати прийоми запам'ятовування,

ефективно виконувати основні розумові операції (порівняння, пояснення, аналіз і синтез, узагальнення і диференціацію).

Культура навчальної праці. Найбільш загальні сторони культури навчальної праці: вміння виконувати будь-яку працю, свідомо і цілеспрямовано працювати, швидко настроюватися на трудову діяльність, працювати чітко і організовано, раціоналізувати процеси праці.

Інші важливі навички культури навчальної праці: вміння працювати з книжкою, здатність точно, стисло і виразно висловлювати свої думки, вміння планувати відповідь, планувати свою діяльність, спостерігати за тим, що відбувається навколо.

Життя сучасних школярів, їх навчальна діяльність суттєво змінилися. Вміти навчатися в сучасних умовах — це вміння обирати види і форми свого навчання (наприклад, обирати факультативи, рівень складності завдань тощо); розраховувати свої сили; використовувати засоби і способи отримання інформації; виробляти, проявляти і аргументовано відстоювати власну думку і навіть відмовлятися від надлишку інформації. Відмовлятися від участі в заходах, якщо вони створюють загрозу для здоров'я або шкідливі за іншими рисами. Сьогодні необхідні раціональна організація навчальної діяльності учнів і вміння організовувати свою навчальну роботу в усіх її проявах.

З аналізу передового досвіду і наукової інформації з питань навчальної праці школярів встановлено, що в понятті «навчальна праця» найважливішими компонентами є навчальні уміння і навички. Слід відрізнити дві основні групи умінь і навичок: **спеціальні** (що формуються в рамках одного предмету на основі змісту даної навчальної дисципліни) і **загальні** (що формуються і широко використовуються в системі більшості предметів). Спеціальні навчальні уміння і навички доволі багато чисельні навіть в межах окремих навчальних предметів. В свою чергу, загальні навчальні уміння і навички також неоднорідні, але є всі підстави, щоб об'єднати їх в групи.

Ми пропонуємо наступну різновидність загальних навчальних умінь і

навичок школярів, класифікованих за характером діяльності учнів:

- загально логічні навчальні уміння і навички;
- навчально-інтелектуальні уміння і навички;
- бібліографічні уміння і навички;
- організаційно-пізнавальні уміння і навички.

Ці групи загальних умінь і навичок не вичерпують усього їхнього різноманіття, а лише вказують на найбільш суттєві для школяра ознаки. Розглянемо їх.

Загально логічні навчальні уміння і навички. Найважливіші серед них:

- уміння сприймати і осмислювати інформаційний матеріал;
- закріплювати і застосовувати знання;
- уміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

У цьому аспекті, наприклад, велике значення має усвідомлення школярами на кожному уроці **мети і задачі роботи**. Щоб викликати в учня бажання активно працювати, виховати змістовну мотивацію навчання, необхідно робити зрозумілими йому ті задачі, які він повинен розв'язувати на уроці. Якими прийомами і методами це досягається? Зазвичай на початку уроку вчитель в словесній формі чи використовуючи спеціальні плакати, картки, повідомляє, які задачі необхідно розв'язати в ході вивчення матеріалу; що до кінця уроку потрібно буде знати, вміти; в яких життєвих ситуаціях знадобляться ці знання тощо. Чи, допустимо, коли на уроці вчитель говорить: «Ми повинні будемо закріпити знання, отримані по темі раніше. Допоможіть мені сформулювати задачі уроку. Як ви вважаєте, що ми повинні будемо робити?» У вичлененні цілей і задач вчителю значно допомагають типові навчальні програми, в яких введено розділ «що необхідно знати і вміти».

Вихідним прийомом логічного мислення є **аналіз** – уявне розчленування цілого на частини. Вміння аналізувати на емпіричному рівні

починають формуватися ще в дошкільний період, так як без цього уміння неможливо скласти найпростіше описання предмета, що розглядається. Але термін «аналіз» в процесі шкільного навчання не тільки не пояснюється, але й майже не використовується. Навіть в тих випадках, коли, здавалося б, без цього терміна обійтись неможливо, замість нього зазвичай застосовується термін «розбір» (розбір слова, розбір речення). Між тим, методичні дослідження довели, що перехід до теоретичного рівня формування даного вміння може бути здійснений уже в 5 класі і в ході подальшого навчання все більш вдосконалюватись: від предметно-наглядного до словесно-логічного; збільшується кількість елементів, що **виокремлюються**; здійснюється багатоступеневий аналіз, тобто паралельно аналізуються різноманітні, але порівнювані явища.

З аналізом нерозривно пов'язаний **синтез**, який являє собою протилежну розумову операцію. Синтезування – більш важка задача для учнів: адже уявне поєднання елементів потребує розкриття тих внутрішніх зв'язків, які роблять елементи складовими частинами цілісного об'єкта. Саме завдяки розкриттю цих зв'язків синтезоване знання про об'єкт, що вивчається, є більш повним, ніж сума знань про окремі його частини.

Вичленення і поєднання за допомогою аналізу і синтезу суттєвих ознак слугує основою для визначення **понять**. Оскільки ж логічне мислення – мислення понятійне, ця розумова операція грає особливо важливу роль. Як показує досвід навчання, вже в середніх класах учні здатні осмислити процедуру означення. Вчитель пояснює, що визначенням називається коротке розкриття змісту поняття і дає основні правила цієї операції: визначення повинно включати в себе більш широкі родові поняття і видову відмінність («монархія – держава, в голові якої стоїть одна людина»); визначення не повинно бути занадто широким або занадто вузьким за змістом («монархія – це суспільний устрій» або «монархія – це влада царя»); в ньому не повинно бути повторення одного і того ж терміну («монархія – держава, яку очолює монарх»); всі терміни повинні бути учням вже відомі.

Серед логічних операцій, якими повинні бути навчені школярі особливе місце займає **порівняння**. Воно – основа всякого розуміння і мислення. Ще Костянтин Дмитрович Ушинський говорив про те, що все в світі ми пізнаємо не інакше як через порівняння, і якщо б нам представився який-небудь предмет, якого ми не могли б ні до чого прирівняти і ні від чого відрізнити, то ми не змогли сказати про нього ні слова.

Щоб не допустити формального оперування цим терміном, потрібно пояснити учням, що порівнянням називається розкриття в явищах, що вивчаються, загального і відмінного.

Порівняння слугує основою **класифікації**. Оволодіння даним логічним прийомом необхідно, щоб учні не лише зрозуміли, що собою являють різноманітні класифікаційні системи, що вивчаються в школі, але й вміли самостійно знаходити місце в них для окремих об'єктів (наприклад, вияснити, до якого роду чи сімейства відноситься та чи інша тварина).

Розумовою операцією більш високого рівня є **систематизація**. Терміни «система», «систематизація» включаються в підручники, починаючи з 4 класу: сонячна система, система рік, коренева система та ін. Вчитель пояснює, що система – це цілісна множина взаємопов'язаних елементів, а систематизацією називається розумова операція зі зведення знань у визначену систему.

Найважливішим засобом формування наукових переконань, засобом активізації пізнавальної діяльності учнів і розвитку їхнього мислення є логічна операція **доведення**. Завдання на доведення ставляться уже в молодших класах (доведи, обґрунтуй, підтвердь). Роз'яснюючи процедуру доведення, вчителю слід виходити з того, що ця процедура складається з трьох ланок: тезис – предмет доведення, аргументи – вихідні дані для обґрунтування тезису і способи обґрунтування тезису (пряме або непряме доведення).

Загальні навчально-інтелектуальні уміння і навички включають:

- уміння ділити матеріал на смислові частини, виділяти головне;
- складати план, тези, вести конспекти;
- користуватися різними видами читання;
- вміти виконувати вправи, лабораторні роботи, проводити дослідження;
- конструювати розповідь, відповідь;
- готувати доповідь;
- вміння дискутувати.

Всьому цьому вчитель зобов'язаний вчити школярів з першого до одинадцятого класу на кожному уроці і в позаурочний час.

Слід, мабуть, взяти кожному з нас на озброєння ідеї «опор» або «великих блоків» вчителів-новаторів (В.Шаталов, Є.Ільїн, С.Лисенкова, М.Щетінін та ін.). Блокове компонування навчального матеріалу дозволяє легше засвоювати логічні зв'язки, виділяти основну думку (збільшується обсяг матеріалу і знижується навантаження на учня). Робота над конструкцією викладення (вчителя або учня), складання опорних сигналів, схеми, опорної деталі – вчить логічно мислити. Форми опору можуть бути найрізноманітнішими, але принцип загальний: це набір ключових слів, знаків, розташованих на папері (класній дошці) особливим чином органічно пов'язаних і дозволяють, або згорнути, або розгорнути відповідь. Він полегшує розуміння, запам'ятовування, виключає зубріння. Багато вчителів шкіл області користуються опорами, тільки не називають їх так. Але справа не у незнанні. І вчителі, і їх вихованці повинні володіти такими навчальними вміннями, які дозволяють конструювати думки за ключовими моментами знань.

Бібліографічні уміння і навички:

- навички поводження з каталогом;
- вміння знайти потрібну книгу;
- складання картотеки;

- робота зі змістом;
- вміння розібратися з методичним апаратом параграфа;
- раціональні способи ознайомлення зі змістом матеріалу.

Раціональна робота з книгою включає в себе комплекс різнохарактерних вмінь і, в першу чергу, вмінь, що забезпечують володіння змістовою стороною матеріалу: попередній біглий перегляд усього змісту, уловлення змісту, повільне (з фіксуванням уваги на головному), суцільне читання; підкреслювання головного, вичленення основної ідеї; аналіз структури викладення (складання плану або опорних питань, вміння робити робочі записи); повторний біглий перегляд змісту.

Не менш важливі навчальні уміння, що визначають ставлення до прочитаного, критичне його осмислення.

Бібліографічні уміння – це робота і вчителя на уроках і класних керівників, бібліотекаря в позаурочний час.

Без бібліографічних умінь немає ні самоосвіти, ні спеціаліста в будь-якій галузі, адже робота з книгою – основний шлях росту і професійної майстерності кожного.

Організаційно-пізнавальні уміння і навички

Вміння навчатися – це вміння працювати. А процес будь-якої праці включає в себе організацію роботи і неперервний контроль за нею.

Літератури з даного питання немало. Завдання вчителя – знати її і використовувати в роботі. Перш за все необхідно навчити школярів берегти час, цінувати не лише години, але і хвилини, розумно використовувати їх. Переверені засоби цього: хронометраж часу, вміння працювати, дотримання режиму дня, виділення вільного часу для будь-якої справи та ін. Не менш важливі такі елементи організації навчальної роботи як порядок на робочому місці, гігієна праці, усвідомлення мети роботи, планування праці, поєднання навчальної праці і відпочинку. А проблема роботи учня на уроці? Наприклад, що означає підготуватися до уроку? В правилах внутрішнього розпорядку Муніципального колегіуму ми читаємо: «приходь в школу не перед дзвінком,

а за 10-15 хвилин до початку першого уроку. Спробуй так робити і побачиш, що в цей день будеш відчувати себе впевнено і спокійно. Перед уроком можна ще раз переглянути записаний в зошит план або якийсь важке місце в підручнику, перевірити правильність розв'язання задачі, звернутися за допомогою до товариша. Все необхідне для уроку повинне бути підготоване завчасно та ні.»

Школа, вчителі повинні об'єктивно оцінювати результати своєї роботи і вчити правильній самооцінці учнів. Як відомо в педагогіці співробітництва ідея оцінки роботи одна з ведучих. І вона можлива лише при навчанні без примусу. Вчителю не слід прибігати до силових прийомів. Дитяча лінь, в більшості випадків, захист від педагогічної агресії. Дійсно, хто з нас буде заперечувати педагогам-новаторам в тому, то ледачих дітей набагато менше, ніж нам здається і діти стають ледачими, коли перед ними виникають задачі, з якими вони не можуть впоратися. Нам всім потрібно навчатися навчанню без примусу, знати дитяче незнання, розуміти його причину і усувати.

Нами розроблена пам'ятка школяру-старшокласнику (100 добрих порад) з виховання у нього навчальних умінь. Вона розміщена в кінці книги (див. додаток Б).

Мабуть, ми не можемо сьогодні призвати всіх учителів прийняти, як кажуть «один до одного» технологію вчителів-експериментаторів Ф.Шаталова, Ш.Амонашвілі та ін., які пропонують і пусту клітинку замість двійки, і десятикратні повторення «до тих пір, поки не будеш знати на «4» і «5»», не виставлені оцінки та ін. Це експеримент, але є і інші можливості – в рамках діючого навчально-виховного процесу привчити школярів до самоаналізу, до оцінки результатів свого навчання. А без цього немає самостійної, незалежної людини. Кожен з нас просто зобов'язаний винести правильну оцінку своєї роботи, приучений аналізувати свою діяльність.

Питання про педагогічні основи навчання школярів умінню вчитися це також питання про два рівні вироблення навчально-пізнавальних умінь – емпіричного і творчого. Аналізуючи досвід роботи з даної проблематики,

В.Пунський [13, с. 38] справедливо вважає, що на емпіричному або практичному рівні інтелектуальні вміння виробляються завдяки багаточисельним вправам, але без пояснення вчителями. Доцільність цього шляху обумовлена двома факторами: віковою обмеженістю можливостей і складністю розумових операцій. Тому без емпіричного шляху не обійтись. Та і не можна вважати його безрезультатним, бо в певній мірі формування вмінь він забезпечує. Але міра ця не може бути признана достатньою. Вірно кажуть: кожне не роз'яснене слово – крапля отрути в хлібі пізнання. Тим більше якщо словом є термін, що означає спосіб навчально-пізнавальної діяльності. Ніхто не сумнівається в необхідності роз'яснення правил граматики. Але чому існує думка, що навчальні уміння можуть бути засвоєні «самі по собі», в процесі вивчення того чи іншого предмета? З дивною безтурботністю, без пояснення застосовуються в підручниках і на уроках назви різних розумових операцій і це призводить до серйозних недоліків в практиці навчальної роботи. Ми встановили, що до 70% відратованих з нашого університету студентів в 2013-2014 рр. не вміли вчитися, слабо володіли навчальними прийомами. Таким чином, є всі підстави вважати, що навчання вмінню вчитися лише на емпіричному рівні, на основі практичних вправ, вже не сприяє віковим задачам школи. В.О.Сухомлинський у своїй роботі «Розмова з молодим директором» писав: «Неможна більше миритися з таким положенням, коли школяр вивчає і пізнає багато про зіркові та морські глибини, про далекі галактики і елементарні частки, про державний устрій Давнього Єгипту і Вавилону, але не вивчає і нічого не знає про те, що відбувається у нього в голові, коли він сприймає і пізнає оточуючий світ» [2, т. 3, с. 175].

Отже, формування загальних навчальних умінь на теоретичному рівні – об'єктивна необхідність, що, однак, не заперечує необхідність рівня емпіричного. У чому педагогічна цінність теоретичного рівня? Досягається не інтуїтивне, а усвідомлене засвоєння методів навчання, а отже, можливість перенесення їх в нову пізнавальну ситуацію, забезпечується краще засвоєння

основ наук, що вивчаються в школі (наприклад, володіючи прийомом «узагальнення» учні зможуть краще і озуватися до узагальнюючих уроків і краще засвоювати їх зміст). Посилиться інтерес до навчання. Роз'яснюючи навчальні вміння, ми допомагаємо школярам оволодіти науковою організацією своєї праці і тим самим досягати більшої продуктивності. А це основний шлях до ліквідації перенавантаження учнів. А значить зміцнення їх здоров'я. Гарно організована навчальна праця має великий виховний вплив на учнів: сприяє виробленню працелюбства, дисциплінованості, вміння берегти час. Нарешті, оволодіння інтелектуальними вміннями слугує найважливішою передумовою самоосвіти.

Вирішуючи питання про те, в якому плані доцільний перехід від емпіричного до теоретичного рівня вироблення того чи іншого прийому слід виділити дві умови: необхідність свідомого оволодіння прийомом для оволодіння навчальним матеріалом і пізнавальними можливостями учнів. Обираючи урок, на якому доцільно роз'яснити навчальний прийом, потрібно вивчити: чи є потреба в такій логічній операції для кращого вивчення теми; чи є достатньо часу; чи можна буде на наступних уроках вчити застосовувати цей метод. Якщо в молодших класах методи розумової праці формуються на емпіричному рівні, то в середніх класах для навчання вмінню вчитися існують найбільш сприятливі умови (значно підвищуються пізнавальні можливості дітей і уроки ще не перенавантажені великим складним матеріалом). Мабуть, оптимальний варіант – індивідуальний підбір кожного прийому з урахуванням конкретних обставин навчання. В одному випадку прийом роз'яснюється вже в початкових класах. В другому – після тривалого емпіричного застосування, в третьому — на найвищій щаблі шкільної освіти. Але робити це неодмінно, необхідно. Проведене нами анкетування старшокласників показало, що в 9-11 класах багато з них «вчать уроки» по суті справи майже так, як звикли робити це на попередніх ступенях навчання.

Дуже важливим компонентом навчання школярів загальним навчальним вмінням є проблеми мотивації навчання. У психолого-

педагогічній літературі обґрунтовуються чотири взаємопов'язаних стимули формування в школярів позитивних мотивів до навчання: усвідомлення навчання як громадського і власного обов'язку; переконання в можливості і необхідності розвитку своїх розумових здібностей; намагання полегшити свою навчальну працю і зробити її більш продуктивною; прояв інтересу до навчання.

Вивчення позитивного досвіду роботи шкіл області, показують, що для розвитку мотивації використовується визначена група прийомів навчання: спонукання позитивного емоційного ставлення до навчання, розкриття новизни і актуальності, організація пізнавальної дискусії, пред'явлення відповідних вимог і приучення школярів до їх виконання, оперативний контроль за їх виконанням, створення ситуації успіху, заохочення учнів.

У загальноосвітній школі №55 м. Миколаєва ми спостерігали ситуації, коли вчителі оцінювали не тільки знання, але й загальні вміння школярів (відмітка за складений план, за рецензування відповіді, за активну участь в обговоренні поставленого на уроці питання). У багатьох з відвіданих шкіл вчителі для формування вміння навчатися створюють сприятливу психологічну атмосферу. Кожне, навіть незначне, просування учня в навчанні – вони помічають, схвалюють, висловлюють надію на те, що будуть нові успіхи. В.О.Сухомлинський писав про те, що дати дітям радість праці, відмітити успіхи в навчанні – це перша заповідь виховання: «У наших школах не повинно бути нещасних дітей, – читаємо ми у нього, дітей, душу яких гризе думка, що вони ні на що не здатні» [2, т. 3, с. 175]. Чи є в нашому регіоні вчителі, школи, в яких склалися чи складається система роботи по формуванню навчальних умінь школярів у відповідності до приведеної вище класифікації? Проведене дослідження дозволяє відповісти ствердно. У більшій мірі це стосується окремих вчителів, у меншій – цілих педагогічних колективів.

Аналіз діяльності дає право стверджувати, що система роботи вчителя по формуванню в учнів вміння навчатися складається з наступних

взаємопов'язаних компонентів: постановка мети, відбір педагогічних засобів, їх застосування в процесі навчання, оцінка самого процесу, результатів навчання і його коригування. Досвід показує, що спочатку вчитель оволодіває способами формування в учнів навчальних умінь на окремому уроці. Наступний крок – оволодіння системою уроків з теми, розділу, курсу навчального року, згідно з віковим рівнем, зв'язок навчання з позакласною роботою. Нарешті, нова сходинка – система роботи вже не одного, а декількох або всіх учителів даного предмету, даної паралелі. А організатором цієї роботи повинна бути дирекція школи.

Саме цим шляхом пішов педагогічний колектив ЗОШ №2 м. Миколаєва. На підготовчому етапі були намічені два основних напрямки в розв'язанні задачі навчання учнів вмінню вчитися: реалізація загальних способів навчальної праці в ході вивчення всіх шкільних дисциплін і проведення класними керівниками в позаурочний час тематичного циклу бесід про культуру навчальної праці. На наступному етапі корінній зміні підлягала методична робота, (психолого-педагогічні семінари, наочні засоби і дидактичні матеріали, методична рада школи, куди ввійшли керівники методичних об'єднань). 2014-2015 навчальний рік – третій етап – безпосередніми активними учасниками проведеної роботи стали не лише вчителі, але й батьки, рада школи, громадські організації. Колектив цієї школи своїм безсумнівним успіхом в навчанні і вихованні дітей зобов'язаний серйозній творчій роботі над комплексною педагогічною проблемою «Вчити дітей навчатися».

Заслуговує на визнання діяльність педагогічного колективу Миколаївського муніципального колегіуму (директор – Січко Сергій Михайлович). Педагогічний колектив цього навчального закладу склав таблицю вимог до умінь учнів з організації навчальної діяльності й працює за нею:

1 клас	Вміти відбирати навчальні приладдя для уроку, розташовувати їх в потрібному порядку, розрізняти основні елементи навчальної книги, дотримуватися єдиних вимог до оформлення письмової роботи, включатися в роботу одразу ж після вказівок вчителя, підтримувати правильну осанку, перевіряти свою роботу за зразком, вчитися допомагати вчителю у проведенні занять.
2 клас	Дотримуватись режиму, підтримувати порядок на робочому місці, орієнтуватися в тривалості роботи, дотримуватися визначеної послідовності в ній, правильно користуватися підручником, дидактичним і роздавальним матеріалами, вчитися працювати в заданому темпі, користуватися підрядковим словником, лінійкою трикутником, правильно оцінювати свою роботу, вчитися працювати спільно з товаришами.
3 клас	Самостійно готувати робоче місце в класі і вдома, звично дотримуватися правильної осанки, визначати під керівництвом вчителя мету роботи, план її виконання, тривалість часу на різні види завдань, розрізняти абзац і красний рядок, пам'ятати смислові позначення в підручник, допомагати вчителю в підготовці обладнання до уроку, працювати самостійно і разом з товаришами.
4 клас	Вміти користуватися довідниковою літературою, розуміти символіку підручників, утримувати в порядку своє робоче місце і навчальні прилади, обдумувати самостійну роботу, що має відбутися, розподіляти час, оцінювати навчальні дії (свої і товариша) за зразком оцінки вчителя, вміти працювати самостійно і з товаришами, надавати вчителю необхідну допомогу на уроці і поза ним.
5 клас	Звично виконувати правила гігієни навчальної праці, визначати завдання навчальної роботи, використовувати раціональні засоби для її виконання, оцінювати її якість, працювати самостійно в групі, освоювати роботу члена активу предметного кабінету.
6 клас	Самостійно складати режим дня і користуватися ним; самостійно визначати навчальні задачі, планувати свою діяльність, оцінювати виконання завдань по ходу їх, по результату, дотримуватись вибраного темпу роботи, бути асистентом вчителя на уроці, в предметному кабінеті.
7 клас	Самостійно визначати навчальні задачі і планувати навчальні дії, засвоювати різні форми контролю і самооцінки, елементи самоосвіти, активно брати участь в колективній пізнавальній діяльності на уроках і поза ними, оволодівати функціями консультанта з предмету.
8 клас	Проявляти високий рівень самостійності в навчальній праці і в самоосвіті, працювати консультантом в предметному кабінеті.
9 клас	Планувати навчальну і самоосвітню діяльність з урахуванням рекомендацій вчителів, визначати і аналізувати її засоби, активно брати участь в колективній пізнавальній роботі, в громадській оглядах знань, в роботі учнівського активу.
10-11 класи	Володіти сформованими вміннями і навичками навчальної праці і самоосвіти, самокритично оцінювати їх результати, організовувати і проводити різноманітні види пізнавальної роботи в школі.

У вищенаведеній таблиці немає вмінь, що повторюються, представлена лише послідовність їх по мірі збагачення змісту і якості, мається на увазі, що виконання умінь попереднього класу і навчальних періодів обов'язкове.

Сьогодні актуальним є питання про комп'ютеризацію шкіл, яка має три основні цілі:

- забезпечення загальної комп'ютерної грамотності;
- розвиток якостей особистості: освіченості, самостійності, критичності, відповідальності;
- використання комп'ютера як засобу підвищення ефективності навчання.

У навчальному процесі комп'ютер може бути як об'єктом вивчення, так і засобом навчання, тобто можливі два напрямки його використання. У першому випадку засвоєння знань веде до усвідомлення можливостей комп'ютерних технологій під час виконання різноманітних завдань. У другому – комп'ютерні технології є потужним засобом підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Комп'ютер є добрим помічником і для викладачів, і для учнів. Він підвищує мотивацію і наочність у навчанні, диференціює роботу учня на уроці, підвищує емоційність сприйняття і розвиває всі види мислення, пам'ять і увагу у дітей. Але не треба виключати і негативні сторони. Комп'ютер негативно впливає на поставу дитини. Під час роботи за комп'ютером дитина перебуває під впливом електромагнітного випромінювання. Через регулярну роботу за комп'ютером у дітей спостерігається погіршення зору. Однак, досвід роботи експериментальних шкільних колективів показує, що цей негатив можна і потрібно долати за рахунок встановлення правильного рухового режиму дня (фізкультурні хвилини, фізкультурні паузи, спортивні години у групах подовженого дня, секційні заняття).

Вчителі дуже цінують можливість використання комп'ютерної та сучасної медіа техніки для наочності у навчанні, можливість ілюструвати матеріал, що викладається, з ціллю розвитку навчальних умінь і навичок школярів. А це означає, що комп'ютеризація – можливий засіб здоров'язбереження школярів.

Існує багато варіантів діагностики загальних умінь у навичок, цього

єдиного комплексу «інструментів» навчання, якими користуються школярі. Визначений інтерес у цьому плані представляє робота дослідника М.Ступницької [7, с. 28].

У нашому варіанті ми виділили три групи загальних умінь і навичок (ЗУН). Це інтелектуальні, організаційні і комунікативні. Думається, їх використання дозволить різнобічно діагностувати наявність і динаміку розвитку ЗУН в учнів.

Робота, що буде проводитись, передбачає заповнення анкети, яка складається з трьох частин: інтелектуальні вміння, організаційні і комунікативні.

Інструкції щодо заповнення: У середній колонці («Види роботи на уроці») наводяться деякі характеристики навчальної роботи дітей. Оберіть ту, що найбільше підходить і поставте галочку на перетині даного положення й прізвища учня.

А. Інтелектуальні вміння і навички

Бали	Види роботи на уроці	Прізвища учнів									
1. Сприйняття інформації											
<i>1.1. Усну інструкцію сприймає</i>											
4	З першого пред'явлення										
3	Потребує додаткових роз'яснень										
2	Потребує покрокового пред'явлення з покроковим контролем успішності										
1	Не сприймає усну інструкцію										
<i>1.2. Письмову інструкцію (в підручнику, на дошці, на картці тощо) сприймає:</i>											
4	Самостійно										
3	Потребує пояснень										
2	Потребує покрокового пред'явлення з покроковим контролем успішності										
1	Не сприймає письмову інструкцію										
2. Інтелектуальна обробка інформації											
<i>2.1. Чи вміє виділити головне в запропонованій інформації:</i>											
3	Спроможний виділити самостійно										
2	Потребує додаткових (навідних, уточнюючих) питань										
1	Відчуває значні утруднення										
<i>2.2 Чи вміє виділяти нове в навчальному матеріалі:</i>											
3	Спроможний виділити самостійно										
2	Потребує допомоги										
1	Відчуває значні утруднення										
<i>2.3. Темп інтелектуальної діяльності</i>											
3	Темп вище, ніж у інших учнів класу										

2	Темп такий же, як і в інших учнів класу									
1	Темп значно знижений									
3. Результативність інтелектуальної діяльності										
<i>3.1 Результат отримує</i>										
4	Успішно (раціонально, ефективно) відтворює запропонований вчителем алгоритм									
3	Оригінальним творчим способом									
2	Нераціональним («довгим») шляхом									
1	Шляхом підгону під відповідь («метод тикун»)»									
<i>3.2. Пред'явлення результату:</i>										
4	Здатний дати розгорнуту відповідь і аргументувати своє рішення									
3	Здатний дати правильну відповідь, але не може її обґрунтувати									
2	Доводиться «витягувати» відповіді									
1	Необхідність відповідати, як правило, викликає серйозні утруднення									
4. Самооцінка результатів роботи:										
3	Спроможний дати об'єктивну оцінку результату своєї роботи, так як розуміє суть допущених помилок									
2	Не завжди може дати об'єктивну оцінку своїй роботі, хоча, як правило, бачить допущені помилки									
1	Не може об'єктивно оцінити свою роботу, так як не розуміє, що допустив помилки									
5. Відповідність статусу учня вимогам програми навчання:										
3	Спроможний засвоїти програму з Вашого предмета в нормативні строки									
2	Для засвоєння програми потребує системи додаткових занять									
1	Засвоєння програми з різних причин утруднене									
	Загальний бал:									

Обробка даних опитування (ключ)

Кожній позиції, обраній вчителем для кожного учня, відповідає визначений бал (див. крайню ліву колонку). Необхідно скласти всі бали кожного учня і записати їх в рядок «Загальний бал». Далі всі «загальні бали» кожного учня, присвоєні йому вчителями – учасниками опитування за даною шкалою («Інтелектуальні ЗУН»), додаються і діляться на число, цю відповідіє числу учасників опитування. Так ми отримуємо середньоарифметичний бал кожного учня за шкалою «Інтелектуальні ЗУН». Ці бали умовні, вони потрібні для того, щоб віднести учнів класу до визначеної групи.

Інтелектуальні ЗУН (статус і рекомендації)

У результаті підрахунку можна виділити три групи учнів: слабка група (набирає від 9 до 15 балів), середня група (набирає від 16 до 23 балів) сильна група (набирає від 24 до 31 бала).

Група, бали	Статус	Рекомендації вчителям
Слабка група (9-15)	Після сприйняття навчальної інформації, практично не в змозі діяти самостійно. Особливі труднощі викликає інформація, що пред'являється в письмовій (усній) формі. Зазнає значних утруднень при виділенні нового і головного при інтелектуальній обробці інформації. Темп інтелектуальної діяльності і її результативність знижені. Результат роботи найчастіше отримує шляхом «підгону під відповідь», а необхідність пред'являти його викликає серйозні утруднення, відповіді, як правило, приходиться «витягувати». Не може об'єктивно оцінити свою роботу, оскільки часто «не бачить» допущених помилок, або не розуміє, що допустив їх, у зв'язку з тим що у внутрішньому плані не сформоване уявлення про еталон роботи. Засвоєння шкільної програми значно ускладнене	Потребує покрокового пред'явлення навчальної інформації з покроковим контролем її засвоєння. При інтелектуальній обробці інформації необхідна значна навчаюча, організуюча і стимулююча допомога вчителя. Необхідно розвивати прийоми логічного мислення, формувати уявлення про еталон роботи і критерії її оцінки. Для успішного засвоєння більшості навчальних предметів потребується система додаткових занять
Середня група (16-23)	Сприймаючи учбову інформацію (як усну, так і письмову), потребує додаткових роз'яснень. При інтелектуальній обробці інформації потребує деякої (стимулюючої, організуючої) допомоги. Темп інтелектуальної діяльності середній. Результат роботи найчастіше отримує, відтворюючи запропонований учителем алгоритм, хоча часом діє самостійно нераціональним, «довгим» шляхом. Даючи правильну відповідь, не завжди може аргументувати її, обґрунтувати свою точку зору. Не завжди може дати об'єктивну оцінку своєї роботи, хоча, як правило, бачить допущені помилки	При сприйнятті і інтелектуальній обробці учбової інформації в ряді випадків потребує доповнень, навідних або уточнюючих питань. Потрібно розвивати здатність діяти раціональними способами, уміння аргументувати свою позицію, обґрунтувати отриманий результат. Слід удосконалювати уміння об'єктивно оцінювати свою роботу
Сильна група (24-31)	Успішно сприймає учбову інформацію (як усну, так і письмову) з першого пред'явлення. Здатний самостійно виділити нове і головне при інтелектуальній обробці навчального матеріалу. Темп інтелектуальної діяльності дещо вищий, ніж у інших учнів. Результат роботи отримує, успішно відтворюючи запропонований алгоритм, у ряді випадків може діяти оригінальним, творчим способом. Здатний дати розгорнуту відповідь і обґрунтувати її, аргументувати свою позицію. У більшості випадків може дати об'єктивну оцінку результату своєї роботи, так як розуміє суть допущених помилок	Бажано заохочувати творчий підхід до вирішення учбових завдань, розвивати пізнавальні мотиви

Б. Організаційні уміння і навички

Бали	Види роботи на уроці	Прізвища учнів
1. Отримавши завдання:		
3	Планує роботу до її початку	
2	Планує в ході роботи	
1	Взагалі не складає плану	
2. Питання, що уточнюють завдання, задає:		
4	Не потребує додаткових пояснень	
3	До початку роботи	
2	В ході роботи	
1	Не задає, хоча і потребує пояснень	
3. Виконуючи завдання, працює:		
4	Точно дотримуючись плану	
3	Відступаючи від плану в деталях, зберігає загальну послідовність дій	
2	Починає працювати за планом, але в ході роботи грубо порушує порядок дій	
1	Працює хаотично, без плану	
4. Завершуючи завдання:		
3	Обов'язково досягає запланованого результату	
2	Не доводить роботу до остаточного результату	
1	Задовольняється помилковим результатом	
5. Закінчивши роботу:		
4	Перевіряє її результати, знаходить і виправляє помилки	
3	Результат не перевіряє, так як задоволений будь-яким результатом	
2	Результат не перевіряє, так як завжди впевнений в його правильності	
1	Результат перевіряє, але помилок «не бачить»	
6. Допомога в роботі:		
4	Не потребує	
3	Потребує і приймає	
2	Потребує, але не вміє користуватися	
1	Потребує, але не звертається	
Загальний бал:		

Процедура обробки даних опитування така ж, як по інтелектуальному ЗУН

Організаційні ЗУН (статус і рекомендації)

В результаті підрахунку можна виділити три групи учнів: слабка група (набирає від 6 до 10 балів), середня група (набирає від 11 до 16 балів), сильна група (набирає від 17 до 22 балів).

Група, бали	Статус	Рекомендації вчителям
-------------	--------	-----------------------

Слабка група (6-10)	Ускладнено осмислення учбового завдання як цілі діяльності. Приступає до роботи, не маючи плану, уточнюючих питань не задає, хоча і потребує пояснень, діє імпульсивно, хаотично. Якщо план роботи запропонований педагогом, в ході роботи грубо порушує його, не помічаючи цього. Завершивши завдання, часто задовольняється помилковим результатом. При цьому, навіть перевіряючи результат, допущених помилок не бачить. Не здатний звернутися за необхідною допомогою, і навіть якщо така допомога надана, не вміє нею скористатися	Необхідно навчати вмінню ставити мету власної діяльності, розробляти кроки по її досягненню, покроково зв'язати свої дії з наявним планом. Після закінчення роботи слід спонукати дитину порівнювати отриманий результат з еталоном, знаходити і виправляти допущені помилки і на цій основі давати самооцінку. Бажано показувати дитині, де можна отримати допомогу і як нею скористатися
Середня група (11-16)	В цілому ряді випадків здатний осмислити учбову задачу як мету своєї діяльності. При цьому планування і необхідні уточнення здійснює вже в ході роботи. Маючи цілий ряд сформованих алгоритмів роботи, не завжди здатний вибрати оптимальний. При реалізації плану роботи відступає від нього в деталях, зберігаючи загальну послідовність дій. Завершуючи роботу, не завжди досягає запланованого результату. Результат роботи не перевіряє у зв'язку з тим, що заздалегідь переконаний в його правильності або тому, що задовольняється будь-яким результатом. При необхідності може звернутися за допомогою, але не завжди здатний нею скористатися	При роботі над учбовою задачею потребує деякої організуючої і стимулюючої допомоги педагога. Необхідно розвивати навички планування власної діяльності і здатності діяти відповідно до плану, вміння обирати оптимальний алгоритм роботи. Також слід формувати чіткіші уявлення про еталон роботи і критерії її оцінювання
Сильна група (17-22)	Здатний осмислити учбове завдання як мету своєї діяльності. У більшості випадків, приступаючи до роботи, заздалегідь планує свої дії або успішно користується вже сформованими алгоритмами роботи. При необхідності уточнює деталі до початку роботи. Здійснюючи роботу, точно дотримується наявного плану або відступає від плану лише в деталях, зберігаючи загальну послідовність дій. Завершуючи завдання, обов'язково досягає запланованого результату. Закінчивши роботу, перевіряє її, знаходить і виправляє помилки. Здатний звертатися за необхідною допомогою і користуватися нею	Слід розвивати самостійність в учбовій роботі, заохочувати знайдені дитиною оригінальні раціональні способи організації власної роботи

В. Комунікативні уміння і навички

Бали	Види роботи на уроці	Прізвища учнів
1. Висловлювання власних думок:		
3	Може самостійно донести свою думку до інших	
2	Може самостійно донести свою думку до інших тільки за допомогою навідних питань	
1	Не може донести свою думку до інших навіть за допомогою навідних питань	
2. Ведення дискусії		
<i>2.1. Спроможність відповідати на питання:</i>		
5	Зазвичай відповідає, даючи розгорнуту відповідь	
4	Зазвичай відповідає, даючи коротку (неповну) відповідь	
3	Як правило, при відповіді відчуває ускладнення із-за хвилювання	
2	Як правило, при відповіді відчуває ускладнення із-за обмеженості словника	
1	Практично не може самостійно відповідати на питання	
<i>2.2. Спроможність задавати питання:</i>		
3	Зазвичай самостійно формулює коректні питання	
2	Формулювання питань не завжди зрозумілі співбесіднику і потребують уточнень	
1	Практично не може сформулювати питання, зрозумілі співбесіднику	
<i>2.3. Спроможність коректно заперечувати опоненту:</i>		
3	Зазвичай заперечує своєму опоненту коректно	
2	Не завжди коректно заперечує своєму опоненту	
1	Як правило, не дотримується коректності, заперечуючи опоненту	
3. Взаємодія в навчальній групі (в групі ровесників)		
<i>3.1. Спроможність аргументовано відстоювати власну позицію:</i>		
3	Зазвичай відстоює свою позицію аргументовано	
2	Не завжди аргументовано відстоює свою позицію	
1	Як правило, не може аргументовано відстояти свою позицію	
<i>3.2. Спроможність гнучко (розумно і свідомо) змінювати власну позицію:</i>		
4	Зазвичай може гнучко (розумно і свідомо) змінювати свою позицію у випадку необхідності	
3	Не завжди може у випадку необхідності гнучко (розумно і свідомо) змінювати свою позицію	
2	Як правило, не може гнучко (розумно і свідомо) змінювати свою позицію, навіть якщо розуміє необхідність цього кроку	
1	Не може гнучко (розумно і свідомо) змінювати свою позицію, тому що, як правило, не розуміє необхідності цього кроку	
<i>3.3. Спроможність підкорюватися рішенням групи для успіху спільної справи:</i>		
3	Зазвичай може підкорятися рішенням групи	
2	Не завжди може підкорятися рішенням групи	
1	Як правило, не підкоряється рішенням групи	
4. Дотримання соціальної дистанції в ході спілкування (спроможність враховувати статус співбесідника і особливості ситуації спілкування):		
3	Зазвичай утримує соціальну дистанцію в ході спілкування	
2	Не завжди утримує соціальну дистанцію в ході спілкування	
1	Як правило, ігнорує соціальну дистанцію в ході спілкування	
Загальний бал:		

Процедура обробки даних опитування така ж, як по інтелектуальному ЗУН.

Комунікативні ЗУН (статус і рекомендації)

В результаті підрахунку можна виділити три групи учнів: слабка група (набирає від 8 до 13 балів), середня група (набирає від 14 до 20 балів), сильна група (набирає від 21 до 26 балів).

Група, бали	Статус	Рекомендації вчителям
Слабка група (8-13)	Не здатний самостійно донести до оточення власні думки і сформулювати відповіді на задані йому питання, а також самостійно сформулювати питання співрозмовникові. У дискусії, як правило, не коректний. Не може аргументовано відстоювати власну позицію і гнучко змінювати її, оскільки не розуміє необхідності цього кроку. При взаємодії в групі не підкоряється загальному рішенню групи. Не здатний будувати спілкування з урахуванням статусу співрозмовника і особливостей ситуації спілкування	Необхідно розвивати прийоми участі в дискусії, формувати здатність обґрунтовувати свою позицію в спорі, бачити спільну мету групи і діяти відповідно до неї, утримувати соціальну дистанцію в спілкуванні з дорослими та ровесниками
Середня група (14-20)	Зазнає деяких утруднень при висловленні власних думок, відповідях на задані йому питання у зв'язку з хвилюванням (обмеженим словниковим запасом) і при спробах самостійно сформулювати питання співрозмовнику. Не завжди здатний встояти свою позицію або розумно змінювати її, а також підкоряється рішенню групи для успіху спільної справи. Заперечуючи опонентові, буває не коректний. У спілкуванні і може порушувати соціальну дистанцію	Необхідно працювати над вдосконаленням уміння викладати свої думки, формувати питання співрозмовникові і відповідати на поставлені питання. Бажано допомогти дитині в розвитку здатності відстоювати свою позицію або розумно змінювати її. Слід працювати над умінням дотримуватися соціальної дистанції в спілкуванні
Сильна група (21-26)	Здатний ясно і чітко викладати свої думки, коректно відповідати на поставлені питання, формувати питання співрозмовникові, а також заперечувати опоненту. Вміє аргументувати свою позицію або гнучко змінювати її у разі потреби. Здатний підкоряється рішенню групи заради успіху спільної справи. Завжди утримує соціальну дистанцію в ході спілкування	Не потребує спеціальної роботи з розвитку комунікативних навичок

Зрозуміло, опис статусу учнів і рекомендацій по роботі з ними мають

узагальнений характер. У кожному конкретному випадку необхідно враховувати індивідуальні особливості дітей.

Цікаво звести дані по кожній зі шкал на великому аркуші. Це дасть можливість побачити сильні і слабкі сторони навчальної роботи учнів, виявити найбільш ефективно працюючих учителів для обміну досвідом. Можна порівнювати одні і ті ж параметри діяльності учня на різних предметах. Це допоможе при необхідності організувати корекційну роботу або виявити вектор пізнавальних інтересів учня, а можливо, побачити конфлікт між дитиною і педагогом. При періодичному проведенні даної діагностики в одному і тому ж класі (не частіше, ніж на початку і в кінці року) можна помітити динаміку розвитку ЗУН. Одним словом, у цієї методики є значний потенціал.

Головне, у чому допоможе ця робота, зробити цілеспрямованою діяльність вчителя з озброєння учнів навчальними вміннями.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Якщо людина сама слідкує за своїм здоров'ям, то важко знайти лікаря, який знав би краще й корисніше для її здоров'я, ніж вона сама.

Сократ

У системі загальнокультурних цінностей високий рівень здоров'я людини є основою, без якої сам процес розвитку людини малоефективний. Здоров'язберігаюча компетентність формується з раннього віку, оскільки уміння і навички, що прищеплюються з дитинства, завжди виявляються найбільш міцними і активно впливають на весь подальший процес становлення особистості.

Педагогіка подає визначення поняття здоров'я у вигляді наступної моделі:

Духовне здоров'я визначається особистісним рівнем, що будується на основі цілей і цінностей життя, моральної орієнтації, менталітетом стосовно ставлення до себе, природи і суспільства.

Фізичне здоров'я характеризується рівнем фізичного розвитку, ступенем саморегуляції органів і їх систем, наявністю резервних можливостей організму.

Психічне здоров'я визначається адекватним віку рівнем розвитку психічних процесів, ступенем регуляції діяльності і поведінки.

Соціальне здоров'я характеризується ступенем соціальної адаптації особистості в суспільстві, сформованістю значимих для повноцінної і довготривалої активності в соціумі якостей особистості.

Розглядаючи взаємозв'язок цих компонентів здоров'я з урахуванням вікових особливостей, сенситивних періодів біологічного і соціального розвитку, можна простежити мінливість їхніх взаємовпливів та ієрархію рівнів здоров'я. Таким чином, навички здорового способу життя формуються з урахуванням вказаних вище взаємовпливів індивідуальних особливостей розвитку людини і факторів оточуючого середовища.

Існує декілька визначень здорового способу життя. За основу ми взяли наступне: здоровий спосіб життя - це частина загальної культури людини, яка характеризується визначеним рівнем спеціальних знань і мотиваційно-ціннісних орієнтацій, набутих у результаті виховання, освіти і самовиховання.

Аналіз літератури з проблеми формування здоров'язберігаючих компетентностей дає підставу стверджувати, що найбільш потужними в цьому плані є фактори найближчого оточення (навчально-виховне середовище, побутові умови життя, внутрішньо сімейні відносини). Найбільш небезпечними факторами в умовах школи, що впливають на формування і мають негативний вплив на дитячий організм є:

1) Гігієнічні фактори - запиленість повітряного середовища, невідповідність шкільних меблів віковим і гігієнічним умовам, недостатня освітленість робочого місця, порушення систем водопостачання й повітряно-теплового режиму, невідповідність калорійності нормам вікового харчування в раціоні дітей дошкільного та шкільного віку тощо.

2) Навчально-організаційні фактори - перевищення максимально допустимого навантаження в режимі навчального процесу, організаційно - педагогічні умови проведення занять.

3) Психолого-педагогічні фактори - психологічна атмосфера в класах і в школі в цілому, особистісні, психологічні якості вчителів і характер їх емоційних проявів, професійна підготовленість вчителя тощо.

Гігієнічні вимоги до максимальних навчальних навантажень на тиждень не виконуються і перевищують норму в декілька разів, особливо у школах нового типу (у нас такі приблизно 23 %).

Недотримання санітарних норм і правил, розроблених гігієнічною наукою, призводить до формування шкільного середовища, на яке організм дитини відповідає погіршенням стану здоров'я. На основі багато чисельних дослідів у цій області сформовано ранжування захворювань школярів, пов'язаних з особливостями навчально-виховного закладу (у залежності від віку дітей):

- у молодших школярів (7-10 років) домінують захворювання органів дихання, порушення постави;
- в учнів середньої школи (10-14 років) домінують захворювання опорно-рухової системи, органів зору, захворювання горла, захворювання нервової системи;
- учні старших класів (15-17 років) мають захворювання опорно-рухової системи, органів зору, нервової системи і органів відчуттів.

Прогресування захворювань з віком іде за рахунок захворювань органів зору і слуху, серцево-судинної і ендокринної систем організму. Слід відзначити, що дана структура захворювань має свої специфічні зміни або доповнення в кожному регіоні України, пов'язані з його соціально-економічною й екологічною ситуацією. Загальним для всіх регіонів є ситуація значного росту патології органів зору в 5 разів, опорно-рухового апарату в 1,5 рази, збільшення алергічних захворювань в 3 рази, крові - у 2,5 рази, нервової системи - в 2 рази. Наведені результати дослідження стану здоров'я школярів свідчать, що здоровими можуть вважатися тільки 10 % випускників шкіл, а морфо функціональні відхилення мають 50 %, хронічну патологію – 40 %.

Втрата цінності здоров'я для молоді створює нагальну проблему для подальшого розвитку будь-якого суспільства, у тому числі і в нашій країні. У зв'язку з цим найважливішою задачею освіти на сучасному етапі є формування у дітей свідомого ставлення до свого здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної і здорової поведінки, тобто формування здоров'язберігаючих компетентностей.

Здоров'язберігаюча компетентність - це характеристики, якості дитини, спрямовані на збереження фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я особистого та оточуючих.

Педагогічному складу загальноосвітніх шкіл необхідно працювати над формуванням здоров'язбережувальних компетенцій, які в щоденному шкільному житті переходять у здоров'язберігаючі технології. Кожен вчитель школи на своєму уроці повинен застосовувати здоров'язбережувальні компоненти й навчати цьому своїх учнів.

Українськими педагогами визначені наступні життєві навички (компетентності), які сприяють здоровому способу життя:

Життєві навички, що сприяють фізичному здоров'ю

Навички раціонального харчування:

- дотримання режиму харчування;
- вміння складати харчовий раціон, враховуючи реальні можливості і користь для здоров'я;
- вміння визначати і зберігати високу якість харчових продуктів.

Навички рухової активності:

- виконання ранкової гімнастики;
- регулярні заняття фізичною культурою, спортом, руховими іграми, фізичною працею.

Санітарно-гігієнічні навички:

- навички особистої гігієни;

- вміння виконувати гігієнічні процедури (догляд за шкірою, зубами, волоссям тощо);

Режим праці і відпочинку:

- вміння чергувати розумову і фізичну діяльність;
- вміння знаходити час для регулярного харчування й повноцінного відпочинку.

Життєві навички, що сприяють соціальному здоров'ю

Навички ефективного спілкування:

- вміння слухати;
- вміння чітко висловлювати особисті думки;
- вміння відкрито виражати свої почуття без тривоги і звинувачень;
- володіння невербальними засобами спілкування (жести, міміка, інтонація тощо);
- адекватна реакція на критику;
- вміння просити про послугу або допомогу.

Навички співчуття:

- вміння розуміти почуте, потреби й проблеми інших людей;
- вміння виразити це розуміння;
- вміння враховувати думку інших людей;
- вміння допомагати та підтримувати.

Навички розв'язання конфліктів:

- вміння розрізняти конфлікти поглядів і конфлікти інтересів;
- вміння розв'язувати конфлікти поглядів на основі толерантності;
- вміння розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів.

Навички поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації:

- навички впевненої (адекватної) поведінки, зокрема, попередження ВІЛ СНІДу;

- вміння відстоювати свою позицію і відмовлятися від небажаних пропозицій, зокрема пов'язаних з притяганням до паління, вживанням алкоголю, наркотичних речовин;
- вміння уникати небезпечних ситуацій і діяти при загрозі насилля.

Навички спільної діяльності і співробітництва:

- вміння бути «членом команди»;
- вміння признавати вклад інших у спільну роботу;
- вміння адекватно оцінювати свої можливості і свій вклад у спільну діяльність.

Життєві навички, що сприяють духовному і психічному здоров'ю

Самосвідомість і самооцінка::

- вміння усвідомлювати власну унікальність;
- позитивне ставлення до себе, до інших людей, до життєвих перспектив;
- адекватна самооцінка: вміння реально оцінювати свої якості і можливості, а також адекватно сприймати оцінки інших людей.

Аналіз проблем і прийняття рішень:

- вміння визначати суть проблеми і причини її виникнення;
- здатність сформулювати декілька варіантів вирішення проблеми;
- вміння передбачати наслідки кожного з варіантів для себе та інших людей;
- вміння оцінювати реальність кожного варіанту, враховуючи власні можливості та життєві обставини;
- здатність обирати оптимальні рішення.

Визначення життєвих цілей і програм:

- вміння визначати життєві цілі, керуючись своїми потребами, нахилами, задатками;
- вміння планувати свою діяльність, враховуючи аналіз можливостей і обставин;
- вміння визначати пріоритети і раціонально використовувати час.

Навички самоконтролю:

- вміння правильно виражати свої почуття;
- вміння контролювати прояв гніву;
- вміння долати тривогу;
- вміння переживати невдачі;
- вміння раціонально планувати час.

Мотивація успіху і тренування волі:

- впевненість у тому, що ти є господарем свого життя;
- установка на успіх;
- вміння зосереджуватися на досягненні мети;
- розвиток наполегливості і працелюбства.

Здоров'я людини - це дуже складний феномен загальнолюдського й індивідуального буття. Сьогодні немає сумнівів, що воно є комплексним, адже залежить від взаємодії багатьох складних факторів фізичного, психічного, соціального і індивідуального порядку. На освіту покладається надія держави з формування ключових життєвих компетентностей, серед яких найважливіше місце займає здатність зберегти своє здоров'я.

Показовим прикладом у цьому напрямку роботи є педагогічний колектив школи-інтернату №1 м. Миколаєва. Здоров'язберігаючі проблеми тут вирішувались комплексно й проводились на підставі поєднання навчального процесу, фізичної культури, гігієни и медичних знань. Таке поєднання необхідне через особливості вищезазначеного навчального закладу, у якому діти перебувають цілодобово і функції сім'ї, батьків брали на себе педагоги. У школі-інтернаті було вирішене питання про усунення навчального перенавантаження вихованців, яка призводить до нервового перенавантаження, перевтомі дітей, зниженню їх працездатності, виснаженню організму дитини.

Досягалася ця мета шляхом оптимізацією фізичної, розумової та емоційної активності (активний відпочинок, переключення на інші види діяльності, оздоровчі заходи).

Особлива увага зверталась руховій діяльності, оздоровчим заходам в режимі дня: гімнастика до занять, фізкультурні хвилинки, динамічні паузи, уроки здоров'я тощо. Предметом особливого піклування було навчання вихованців головним елементом навчальної праці – «абетці навчальної праці». Як зробити навчальну працю більш цікавою, легкою, продуктивною. Цим питанням присвячувались бесіди або цикл тематичних бесід.

Наводимо зміст деяких бесід із тематики «абетки навчальної праці», які проводились у школі-інтернаті.

Бесіда перша: «Твоє ставлення до навчання»

З метою залучення школярів до активної участі в бесіді, попередньо їм дається завдання зібрати матеріали про шкільну освіту у нашій країні. Вихованцям пропонується оцінити за п'ятибальною шкалою наступні заняття: перегляд телепередач, читання книг, навчання, музика, спорт.

- Сьогодні, - каже вчитель, - ми розпочинаємо проведення бесід, які можна назвати «абеткою навчальної праці». Як зробити навчальну працю цікавою, легкою, продуктивною – ось та проблема, якій буде присвячено наші бесіди.

Перед вихованцями ставиться завдання: під час бесіди самостійно скласти її план.

Навчання – твій патріотичний обов'язок. На запитання педагога: «Навіщо треба добре вчитися?» - відповіді можуть бути різними. Багато учнів 5-8 класів на це запитання відповідають приблизно так: «Щоб не отримувати двійок», «Щоб не лаяли батьки», «Добре вчитися треба для того, щоб багато знати».

Проводячи аналіз, класний керівник підводить вихованців до висновку: добре навчання в школі треба для того, щоб після навчання в школі стати хорошим працівником, техніком, інженером, лікарем або вчителем.

Без знань неможливо оволодіти сучасною складною технікою виробничого й сільського господарського призначення. Так, у

машинобудуванні 80 % спеціальностей вимагають навчання у технікумах. Без знань не можна стати політично грамотною людиною. Ґрунтовних знань вимагає й служба у Збройних Силах, які оснащені сучасною військовою технікою.

Добре навчаючись у школі, ти виконуєш свій обов'язок не тільки перед своєю країною, але, насамперед, перед самим собою: бо саме в школі закладається підґрунтя твого майбутнього життя, підґрунтя для розвитку твоїх здібностей. Таким чином, твої особисті інтереси співпадають з інтересами суспільства.

Навчальна праця повинна бути радісною. Будь-яка праця, у тому числі, й навчальна повинна приносити людині задоволення, радість. Якщо навчання не викликає зацікавлення – добрих результатів від навчання не треба чекати. Навчальна праця – творча, під час якої людина, творить сама себе. А творча праця, як писав А.Макаренко, «можлива тільки тоді, коли людина ставиться до праці з любов'ю, коли вона свідомо відчуває в ній радість». Велика людська радість, - стверджував В.Сухомлинський, - «всемогутня рідкість пізнання».

Під час бесіди учні згадують хвилини радості, задоволення від вирішення завдання, від самого процесу пошуку рішення тощо.

Але що треба робити, щоб навчання стало джерелом радощів?

Учись учитися. Жодна робота не може бути цікавою, коли не вмієш виконувати цю роботу. Навіть перегляд футбольного матчу не принесе задоволення, якщо не вмієш грати... Отже, треба навчитися добре, вправно робити свою навчальну роботу.

- Подумайте, - говорить учитель, - яке значення має частинка «ся» у слові «навчатися»? Це означає – навчати себе. «Поставте над собою сто вчителів, - писав В.Сухомлинський, - вони будуть безсилями, якщо ти можеш сам себе заставити, і сам вимагати від себе».

Оволодіти умінням навчатися необхідна також для того, щоб на виконання домашніх завдань витрачалось якомога менше часу, щоб

навчальна праця не була важкою, виснажливою. Адже втомлюються не тільки від того, що багато працюють, але й від того, що працюють не правильно та не вміло.

Можна також розповісти, як одного разу генеральний конструктор С.Корольов, під час прогулянки з космонавтами, здивував їх запитанням: чи вміють люди вчитися? Побачивши загальне здивування, пояснив, - постійно навчаючись, людина здатна творити нове. Й саме така праця приносить задоволення.

- І нам теж, - продовжує вчитель, - треба замислитися над питанням чи вміємо ми вчитися? Чи знаємо ми, що треба робити для кращого запам'ятовування навчального матеріалу? Чи вміємо слухати вчителя, складати план, робити висновки? Перевіримо, наприклад, як ви виконали поставлене перед бесідою завдання – самостійно скласти її план...

Колективно складений план проведеної бесіди кожен учень записує у зошит «Абетка навчальної праці».

У кінці вихователь розповідає учням, як будуть проводитися бесіди й яким теми будуть розглядатися.

Бесіда друга: «Як навчитися берегти час»

Учням дається завдання: Протягом тижня, щоденно чесно й точно записувати, на що витрачається їх позашкільний час. Напередодні бесіди вихователь збирає записи (вони можуть бути анонімними) для проведення аналізу. На початку бесіди вихователь знайомить учнів з отриманими даними, й робить висновок, що не всі учні вміють раціонально використовувати й берегти свій час, більшість марнують свій час, а не витрачають його на цікаві та корисні справи.

Час – наш безцінний скарб. Час спливає тільки у одному напрямку: від минулого до теперішнього, а від нього - до майбутнього. Час не можна ні зупинити, ні повернути назад.

Учитель наводить приклади вартості години, хвилини у місті, районі. Добре, коли учні зможуть розповісти, що їх батьки виготовляють за один робочий день, за одну годину та за одну хвилину.

Велику цінність має час і в особистому житті людини: якщо хочеш досягти успіху в своєму житті, навчись берегти й раціонально витратити кожна свою хвилину.

Час, для кожного з нас, спливає з однією швидкістю. Але для того, хто вміє працювати – часу на роботу витрачається менше, ніж у того, хто не вміє працювати. Чому, наприклад, одному учневі на виконання всіх домашніх завдань треба лише одна година, а іншому – і цілого вечора мало? Тому що, перший учень – вміє учитися, а другий – абеткою раціональної витрати часу ще не оволодів.

Для переконання учнів можна провести операцію «БХ» - «Бережи хвилину»! Протягом навчального дня занотовувати все те, що відволікало від занять: запізнення, сторонні розмови, пошук підручників тощо. Підрахувати втрачений час за один день та за весь навчальний рік.

Що ж треба робити з метою економії свого часу?

Твій час – у твоїх руках. Замислимося над запитанням: чому за час перебування в школі, ми дуже багато встигаємо зробити, а за такий же час, що проводимо вдома, встигаємо зробити набагато менше? Перш за все, тому, що у школі навчальний час чітко організований, поділений на уроки та перерви. Шкільний дзвінок – ось головний розпорядник шкільного часу, йому всі підпорядковуються: і учні, й учителі. А вдома такого розпорядника нема, і тому час спливає непомітно, без контролю та марно: не встигнеш оговтатися, а час уже марно сплинув й пройшло 2-3 години. Отже, треба й вдома подумки давати собі дзвоники. Це допоможе виробити почуття часу. Людина, яка володіє таким почуттям, і не дивлячись на годинник, завжди знає, котра година, завжди точно розраховує свій час, все встигає зробити, ніколи не поспішає, нікуди не запізнюється.

Цінувати треба не тільки години, але й хвилини. Коли великого вченого Ч.Дарвіна запитали: «Як вам вдалося досягти так багато у науці?» - він відповів: «Я ніколи не вважав півгодини малим відрізком часу».

В одному із журналів було надруковано відвертий лист учня: «Спортом я не займаюсь. Музикою теж. Навіть книги читати не встигаю. Чому? А все через уроки. Поміркуйте самі, прийдеш зі школи, приберешся, погуляєш й сідаєш за уроки. А не встигнеш розпочати – прийде товариш, трохи з ним поговориш. А згодом згадаєш, що по телевізору розпочинається цікава передача. Подивишся телепередачу. Потім знову почнеш робити уроки. А тут раптом – захотілось малювати. Помалюєш трішечки, а ось і батьки прийшли з роботи додому. Треба їм сказати, що я не встиг зробити уроки, але не може: не дозволять гратися в комп'ютер. А після гри на комп'ютері – треба спати лягати».

У кожному класі є такі учні, які постійно скаржаться, що їм постійно не вистачає часу. Цю проблему можна вирішити тільки одним способом: установити постійний контроль за ходом часу.

Щоб навчитися економити час, доречно провести хронометрування, тобто протягом декількох днів точно занотовувати, на що витрачаються позашкільні години та хвилини. Переглянувши свої нотатки відразу побачиш, як можна ущільнити свій робочий день й зменшити витрати часу.

Дотримуйся розпорядку дня. «На день, - говорив М.Горький, - треба дивитися, як на маленьке життя...» Але щоб це маленьке життя не пройшло безслідно, щоб воно було наповнене великим змістом, треба дотримуватися розпорядку дня. «Кожен новий рік, - пише у своїй книзі «Навчання із захопленням» С.Соловейчик, - розпочинається зі складання розпорядку, його гарно переписують, розмальовують кольоровими олівцями, вивішують над столом, але... Проходить один день, потім другий, третій. Але ніхто не виконує цей розпорядок дня. А листок висить і совість тривожить». Чому ж не виконується запланований розпорядок дня? Найчастіше, тому що не вистачає сили волі. По-перше, поки не звикнеш, треба силою волі

примушувати себе виконувати розпорядок, і не дозволяти собі ні під якою відмовкою порушувати його. Відхилення від розпорядку можливі лише в окремих випадках.

Розпорядок дня треба навчитися обов'язково складати самому, враховуючи свої індивідуальні особливості, інтереси і захоплення. В розпорядку треба передбачити час не тільки для роботи, але й для відпочинку.

Виділи час для своєї улюбленої справи. Кожному учневі необхідно мати вільний час, який можна використовувати для занять улюбленою справою: читати книги, щось майструвати, займатися спортом тощо.

Підраховано, що протягом навчального року, учень має біля 2,5 тис. год. вільного часу

Бажано, щоб учні поділилися, як вони використовують свій вільний час, чи дотримуються розпорядку дня, чи є у них вільний час для занять улюбленою справою.

Вихователь попереджає, що через місяць буде проведено перевірку виконання розпорядку дня, й її результати розглядатимуться на класних зборах.

Бесіда третя: «Організація навчальної роботи»

Вихователь зазначає, що в праці продуктивність є найголовнішим її показником, і залежить від того, наскільки добре праця організована. Якими ж правилами можна скористатися для раціонального використання навчального часу, запам'ятати та застосовувати на практиці?

Підтримуй порядок на своєму робочому місці. Відомий фахівець з наукової організації праці (НОП) А.Гастев стверджував: «Якщо на робочому місці підтримується постійний порядок, то це вже половина справи». І робоче місце учня повинне завжди викликати бажання займатися навчальною працею.

Виконання домашніх завдань швидко стомлює, коли працюєш за столом, який не відповідає зросту. Зігнувшись над столом – утруднюється дихання та кровообіг, що негативно впливає на роботу серця та мозку. При зрості від 120 до 129 см стіл повинен мати висоту 56 см, при зрості від 130 до 139 см – 62 см, при зрості від 140 до 149 см – 68 см. Різниця між висотою стільця й столу – від 21 до 27 см. Відстань від очей до поверхні столу - 35 см, між грудьми й столом відстань повинна дорівнювати ширині долоні. Треба стежити за тим, щоб ноги стояли всією стопою на підлогу або на підніжку стола, на спеціальну підставку для ніг. Не рекомендується замінювати стілець на табурет, тому що сидіння без опори на спину швидко втомлює.

Робочий стіл ставиться ближче до вікна, щоб світло падало зліва. У вечірні години вмикати настільну лампу зліва з електролампочку у 60 Вт, бажано з абажуром зеленого кольору. Під час читання книги корисно книгу поставити на підставку, з нахилом у 45 градусів.

На письмовому столі не повинно бути нічого зайвого, все має бути на своїх місцях. Це, в першу чергу, стосується «знарядь праці»: підручників, зошитів, ручок, олівців тощо. Треба завжди мати під рукою чисті листки паперу для чернеток. Біля столу бажано розмістити (на відстані витягнутої руки) полицю з підручниками, словниками, довідниками й іншими необхідними книгами. Перед очима повинні бути календар та розклад уроків.

Не рекомендується користуватися важкими ручками, тому що збільшення ваги ручки, навіть на 1 грам посилює втому.

При розумовій роботі кровообіг мозку збільшується у 8-9 разів, відповідно зростає потреба у насиченні крові киснем. Тому, перед початком виконання домашніх завдань необхідно провітрити кімнату, відкрити вікно або квартиру.

Втома настає набагато швидше, коли працюєш під час шуму. Боротьба із шумом – боротьба за здоров'я. Також доведено, що шкідливо займатися під звуки музики, навіть якщо вона звучить дуже тихо: такий музичний фон утруднює запам'ятовування та розуміння матеріалу, що вивчається.

Після закінчення виконання домашніх завдань обов'язково наведи порядок на своєму робочому місці.

Усвідом мету своєї роботи. Вчитель говорить: - Уявіть собі наступну ситуацію. Двом робітникам доручили виготовити якусь деталь. Одному пояснили, для чого потрібна ця деталь, а іншому – ні. Як ви думаєте, чи позначиться це на виконанні ними роботи?

Підсумовуючи відповіді учнів вихователь підкреслює, що саме із усвідомлення мети повинна розпочинатися будь-яка робота, у тому числі й навчальна. Тільки за цієї умови праця стає усвідомленою, цікавою й успішною. Треба зуміти розставити правильні акценти у своїй роботі, визначити основні завдання не тільки всього навчального курсу, але й кожного навчального розділу, уроку, тобто мати уяву про дальню, середню й близьку перспективу своєї роботи.

Велике значення має мета, яку перед собою ставить людина. Наприклад, можна виконувати домашнє завдання, щоб не отримати «двійку», а можна розуміти, що виконання необхідне для отримання знань, які знадобляться тобі не тільки на уроці, але і в житті. Велика мета завжди пробуджує великі сили для її досягнення.

Плануй свою роботу. Будь-яка робота може бути успішно виконана за умови, якщо вона заздалегідь спланована, виконується в установленій час, послідовно, систематично, тобто – проводиться за визначеним планом. Планування дозволяє уникнути поспіху та нервозності.

Для школярів важливо складання плану на тиждень та на кожен день (не обов'язково письмово, достатньо в голові). У тижневому плані бажано передбачити виконання трудомістких домашніх завдань (написання твору, доповіді), читання книг, заняття у спортивній секції, відвідування кіно, театру тощо.

Плануючи роботу на наступний тиждень, треба враховувати, що найбільша працездатність у вівторок, середу та четвер, а найнижча – у понеділок та суботу. В основі щоденного плану лежить розпорядок дня.

Навчитися планувати допомагає проведення хронометражу робочого дня. Перед сном бажано запитати себе: чи виконав ти на сьогодні свій план чи ні, що стало на заваді його виконання, що треба перенести на завтрашній день. Спочатку треба планувати ту роботу, яка не вимагає великого напруження, а потім збільшувати навантаження. Щоб не забувати про свої плани бажано завести записну книгу або щоденник.

Треба навчитися планувати свою роботу і під час важкого навчального завдання. Для цього необхідно в'яснити, у чому саме воно полягає, згадати або повторити необхідний матеріал, осмислити новий матеріал тощо.

Здійснюй самоконтроль за своєю навчальною діяльністю. Великий полководець О.В.Суворов говорив: «Недбала людина все робить двічі». Уникнути марної витрати часу і сил, не допускати недбалості допоможе систематичний самоконтроль.

Постійно треба контролювати свою навчальну роботу на уроках та вдома, ніби спостерігаючи за собою із сторони (чи уважно слухаєш вчителя, чи не відволікають тебе сторонні думки під час читання підручника, чи зрозумілий новий матеріал, чи запам'ятовуєш ти його, чи можеш практично застосувати отримані знання тощо). Особливо корисними є такі прийоми самоконтролю: складання плану розповіді вчителя або параграфу підручника; відповіді на запитання у підручнику; перевірка вірності вирішеного математичного завдання за допомогою зворотних дій; виправлення своїх помилок у письмових роботах з вивчення мов; порівняння своєї роботи з іншою, зразковою роботою; переказ самому собі вивченого матеріалу або пояснення його своєму товаришу.

Поєднуй навчальну працю з відпочинком. Основа відпочинку, який необхідний всьому людському організму й особливо мозку, - сон. Тому не можна збільшувати робочий час за рахунок сну. Але й залежуватися в ліжку теж не варто. Народне прислів'я говорить: «Багато спати – мало жити». Нормальна тривалість сну для школяра складає від 8 до 9 годин.

Під час виконання домашніх завдань треба через 45 хвилин влаштовувати, як в школі, «перерви». Добре знімають втому мікропаузи тривалістю 1-2 хв., під час яких виконувати декілька гімнастичних вправ (бажано з гантелями або еспандером). Зменшувати втому допомагає переключення із одного виду роботи на інший: виконавши домашнє завдання з одного предмету, почитай газету; читаючи книгу, зроби перерву, щоб переглянути цікаву телепередачу. Щоб «освіжити голову», корисно намочити голову холодною водою, вийти на декілька хвилин із дому (навіть 10-хвилинне перебування на свіжому повітрі збільшує насиченість крові киснем на 8 відсотків).

У розпорядку дня виділяється час для тривалого відпочинку. «Відпочинок після розумової праці, - писав К.Д.Ушинський, - анітрохи не полягає в тому, щоб нічого не робити, а в тому, щоб змінити справу: праця фізична є не тільки приємним, але й корисним відпочинком після праці розумової». Дуже важливими є заняття спортом та рухливі ігри на свіжому повітрі. Відпочинком є й заняття своєю улюбленою справою (колекціонування марок, заняття фотографуванням, різноманітні конструювання, слухання музики або заняття нею, перегляд кінофільму, читання художньої літератури тощо). Тільки розумне поєднання праці з відпочинком, може забезпечити гармонійний розвиток здібностей людини.

Вихователь дає завдання учням: самим визначити основні недоліки в організації своєї навчальної роботи, щоб потім зобов'язати себе поступово, але неухильно усувати їх; а в кінці кожної навчальної чверті перевіряти, як виконується це зобов'язання.

Бесіда четверта: «Як виробити увагу»

За тиждень до бесіди вихователь пропонує провести спостереження за собою на уроках і вдома, щоб встановити, наскільки стійка і настільки довго може зберігатися увага до навчальної роботи.

У короткому вступному слові вихователь повідомляє учням, що під час майбутньої запланованої бесіди вони будуть ознайомлені з деякими основами психології – науки, що вивчає психічні особливості людини: увагу, пам'ять, волю тощо.

Увагою називається здатність зосередитись на будь-якій справі. За словами К.Д.Ушинського, «увага є тими дверима, через які проходить все, що тільки входить у душу людини із зовнішнього світу». Добре розвинена увага потрібна не тільки для хорошого навчання, але й для робота за будь-якою спеціальністю.

Наскільки розвинена увага, судять за кількома показниками: яку кількість об'єктів може одночасно сприймати людина (наприклад, учневі часто доводиться слухати пояснення вчителя й одночасно робити помітки, записки тощо); скільки часу увага може залишатися зосередженою на одному й тому ж об'єкті; чи швидко відбувається переключення з одного об'єкту на інший.

Як же виробити у себе здатність бути уважним? (Продовжуючи бесіду вихователь пропонує учням записати її план, з тією метою, щоб у подальшому він став пам'яткою).

Використовуй у своїй роботі всі види уваги. Мимовільною називається увага, що виникає незалежно від наміру та мети людини, без будь-яких зусиль людини (учень звертає увагу на нову навчальну картину, яку приніс на урок учитель; або вчитель розповідає про щось цікаве).

Але дуже часто під час будь-якої діяльності необхідна *довільна* увага, тобто така, яка виникає в результаті вольового зусилля. На уроці нерідко буває, що доводиться вивчати матеріал, який не викликає інтересу, але учень розуміє необхідність його вивчення й тому силою зусиль змушує себе бути уважним.

Якщо ж учень поступово зацікавлюється змістом уроку, йому вже немає потреби підтримувати свою увагу насильно. Так виникає *довільна* увага.

Зосередься на майбутній роботі. У багатьох школярів здатність бути уважним розвинена дуже слабо. От що розповідала про себе одна учениця: «Я давно стала помічати, що коли я намагаюся уважно слухати вчителів, то поступово мої думки починають мене вести від пояснення, і я не можу зосередитися й уловити зміст слів учителя. І тоді вдома мені доводиться дуже багато часу витратити на приготування уроків. І весь день у мене йде на приготування домашнього завдання». Те ж саме могли б розповісти про себе й багато інших учнів.

Щоб бути уважним, треба насамперед *внутрішньо* налаштуватися на майбутню роботу, тобто усвідомити її необхідність і поставити перед собою певну мету. Наприклад, якщо доводиться декілька разів перечитувати той самий параграф підручника, то для збереження уваги бажано перед кожним повторним читанням ставити перед собою нове завдання: перший раз читати для загального ознайомлення, другий - щоб виділити основні положення, третій - щоб закріпити їх у пам'яті.

Треба й *зовні* зосередитися на майбутній роботі: дивитися в обличчя вчителів, а не у вікно; працювати за робочим столом, а не лежати з підручником на дивані. Образно говорячи, потрібно самому собі подати команду «Струнко!», що подають солдатам, щоб вони уважно вислухали наказ.

Не дозволяй собі відволікатися від початку роботи. Найбільше важко зберігати увагу на самому початку роботи, оскільки ти в неї ще не втягнувся. Для цього потрібно виявити силу волі. А то може виникнути ситуація, описана О. Пушкіним: «Очі його читали, але думки були далеко». «Якщо нам нецікаве заняття, - радить психолог Ф.Гоноболін, - щоб позбутися неприємного відчуття, яке воно в нас викликає, треба скоріше прийнятися за справу й хоча б 5-10 хв. не відволікатися».

Особливо ретельно потрібно стежити за збереженням уваги під час читання книги, що не викликає інтересу. Тому що очі читають, створюється враження, начебто ми працюємо, хоча сторінки перегортаються без усякої

уваги до їхнього змісту. А коли працюють не тільки очі, але й голос, тобто коли учень читає підручник уголос, обманювати самого себе (і не тільки себе, а й навколишніх) стає ще легше. От чому треба постійно стежити, чи не відірвалися твої думки від книги. І якщо ти не маєш сил у цей момент читати уважно, то краще взагалі не читати й не витратити марно час.

Зберегти увагу під час навчальної роботи допомагають такі прийоми: складання плану досліджуваного матеріалу; постановка перед собою запитань, які вимагають обмірковування; перемикання з одного виду навчальної роботи на іншу; дуже корисне переказування прочитаного тексту. «Можна, - відзначав К.Ушинський, - прочитати десять разів сторінку без уваги й не запам'ятати, але не можна жодного разу проговорити цієї сторінки, не зосередивши уваги на тому, що говориш».

Займатися треба в такій обстановці, у якій перешкоди зведені до мінімуму. Але не можна вимагати абсолютної тиші. «Якщо є невеликий шум, доводиться небагато напружувати увагу, ця напруга корисна, а не шкідлива, вона допомагає зосередитися... Так що не слід, сідаючи за уроки, тероризувати всю сім'ю й змушувати домашніх ходити навшпиньках: «Тихіше! Миколка уроки робить!» Миколка повинен уміти працювати за будь-яких обставинах» (С. Соловейчик).

Щоб виробити здатність не відволікатися від розпочатої роботи, корисні спеціальні тренувальні вправи: силою зусиль змушуй себе уважно читати книгу, незважаючи на те, що в цей час іде цікава передача по радіо або телебаченню.

Основа уваги – розуміння. Спробуємо слухати радіопередачу на невідомій іноземній мові. Чи зможемо ми довго зберігати увагу? Звичайно, ні. Те ж саме відбувається й тоді, коли серйозну музику намагається слухати людина, що ще не навчилася її розуміти. Таким чином, увагу може викликати лише те, що нам зрозуміло. Тому треба якомога більше й глибоко та всебічно осмислювати досліджуваний матеріал. Можна змусити себе бути уважним і в

тому випадку, якщо сприйманий матеріал ще незрозумілий, але ти наполегливо намагаєшся його зрозуміти.

Інтерес підсилює увагу. Поспостерігай за своїм товаришем, коли він зайнятий якоюсь цікавою для нього справою: читає пригодницьку повість, щось конструює або грає у футбол. Чи треба йому змушувати себе бути уважним? Чи відволікається він від своєї справи? Навпаки, він про всі інші справи забув... Таку ж картину можна спостерігати й під час навчальної роботи. Якщо вмієш вирішувати завдання й тому вирішуєш їх із задоволенням, з інтересом - важко відірватися від цієї роботи. А якщо рішення завдань для тебе болісна й нудна справа - будеш радіти будь-якому приводу, щоб від нього відволіктися. Коли людина захоплена цікавою для нього роботою, його увага до неї настільки стійка, що він, як говориться, нічого не бачить і нічого не чує (цікаву книгу можна читати навіть у переповненому автобусі). Тому запам'ятайте: чим з більшим інтересом ставишся до своєї роботи - тим більше стійким буде увага до неї.

Учням дається завдання: систематично проводити тренувальні вправи щодо розвитку уваги.

Бесіда п'ята: «Пам'ять та її розвиток»

Для підготовки до бесіди вихователь пропонує учням протягом декількох днів спостерігати за собою, щоб визначити, які застосовуються способи запам'ятовування матеріалу, який вивчається. Короткі повідомлення про спостереження будуть гарним початком бесіди про пам'ять.

Психологія (треба перевірити, чи пам'ятають учні, яка наука називається психологією) вивчає й таку найважливіша властивість людини, як пам'ять. Пам'ять - це здатність нашого мозку зберігати різні відомості й відтворювати їх. Без пам'яті неможливе не тільки навчання, але й все життя людини. Пам'ять справедливо називають охоронницею розуму людини, скарбницею його знань і вмінь.

Рівень розвитку пам'яті характеризують наступні показники: *обсяг* - кількість матеріалу, що здатна запам'ятати людина; *точність* - здатність безпомилково його відтворити; *тривалість* - тривалість його збереження в пам'яті; *оперативність* - здатність згадати це, коли в цьому виникає необхідність.

Щоб кожний учень визначив обсяг і точність своєї пам'яті, класний керівник вивішує плакат із дванадцятьма будь-якими двозначними числами, а потім, через одну хвилину, учням пропонується по пам'яті відтворити ці числа на папері.

Багато школярів, пояснюючи причини своєї поганої успішності, скаржаться на пам'ять. Але погана пам'ять їм дана не від народження. Вона стала такою через те, що її недостатньо розвивали. Можна навести численні приклади, які свідчать, якого високого рівня досягає розвиток пам'яті. Римський імператор Юлій Цезар пам'ятав імена всіх своїх 30 тис. легіонерів. Радянський академік О.Іоффе знав напам'ять таблицю логарифмів, що складається із 9 тис. багатозначних чисел, ленінградський мистецтвознавець і літературознавець І.Соллертинський міг точно процитувати кожен сторінку з багатотомного зібрання творів М. Гоголя. Зрозуміло, такою чудовою пам'яттю володіють лише деякі. Але пам'ять, необхідну для успішного навчання, може розвинути будь-який учень.

Для цього потрібно знати і застосовувати у своїй навчальній роботі кілька основних правил.

Усвідом, для чого потрібно запам'ятовувати навчальний матеріал. Психологи встановили, що якщо двом групам учнів дати завчити один і той самий текст, але першій групі попередньо пояснити, з якою метою даний текст треба запам'ятати, то ці учні запам'ятають його набагато краще. Й чим важливіша поставлена мета – тим швидше й міцніше проходить запам'ятовування.

Людина має короткочасну й довгострокову пам'ять. У навчальному матеріалі звичайно є те, що потрібно запам'ятати надовго, і те, що довго

тримати в пам'яті немає потреби (як приклад розглядається зміст якого-небудь параграфу з підручника).

Особливо потрібна установка на тривале запам'ятовування перед іспитом, інакше незабаром після нього все заучене забудеться. Про важливість такої установки свідчить проведений експеримент: учням запропонували запам'ятати дві розповіді, попередивши, що запам'ятовування першої буде перевірено наступного дня, а другої - через тривалий час; через місяць з'ясувалося, що другу розповідь учні запам'ятали набагато краще першої.

Чим краще зрозумієш - тим краще запам'ятаєш. У звичайному житті діє пам'ять *мимовільна*: ми багато чого запам'ятовуємо без усяких зусиль зі своєї сторони. Але для навчання потрібна пам'ять *довільна*, котра діє лише тоді, коли ми навмисно хочемо щось запам'ятати.

Робиться просте дослідження: спочатку вивішується на секунду плакат зі зрозумілим для учнів текстом, а потім - плакат з таким же за обсягом, але з незрозумілим текстом. Наприклад:

<i>Абетка</i>	<i>Базофільна</i>
<i>навчальної</i>	<i>аденома</i>
<i>праці</i>	<i>гіпофізу</i>

Учні переконуються, що перший текст запам'ятовується ментально, другий же запам'ятати за одну секунду важко.

Психологічною наукою встановлено, що осмислене запам'ятовування в 25 разів (у двадцять п'ять!) продуктивніше запам'ятовування механічного. От чому, перш ніж заучувати будь-який матеріал, треба в нього вдуматися й зрозуміти його. Але в процесі навчання часто виникає необхідність використати й пам'ять механічну (наприклад, для заучування історичних дат).

Чим більше попрацюєш із навчальним матеріалом - тим краще його запам'ятаєш. Треба виділяти в навчальному матеріалі головне, порівнювати його з раніше пройденим матеріалом, застосовувати отримані знання на

практиці тощо. Майже у два рази поліпшує запам'ятовування складання плану (уявне або письмове). Заучувати текст підручника в більшості випадків потрібно не напам'ять, а так, щоб уміти переказати його в переробленому виді, тобто *своїми словами*.

Застосовуй у навчальній роботі різні види пам'яті. Залежно від змісту матеріалу пам'ять буває двох видів: *образна* - запам'ятовування того, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо; *значеннєва* - запам'ятовування думок, міркувань, значення слів і умовних знаків (математичних, хімічних тощо).

У залежності від використовуваних органів відчуття пам'ять підрозділяється на *зорову, слухову, рухову*.

Вихователь радить школярам визначити, який вид пам'яті в кожного з них найбільш розвинений. Для цього треба попросити кого-небудь вдома на окремих листках написати колонками два різних переліки з 10-12 слів, а потім перевірити, яким способом ці слова краще запам'ятовуються: при розгляді або при прослуховуванні.

Щоб запам'ятовування було найбільш успішним, потрібно намагатися сполучити різні види пам'яті: прочитати, а потім повторити прочитане вголос; не тільки слухати вчителя, але й записувати тощо.

Закріплюй у пам'яті навчальний матеріал якомога швидше. Є мудра приказка: повторення – мати навчання. І чим раніше буде вдома повторений матеріал, що вивчався на уроці, - тим краще він запам'ятається. У першу добу звичайно забувається 25 відсотків матеріалу, за наступний місяць - усього лише 16 відсотків. Тому домашнє завдання краще виконувати в той же день, коли воно задане. Доводячи необхідність своєчасного закріплення в пам'яті отриманих знань, К. Ушинський говорив, що ніхто не лагодить будинок, коли він уже розвалився: поправляти його треба, поки воно ще цілий.

— Як ви думаєте,— запитує вихователь у своїх вихованців, — як варто вчинити, щоб краще запам'ятати зміст уже прочитаного параграфа: прочитати його ще раз або спробувати його переказати? Таким чином, класний керівник підводить учнів до розуміння ще одного правила:

Не тільки читай, але й переказуй навчальний матеріал. «Ніколи не справляйся в книзі, коли що-небудь забув, а намагайся сам пригадати», — радив Л. Толстой. Правильність цієї ради підтвердив проведений психологами експеримент: одній групі учнів запропонували прочитати текст чотири рази підряд; інша група цей текст читала два рази й два рази переказувала; у результаті учні першої групи через добу пам'ятали 30 відсотків тексту, а учні другої групи - 78 відсотків.

Заучуй великий текст напам'ять не відразу, а з перервами. Цінність цієї рекомендації підтвердив такий досвід: щоб вивчити вірш відразу, учневі знадобилося повторити його 16 разів; а для завчання такого ж вірша протягом чотирьох днів знадобилося всього 8 повторень.

Матеріал, що не вимагає великої роботи для його розуміння (наприклад, уривки з художніх творів, географічні назви тощо), краще запам'ятовується, якщо його повторити перед сном.

Використовуй прийоми мнемотехніки. Мнемотехнікою називають такі штучні прийоми, які полегшують запам'ятовування. Наприклад, дату народження К. Маркса - 18 травня 1818 р. - можна відразу запам'ятати, звернувши увагу на те, що в ній тричі повторюється цифра 18. Якщо з перших букв віршованих рядків скласти й запам'ятати якісь слова - неважко відновити в пам'яті й самі ці рядки. Однак прийоми мнемотехніки не можуть, зрозуміло, замінити осмислене запам'ятовування; вони відіграють лише допоміжну роль і застосовуються порівняно рідко.

На закінчення бесіди можна провести психологічні досвіди щодо запам'ятовуванню.

Вихователь радить школярам систематично проводити вдома вправи по застосуванню тих раціональних прийомів запам'ятовування, які були роз'яснені й записані в ході проведеної бесіди.

Бесіда шоста: «Як поводитися на уроці»

Попереднє завдання декільком учням: постежити за собою на якому-небудь уроці, а потім самокритично описати своє поводження. Цей матеріал здається вихователеві напередодні бесіди.

Більше десяти тисяч уроків становлять процес навчання в середній школі. І кожний урок - сходинка на довгих сходах, що веде до знань і вмінь, необхідних, щоб стати всебічно розвинутою людиною. Урок проводить учитель. Але успіх уроку багато в чому залежить і від учнів. Як же варто поводитися, щоб всі 45 хвилин уроку навчальна праця була як можна більше продуктивним?

Готуйся до кожного уроку. Успішній навчальній роботі сприяє гарний настрій. Важлива також психологічна підготовка до уроків: відсутність страху перед поганою оцінкою, бажання пізнання, розуміння того, що кожен урок чимось збагатить тебе й допоможе тобі розвинути свої здатності. Подібно спортсменові, що напередодні відповідального змагання налаштовує себе на перемогу, так і ти повинен іти до школи із упевненістю, що обов'язково отримає сьогодні перемогу в завзятій і нелегкій битві за знання.

І ще одну пораду дає у своїй книзі С. Соловейчик: приходь до школи не перед дзвінком, а за 15-20 хвилин до початку першого уроку. Спробуй так зробити й побачиш, що в цей день будеш почувати себе більш упевнено й спокійно.

Перед уроком можна ще раз переглянути записаний у зошиті план або якесь важке місце в підручнику, перевірити правильність рішення завдання, звернутися за допомогою до товариша, попросити пояснити, як варто вирішувати подібні завдання.

Все необхідне для уроку повинне бути підготовлене заздалегідь.

Подумки відповідай разом з викликаним учнем. Урок звичайно починається з перевірки виконання домашнього завдання.

Треба привчити себе уважно стежити за ходом опитування: у цей час не тільки закріплювати в пам'яті вже відомий матеріал, але й думати, як би ти

побудував свою відповідь (які ще факти включив би, яка була б його послідовність, який зробив би висновок). Можна навіть собі оцінку поставити (але не завищувати її!). Працюючи в такий спосіб у ході перевірки знань, ти будеш завжди готовим зробити необхідні доповнення, виправити допущені помилки, відповісти на додаткові питання, які поставить учитель перед учнем, що відповідає, або перед всім класом.

Коштовною формою навчальної роботи є рецензування відповіді викликаного учня (в усній або письмовій формі). «На що звичайно потрібно звертати увагу, рецензуючи відповідь свого товариша?» - запитує класний керівник у школярів, і, узагальнюючи їхньої думки, вивішує плакат (планшет) з текстом пам'ятки «Як рецензувати відповідь учня на уроці». Залежно від навчального предмета звертається увага й на інші вимоги: чи пам'ятає учень теорему, чи читав художній твір, чи вміє працювати з географічною картою тощо. Рецензувати відповідь товариша треба так, щоб не скривдити його. Як конкретні приклади класний керівник може зачитати 2-3 письмові рецензії, зроблені учнями на уроках по різних навчальних дисциплінах.

У кожному класі є учні, для яких виклик для відповіді - болісне покарання. І в той же час у кожному класі є учні, які радуються виклику й навіть ображаються на вчителя, якщо він їх рідко викликає. Настільки різне відношення визначається рівнем підготовки учня до уроків. Але багато чого залежить і від того, чи розуміє він значення своєї відповіді й чи вміє відповідати.

Гарна розгорнута відповідь - це нехай маленький, але самостійний добуток учня, і, отже, воно завжди породжує почуття творчої радості. Разом з тим це й самоконтроль, тому що тільки відповістивши на поставлене запитання, можна побачити результати своєї навчальної роботи. Саме під час відповіді виробляється вміння чітко викладати свої думки, переконливо доводити правильність висловлюваних суджень, образно описувати розглянуті явища. Особливо важливо, що учень, що відповідає, виступає не в

порожній кімнаті, а перед своїми товаришами: показує класу, на що він здатний; підвищує або, навпаки, знижує свій авторитет; сприяє або не сприяє поліпшенню успішності всього класу.

Є такі школярі, яким добре відповідати заважає сором'язливість. Для подолання сором'язливості їм треба порадити переказувати вдома вивчений матеріал перед дзеркалом, стежачи за своєю мімікою й жестами, намагаючись поводитися спокійно й упевнено. Особлива увага звернути на розробку плану своєї відповіді: Із чого почати? У якій послідовності розкривати основні питання? Як зробити підсумковий висновок? Виходячи до дошки, використай прийом самонавіяння, скажи самому собі: «Я спокійний, я впевнений, що можу добре відповісти», при цьому зроби глибокий вдих і повільний видих.

Коли задане додаткове питання, треба не лякатися, а постаратися зрозуміти, що саме запитує вчитель, і тільки потім, подумавши, відповісти. Після відповіді проаналізуй його, відзначивши всі плюси й мінуси. Позбутися від сором'язливості можна набагато скоріше, якщо часі розповідати що-небудь своїм друзям, виступати на зборах, брати активну участь у бесідах, проведених класним керівником. Важливо також правильно ставитися до оцінок. Погано, якщо учень байдужний до «двійок» і «трійкам». Але погано складаються справи й тоді, коли оцінка стає самою головною метою. Ціль свою потрібно бачити не в «четвірках» і «п'ятірках», а в самім навчанні, в оволодінні знаннями й уміннями, які будуть необхідні для майбутньої трудової діяльності.

Бери активну участь у вивченні нового матеріалу. На деяких уроках можна спостерігати наступну картину, коли вчитель розжовує навчальний матеріал. Від такої роботи - пуття мало.

Необхідно не тільки уважно слухати вчителі, але й осмислювати те, що він говорить: виділяти й запам'ятовувати головне, використати для засвоєння нового матеріалу вже наявні знання, разом із учителем замислюватися над причинами й наслідками явищ, порівнювати їх з іншими явищами тощо.

Можливість для настільки активної розумової діяльності забезпечується тим, що учень мислить приблизно в чотири рази швидше, ніж учитель говорить. Якщо ж викладається описовий матеріал, то треба залучити на допомогу свою уяву, тобто зорovo уявити собі те, що описує вчитель. Матеріал, що викладається вчителем, буде краще засвоєним, якщо він викликає якісь почуття (героїзм повсталих, гіркота поразки, ненависть до катів). Навіть на уроках математики є широкі можливості для розвитку почуття краси - краси вірного математичного рішення.

Вміння слухати повинне бути підкріплене вмінням самостійно складати план теми уроку по ходу її викладу вчителем.

Це допомагає виділити й засвоїти основні питання нового матеріалу. Завдяки запису на допомогу приходять й інші її види - зорова, рухова (можна запропонувати учням зачитати кілька планів, самостійно складених на різних уроках).

Наприкінці уроку уважно вислухайте домашнє завдання й поради вчителя, як це завдання потрібно виконувати. Якщо виникли які-небудь питання або щось із матеріалу уроку залишилося незрозумілим - обов'язково зверніться за допомогою до вчителя.

Бесіда сьома: « Чи вмієш ти виконувати домашні завдання?»

Для підготовки до бесіди учнем пропонується протягом тижня записувати, скільки часу йде на виконання завдання до кожного уроку. Не підписані листки із цими даними здаються старості, і він разом із трьома-чотирма помічниками підраховує, який відсоток учнів затрачає час на щоденну домашню роботу: а) більше 3 годин, б) більше 2 годин, в) більше 1 години, г) менше 1 години.

Крім збору кількісних даних, можна запропонувати групі учнів (сильним, середнім, слабким) описати, як саме проходить їхня робота з виконання домашніх завдань: у якій звичайно послідовності готують вони завдання по різних предметах; скільки разів, уголос або про себе, цілком або

вродзріб читають параграф підручника; чи роблять при цьому які-небудь записи; чи використовують для самоконтролю наявні в підручнику питання, завдання й т.д. Узагальнення всього цього матеріалу дозволить класному керівникові зробити на початку бесіди висновок, наскільки сумлінно учні готувлять будинку уроки й чи вміють вони це робити продуктивно.

Усвідом важливість і мету домашньої роботи. Якщо домашні завдання виконуєш, тому що мама змушує або тому що боїшся одержати погану оцінку - користі буде мало, а часу піде багато. Інша справа, якщо усвідомлюєш, що майбутня робота допоможе тобі закріпити й розширити свої знання, уміння. При такому відношенні й бажання працювати з'явиться і інтерес до навчання. Підвищує продуктивність навчальної праці й добре обладнане робоче місце.

А чи можна вчитися в школі без домашніх завдань? - запитує вчитель. - Давайте спробуємо розібратися в цьому питанні...

У ході бесіди учні повинні дійти висновку, що домашні завдання необхідні. Їхнє виконання закріплює отримані на уроках знання й уміння, розвиває самостійність, формує навички самоосвіти.

Викликати в себе інтерес до домашньої роботи допомагає й такий простий прийом самонавіяння: потри руки, як би смакуючи задоволення, посміхнися й скажи собі: «Мені дуже хочеться добре підготуватися до майбутніх уроків. Буду працювати із захопленням, щоб ця робота стала для мене радісною» (С. Соловейчик).

Дотримуй правил навчальної праці. Учні згадують правила, яких необхідно дотримуватися, щоб розумова праця при підготовці домашніх завдань була якомога продуктивнішою.

Найпростіше, й у той же час для багатьох саме важке правило: приступивши до роботи, не дозволяти собі відволікатися від її.

Починаючи роботу, треба вирішити, у якій послідовності найкраще виконувати завдання: усні повинні чергуватися з письмовими; виконавши завдання по одному предмету, варто перейти до предмета, менш подібного з

попереднім (наприклад, після математики зайнятися історією, а після історії - фізикою). Тому, хто повільно втягується в роботу, починати треба з найлегшого завдання; якщо ж «розгойдування не потрібні, відразу берися за виконання найбільш важкого завдання.

У жодному разі не можна механічно заучувати текст заданого додому параграфу. Учні повинні згадати, що лежить в основі запам'ятовування, і як потрібно читати (читаючи параграф, варто виділяти головні думки; згадати вивчений матеріал, знання якого необхідні для засвоєння нової теми; особливу увагу звертати на пояснення описуваних явищ; виокремлювати у тексті конкретні приклади, факти, які допомагають засвоїти основний зміст параграфу, але які немає потреби заучувати. Зустрівши незнайоме слово, треба довідатися, що воно означає, для цього треба подивитися в словник або запитати у вчителя). Перед читанням параграфу підручника треба переглянути записи й план, які робилися на уроці. Якщо на уроці план не складався, то його - усно або письмово - корисно скласти вдома.

Коли дуже довго не можеш вирішити завдання, відклади його у сторону і займися іншою роботою. А через деякий час знову візьмися за нього.

Використовуй все багатство підручника. Підручник - головна книга школяра. Однак багатий зміст цієї книги не завжди використовується повністю.

Необхідно частіше звертатися до змісту підручника й добре запам'ятати його, тому що в змісті відбитий план навчального курсу, тобто план навчальної роботи з його вивчення. Наявні усередині параграфу заголовки теж являють собою його план. У тексті параграфу головні положення найчастіше виділяються особливими шрифтами: жирним, напівжирним, курсивом, розрядкою.

До читання відповідного параграфу корисно ознайомитися з питаннями й завданнями, наведеними в підручнику. У цьому випадку читання буде

більше продуктивним, оскільки буде відомо, на що саме варто звертати особливу увагу.

Важливою складовою частиною підручника є ілюстративний матеріал (малюнки, схеми, фотознімки), який варто уважно розглянути. Треба також систематично користуватися й довідковим матеріалом, що наводять у підручниках (хронологічними таблицями, словниками нових термінів тощо).

Сам перевірка виконання домашнього завдання. На уроці результати навчальної роботи перевіряє вчитель. Удома перевірку треба здійснювати самому.

Самоконтролем займайся не тільки після закінчення роботи, але й безпосередньо в ході роботи, щоб відразу ж виправляти допущені помилки. Важливо не тільки виявити помилку, але й усунути її причину. Якщо часто, скажімо, робляться помилки через незнання якого-небудь граматичного правила, то потрібно це правило повторити, запам'ятати. Один із прийомів самоконтролю – переказ навчального матеріалу. Часом можна обмежитися відновленням у пам'яті лише плану навчальної теми. Головна ж форма самоперевірки - застосування отриманих знань і вмінь на практиці: для рішення завдань, для виконання різних навчальних вправ і завдань. Перевіряти свої знання й уміння потрібно не тільки в процесі оволодіння ними, але й через деякий час, щоб з'ясувати міцність запам'ятовування й відновити в пам'яті забуте.

Особливо необхідний самоконтроль при підготовці до іспитів. Підготовку до них потрібно не відкладати на передекзаменаційні дні, а починати з перших днів четвертої чверті й систематично вести її по заздалегідь розробленому графіку. Приступаючи до повторення будь-якої теми, насамперед треба перевірити, що саме збереглося в пам'яті, й тільки потім перечитати в підручнику, зошиті забутий матеріал. Якщо готуєшся до іспиту вдвох з товаришем, корисно проводити взаємоперевірку.

Декільком учням можна доручити скласти пам'ятку «Як виконувати домашні завдання», а потім на класній годині організувати обговорення

різних її варіантів і з них вибрати кращу (до неї можуть бути включені й рекомендації з інших варіантів).

Бесіда восьма: «Прийоми навчальної роботи»

Перед бесідою школярам дається завдання: згадати, які загальні навчальні прийоми застосовуються при вивченні різних предметів і в чому полягає кожний із цих прийомів.

— НОП, тобто наукова організація праці, — говорить, починаючи бесіду, вихователь, — потрібна й у навчальній роботі, тому що завдяки їй можна досягти найкращих результатів при найменших витратах часу й зусиль.

Щоб була забезпечена наукова організація навчальної праці, насамперед необхідно добре опанувати її прийомами. При вивченні кожного предмета застосовуються багато спеціальних прийомів, без яких неможливо даний предмет вивчити. Наприклад: прийоми рішення математичних завдань, прийоми роботи з географічною картою, прийоми аналізу історичних документів тощо. Але є такі прийоми, які є загальними для всіх предметів.

Учні згадують уже відомі загальні прийоми. У ході наступної бесіди узагальнюються й закріплюються вже наявні знання й уміння.

Виділяй головне, розкривай сутність. Із цим прийомом учні зустрічаються вже в першому класі. Це одне з найважливіших, самих необхідних учбово-пізнавальних умінь. «Хто не вміє відокремити головне, істотне від другорядного,— говорив М. Горький, — той жарить курку з пір'ям».

Учитель пояснює, що таке сутність (саме головне в явищі; інакше кажучи, те, без чого його існування неможливо). Сутність пізнається не органами почуттів, а шляхом міркувань. Розкриття сутності явищ - основне завдання науки, і, отже, найважливіше завдання вивчення основ наук у школі.

Учні наводять приклади, розкриваючи сутність предметів і явищ.

Проводяться вправи по визначенню головного, істотного в предметах і явищах.

З'ясовуй причини й наслідки. Всі явища між собою взаємозалежні. Кожне з них має свою причину. *Причина - це те, що породжує наступне явище.* Якщо в явища є багато причин, серед них потрібно виділити головну (або головні). Причинний зв'язок між явищами не можна плутати зі зв'язком тимчасової. Так, якщо дощ пішов після заходу сонця, те це зовсім не означає, що захід сонця є його причиною. Треба також відрізнити причину від приводу. «Кривава неділя», наприклад, було не причиною першої російської революції, а приводом, тобто останнім поштовхом, що викликав революційний вибух у країні.

Будь-яке явище приводить до якихось змін. *Наслідок — це те, що було породжено попереднім явищем.* З'ясувати наслідок - значить з'ясувати результат досліджуваного явища. Серед численних наслідків треба теж виділяти головне (або головні).

Кожне явище являє собою одночасно й наслідок попереднього, і причину наступних явищ. Тому ми можемо спостерігати, вивчати, що складаються з багатьох ланок «ланцюжка» взаємозалежних явищ, причинно-наслідкових зв'язків. Знаючи причину, можна передбачати наслідок; знаючи наслідок, можна знайти причину.

Проводяться вправи по розкриттю причин і наслідків яких-небудь уже вивчених учнями природних і суспільних явищ.

Складай план або схему матеріалу. Цінність плану полягає в тому, що його складання дозволяє виділити й послідовно записати самі основні положення навчального матеріалу, завдяки чому досягається його більш глибоке розуміння й більш міцне запам'ятовування. Мабуть, жоден навчальний прийом не використовується так часто, як складання плану: складається план досліджуваного тексту (підручника, статті, книги) або теми уроку; із продумування плану починається рішення завдання, проведення

спостереження або досвіду, та й взагалі виконання будь-якого складного навчального завдання.

Навчитися цьому міжпредметному прийому навчальної роботи допомагає пам'ятка «Як скласти складний план».

Складання плану, особливо складного, - нелегка справа. Найбільше часто зустрічаються наступні помилки: план не відбиває основного змісту навчального матеріалу; у різних пунктах або підпунктах розкривається одне й те саме питання; порушена послідовність у розкритті основних положень; у план включені зайві, несуттєві деталі; пункти й підпункти сформульовані без належної стислості й у різному стилі.

Учням можна запропонувати знайти типові помилки в якому-небудь плані.

На нашу думку, висновком до даного розділу буде твердження, що однією з основ шкільного навчального процесу є формування здоров'язберігаючої компетентності. Перше ніж навчити вчитися, дитина повинна навчитися думати. Формула «учити дітей вчитися», це: перенесення тягаря у навчальній діяльності з довільного на не довільне запам'ятання; зміцнення оптимістичного впевненості в своїх силах; методичні прийоми, що полегшують засвоєння навчального матеріалу; а також духовний компонент, фізичний, психологічний і соціальний компоненти здоров'я – це й є педагогіка здоров'я.

РОЗДІЛ ІІІ. УРОК – ОСНОВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАЦІ ШКОЛЯРІВ

*«Вчитель для школи це те саме,
що сонце для всесвіту»*

А.Дістервег

Урок – головна організаційна форма озброєння дітей знаннями, уміннями і навичками навчальної праці. Кожен учитель поряд з формуванням предметних знань, умінь і навичок, формує на уроках загальні уміння інтелектуальної діяльності та культуру навчальної праці школярів. Як це забезпечується? Аналіз педагогічної літератури, передового досвіду дозволяє виробити наступні рекомендації:

По-перше, найважливішою якістю культури навчальної праці є висока відповідальність, активність, само організованість школярів. Виховання цих якостей знаходиться в прямій залежності від міри самостійності праці. Строго регламентуючи час на виконання тих або інших завдань, поступово його скорочуючи, заохочуючи тих учнів, які працюють швидко і чітко, вчителі зобов'язані виховувати у школярів вміння працювати самостійно.

Значне місце на уроках повинне займати навчання методиці активної роботи з таких питань: як бути уважним, як слухати розповідь вчителя і вести записи, як розв'язувати задачі і писати твори.

По-друге, вчителі при вивченні різних за змістом предметів, зобов'язані озброїти дітей загальними навичкам підходу до них, загальним прийомам роботи, вмінню швидко орієнтуватися в навчальній ситуації в цілому, відокремлювати головне. Наприклад, на уроках математики, фізики, хімії від учнів вимагається чітко розуміти умови задачі, виділяти невідомі дані, самим намічати пошуки того, що потрібно знайти. Вчителі повинні виховувати в учнів вміння розв'язувати не якісь конкретні задачі, а задачі взагалі. Володіючи цими загальними принципами, діти вчаться розв'язувати будь-які задачі. Кращі вчителі історії прагнуть, щоб школярі, характеризуючи окремі

історичні факти з життя народів, розуміли б загальні закономірності історичного процесу.

Ознайомлюючи дітей зі змістом науки, вчителі повинні знайомити їх з науковими методами та найпростішими методами самостійних досліджень, а також з організацією спостережень, постановкою експериментів, роботою з літературою, вмінню висувати проблему і вирішувати її.

Третє, велике місце на уроках повинне бути відведено вмінню школярів організовувати час, місце, знаряддя своєї праці, раціоналізувати процеси праці. Боротьба за чистий зошит, підручник без помарок, парту без плям – все це, потрібні фактори культури праці. Необхідна також своєчасна підготовка навчального обладнання, карт, словників та інших посібників, їх правильне розташування на робочому місці. Потім у більшості школярів складається певний стиль роботи – стиль не завжди правильний. Наприклад, багато дітей відривають теорію від практики намагаються виконати спочатку механічну легку роботу (письмові завдання), а потім приступають до заучування правил, законів. Багатьом школярам властиве «штурмування» навчального матеріалу перед контрольними роботами і в кінці чверті. Задача вчителя полягає в тому, щоб поряд з вибором правильного стилю роботи всього колективу, допомогти кожному учню визначити свої переваги і недоліки в організації навчання і виробити найбільш вдалу систему роботи саме для нього.

Четверте, вимога часу – орієнтація на проблемне навчання. Воно є найбільш дієвим типом навчання школярів активності, свідомості, навичкам сучасної навчальної роботи. Традиційні уроки проводяться за схемою: слухай, запам'ятовуй, відповідай, виконуй домашні завдання і потребують лише механічного заучування матеріалу. Все це заглушає допитливість, інтерес до знань, змушує учнів в кінцевому рахунку хитрувати і метикувати, щоб позбавитися від нудних і громіздких занять. Психологією встановлено: мислення починається тоді, коли людина опиняється в скрутній ситуації невизначеності – в проблемній ситуації. Для неї характерне те, що у людини

немає готових способів її подолання. Кожен вирішує проблему властивим тільки йому одному шляхом. І в процесі її розв'язання відкриває нові знання. Зняття невизначеності, вихід із скрутного стану, відкриття нового, супроводжується позитивними емоціями – відчуттям радості, впевненості в своїх силах. Проблемне навчання не протиставляється традиційному, а вбирає в себе все найкраще, що накопичено історією розвитку педагогічної думки.

Однією з основних причин повільного впровадження проблемного навчання є набагато більші у порівнянні з традиційним навчанням затрати часу. Воно потребує скорочення матеріалу навчального предмета за рахунок непотрібної деталізації і жорсткого відбору за ступенем фундаментальності, а також визначення критеріїв його застосування – давати стрижневі знання (ідеї, закономірності), використовуючи проблемне навчання, а в інших випадках поєднувати проблемний і пояснювально-ілюстративний типи.

П'яте, на уроках діти повинні отримати загальні уявлення про найважливіші механізми розумової діяльності, які необхідно знати кожному, хто займається розумовою працею, і перш за все знати, яка роль відводиться увазі, пам'яті, мисленню в навчальній роботі. Великий російський педагог К.Ушинський говорив, що увага є тими єдиними дверима нашої душі, через які все, що є у пізнанні неодмінно проходить. Задача вчителя – навчити дітей тримати ці двері відчиненими – використовувати мимовільну і довільну увагу. Далі, викладачі повинні **допомогти дітям визначити тип пам'яті**, яким кожен з них володіє (зорова, слухова, **рухова або змішана**) і дати рекомендації з розвитку, вдосконаленню пам'яті.

Вищою формою розумової діяльності, що передбачає проникнення у внутрішні, суттєві властивості предметів, явищ, встановлення зв'язків і відповідностей між ними є мислення. Розумова діяльність між ними здійснюється системою розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, абстракцій, конкретизації і протікає у визначених логічних формах: поняттях, судженнях, умовиводах. Задача вчителя – озброїти кожного школяра цими

операціями і невпинно розвивати ширину і глибину, самостійність і критичність, гнучкість і швидкість їх розуму.

Шосте, крім загальних сторін навчальної праці, вчителі на уроках не можуть не озброювати школярів і множиною інших, нехай більш мілких, але дуже важливих умінь інтелектуальної діяльності. Вони детально сформульовані у всіх навчальних програмах, з них нескладно обрати ті, які формуються в процесі викладання всіх предметів. Серед них основні – вміння працювати з книгою, підручником, здатність точно, стисло і виразно в усній і письмовій формі виражати свої думки (культура мови).

Сьоме, в деяких загальноосвітніх школах міста (№№3, 4, 10, 35, 54, 55) практикують складання планів-схем роз'яснення учням на уроках загальних способів навчально-пізнавальної діяльності. Вони дозволяють скоординувати роботу в даному напрямку всіх вчителів-предметників і управляти процесом формування вмінь навчатися. Прослідкуємо це на прикладі підліткових класів ЗОШ№6 м. Миколаєва:

<i>5 клас</i>			
<i>Дата</i>	<i>Предмет</i>	<i>Тема</i>	<i>Загально-логічні вміння</i>
Вересень	Ботаніка	Органи рослин	Роз'яснюються логічні прийоми «аналіз» і «синтез»
Жовтень	Історія	Початок тваринництва і землеробства	Дається визначення сутності (як із множини ознак виділити суттєве)
Жовтень	Історія	Первісно-суспільний устрій	Роз'яснюється логічний прийом «узагальнення»
Листопад	Географія	Землетруси	Роз'яснюються поняття: «причина», «наслідок»
Вересень	Українська мова	Складний пан	Вводяться пам'ятки «Як скласти складний план»
<i>7 клас (Фізика)</i>			
<i>Тема</i>		<i>Загально навчальні прийоми</i>	
Способи зміни внутрішньої енергії тіла		Складання складного плану параграфа підручника	
Конвекція		Як давати визначення поняттю (родова і видова ознаки)	
Випромінювання		Як будувати доведення	
Порівняння видів теплопередач		Як робити порівняння	
Агрегатний стан речовини		Застосування логічних прийомів «аналіз» і «класифікація»	

У восьмому класі учні отримують знання: як потрібно робити виписки цитат (російська література, вересень); конспектувати фрагмент літературно-критичної статті (російська література, жовтень); як потрібно скласти тези (українська література, жовтень) роз'яснюється визначення поняття «закон» (історія, жовтень) тощо.

Відповідаючи на питання про наукову обґрунтованість даних планів-схем, заступник директора ЗОШ №6 м. Миколаєва М.І.Баран аргументує їх відповідність вимогам програми, змісту підручників, рекомендаціям методичних посібників, рівням підготовки учнів. Подібні плани-схеми орієнтовні і мають різноманітні варіанти; роз'яснення кожного прийому може бути перенесено на інший урок даного предмету або на інший предмет, або інший клас.

Восьме, одним із ефективних засобів формування загальних навчальних умінь і навичок на уроках є методичні пам'ятки. Пам'ятка – це інструктивний припис, що допомагає учням визначати послідовність навчальних операцій. Застосування їх сприяє переходу від емпіричного до теоретичного рівня навчання вмінню вчитися, озброює узагальненими знаннями про розумові дії, що входять до складу інтелектуального прийому, сприяють перенесенню цього прийому з однієї навчальної операції на іншу. До розробки пам'ятки-рекомендації залучаються найбільш досвідчені вчителі шкіл. Пам'ятки зазвичай відрізняються лаконічністю і, разом з тим яскравістю тексту, *ілюструються* практичними прикладами. Пам'яткам передують або супроводжують їх, як правило, частина уроку (або позакласне заняття), на якому вони пояснюються. Тексти пам'яток розміщуються на планшетах, а також переписуються учнями в зошити, щоб мати можливість користуватися ними при виконанні домашнього завдання. Від школярів не потребується заучування пам'яток: їх мимовільне запам'ятовування досягається завдяки багаторазовому використанню в навчальному процесі.

Накопичений в педагогічних колективах шкіл області досвід роботи підтверджує ефективність використання на уроках міжпредметних пам'яток

для формування прийомів логічного мислення.

Як робити порівняння

1. Подумай, за яким планом потрібно порівнювати явища, що вивчаються.
2. Встанови їх загальні суттєві принципи.
3. Визнач суттєві відмінності між ними.
4. Зроби висновок, якщо потрібно, що витікає з їхнього порівняння.

Як давати визначення поняттю

1. Знайди більш загальне родове поняття.
2. Встанови основну відмінну (видову) ознаку.
3. Склади з цих двох елементів формулювання визначення.

Як будувати доведення

1. Уясни для себе і сформулюй думку, істинність якої потрібно довести.
2. Приведи і роз'ясни доводи (аргументи), що підтверджують дану думку.
3. Зроби висновок, що завершує доведення.

Як розв'язати задачу

1. Прочитай умову задачі.
2. Склади план розв'язання.
3. Виконай обчислення.
4. Перевір правильність розв'язку.

Як рецензувати відповідь

1. Чи викладається матеріал послідовно, за планом?
2. Чи достатньо повного була відповідь?
3. Чи доказовими були пояснення?
4. Чи зроблений узагальнюючий висновок?
5. Які допущені помилки, неточності?
6. Чи була мова учня грамотною і виразною?

Важливу роль у розвитку навчально-пізнавальних здібностей відіграють і такі пам'ятки, які використовуються в ході вивчення тільки одного предмета: для навчання вмінню визначати частини мови, розв'язувати різноманітні математичні задачі, описувати фізичні явища тощо. Такі пам'ятки більш конкретні і сприяють більш глибокому пізнанню об'єкта.

Визнаючи велику цінність пам'яток, неможна, однак, перебільшувати їхнього значення, так як вони все ж відіграють лише допоміжну роль. Саме по собі запам'ятовування пам'ятки не забезпечує вироблення відповідного уміння. Щоб досягти цього, необхідно застосування багатьох інших прийомів і засобів навчання. І серед них особливе місце посідає формування уміння працювати з підручником.

Рівень навченості в значній мірі залежить від вміння школярів працювати з підручником. Окремі елементи формування раціональних прийомів роботи з підручником зустрічаються на багатьох уроках, але і недоліків немало. Тому в ряді шкіл (ЗОШ №10, 46, 52) проводяться не рідше одного разу на чверть в усіх класах і, в основному, з усіх предметів уроки, спеціально направлені на навчання вмінню працювати з підручником.

Ми на уроці географії зарубіжних країн в 9 класі ЗОШ №34 (вчитель Ткаченко О.І.). Розкривши мету і важливість навчальної роботи, що має відбутися, вчитель запропонував розкрити підручник на сторінці, де починається викладення теми «Географія населення світу». За заголовком підручника школярі встановлюють її місце в курсі. Увага учнів звертається на публікацію теми: розділи, заголовки, пункти і підпункти.

«Роботу над темою або параграфом підручника», – говорить учитель, – «потрібно починати з в'яснення питання: чи зрозумілі терміни, що входять до назви?»

Після роз'яснення терміну «рух населення» вчитель пропонує прочитати текст під заголовком «Зростання чисельності населення» і виділити з двох його абзаців головні думки: а) населення – головна виробнича сила і головний споживач виробленої продукції; б) демографічний

вибух. Ці положення записують в план-конспект. Потім на конкретному прикладі вчитель показує, як потрібно знаходити в тексті матеріал, потрібний для конкретизації, обґрунтування основних положень. На завершення уроку учні за завданнями, що приведені в підручнику, працюють з економіко-географічними картами і таблицями.

Велику допомогу учням надають розроблені в школах рекомендації з організації роботи з підручником та іншою інформацією (Див. додатки).

В ЗОШ №41 м. Миколаєва складена і діє, на наш погляд, вдала пам'ятка «Як працювати з підручником історії в старших класах».

Перед вивченням нового курсу попередньо ознайомся з підручником: прочитай зміст, подивись ілюстрації, завдання, історичні документи і додатки до підручника.

Робота над кожним параграфом підрозділяється на наступні етапи:

1. Попередній етап.

Перед тим, як читати параграф, як можна більш детально згадай зміст уроку з даної теми, використовуй зроблені на уроці записи. Виконай наведені на початку параграфа завдання. Прочитай заголовок всередині параграфа. Це дозволить отримати загальне уявлення про його зміст.

2. Розуміння.

Виділяй в тексті головні думки і факти, що їх підтверджують. Звертай увагу на слова і речення, виділені особливим шрифтом. Зустрівши незнайоме слово, обов'язково дізнайся, що воно означає. Розумінню і запам'ятовуванню навчального матеріалу сприяють складання його плану або конспекту.

Розглядаючи ілюстрацію і історичні плани, намагайся набратися з них якомога більше знань.

3. Запам'ятовування.

Перечитай (вголос або про себе) найголовніший матеріал. Якщо не можеш згадати яку-небудь його частину, ще раз перечитай і перекажи її.

Надрукований петитом додатковий матеріал не є обов'язковим для

запам'ятовування. Запам'ятати потрібно тільки ті факти, які наведені в хронологічній таблиці.

4. Завершальний етап.

Для закріплення і поглиблення знань, для самоконтролю виконай завдання, наведені в кінці параграфа.

Такими є сторони навчальної праці і її найважливіші складові – загальні навчальні уміння та вміння навчатися, яким наполегливо навчають на уроках передові викладачі своїх вихованців. І оскільки, ці навчальні навантаження не перевищують максимально можливих – дотримується здоров'язберігаюча технологія, формується здоров'язберігаюча компетентність учнів.

РОЗДІЛ IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНЯ

Не обрушуйте на дитину лавину знань, не прагніть розповісти на уроці про предмет вивчення все, що ви знаєте, під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і цікавість.

В. О. Сухомлинський

Даний етап навчальної роботи школярів починається на уроці, виконується вдома і знову повертається на урок. Завдання, що виконується вдома, слугує зв'язною ланкою між минулим і теперішнім уроком, але відрізняється більшою самостійністю учнів, багато в чому зумовленою відсутністю вчителя.

У нашому дослідженні домашня навчальна праця учнів - дуже важливий засіб їх здоров'язбереження. І головна вимога до нього - дотримання дидактичного принципу доступності.

Не секрет, що сьогодні багато педагогів-практиків відчують труднощі в питаннях, пов'язаних із домашнім завданням. Проблема домашнього завдання хвилює учнів, учителів, батьків. Часто вона стає темою дискусій, батьківських зборів, педагогічних конференцій та нарад. У цьому немає нічого дивного. Не викликає сумнівів, що виконання домашніх завдань це - невід'ємна частина процесу навчання. Існують різні погляди на місце та значення домашнього завдання у процесі навчання. Наведемо деякі з них:

- домашнє завдання - це продовження роботи, розпочатої на уроці;
- це закріплення матеріалу, вивченого на уроці;
- має випереджальний характер;
- домашнє завдання слід виконувати з використанням додаткових джерел;
- має розвивати творчі здібності учнів;
- повинно бути обов'язковим тощо.

Ми вважаємо, що домашнє завдання - це складова уроку, але воно має бути індивідуальним, творчим. Учитель мусить знати, яку мету він переслідує, даючи учням роботу додому. Домашнє завдання тісно пов'язане з

роботою на уроці й сприяє розвитку самостійності учнів, творчому мисленню. Обсяг його має бути мінімальним, щоб не відштовхнути учня від бажання його виконувати. Треба планувати кожен пункт завдання, знати його призначення та необхідність. Домашнє завдання має розвивати особистість учня, озброювати вміннями навчальної діяльності. Немає необхідності давати додому те, що досягнуто на уроці. Якщо виникає така потреба, це означає, що вчитель не продумав урок до кінця.

Для того, щоб обґрунтувати необхідність домашнього завдання з педагогічного погляду, необхідно виявити зв'язок між різними видами діяльності. Людина розвивається у діяльності й за допомогою діяльності. Тому домашнє завдання має сприяти особистісному розвитку учня. В діяльності особистість проявляє й розвиває себе всебічно. Але не кожен вид діяльності впливає на розвиток дитини. Домашнє завдання іноді розраховане на вивчення параграфу підручника та на відповідь на запитання після нього. Якщо учень уважно і старанно працював на уроці, йому це непотрібно й нецікаво.

Особливе значення має обсяг роботи вдома. Якщо обсяг великий, це перенавантажує учня. Для нього існує кілька виходів з цієї ситуації:

- не вчити зовсім;
- вивчити поверхово, переглянути матеріал;
- вивчити все, але скоротити час на відпочинок.

Погано продуманий і підготовлений урок вимагає від учителя перенесення частини матеріалу для самостійного вивчення учнями вдома. Але це завдання не витікає з уроку, воно може бути складним і незрозумілим для дітей, може призвести до перевантаження учнів та відбити інтерес до навчання.

Домашнє завдання має бути вмотивованим. Учень чітко має знати, для чого він виконує цю роботу. Щоб обґрунтувати необхідність домашнього завдання, треба:

- визначити якості особистості, на розвиток яких спрямовано завдання;

- довести, що це необхідно знати для подальшого вивчення теми чи для закріплення, для вивчення нової теми чи для виконання якоїсь іншої роботи;
- пояснити, чому не можна виконати цього завдання на уроці, а необхідно опрацювати його вдома.

Проблему домашнього завдання можна і треба вирішувати лише з позиції системного підходу:

- домашні завдання слід ретельно мотивувати;
- мета домашнього завдання має відповідати меті та завданням уроку;
- матеріал домашнього завдання має бути переважно диференційованим, з урахуванням особистих здібностей кожної і учня;
- хід виконання домашнього завдання повинен коментувати й обов'язково перевіряти вчитель.

Більшість педагогів вважають, що домашні завдання виконують наступні функції:

- запам'ятовування й тренування;
- застосування матеріалу в нестандартних ситуаціях;
- контроль за вивченим матеріалом;
- самоконтролю;
- систематизації;
- самостійного ознайомлення з новим матеріалом;
- випереджаючого вивчення теми.

Розвиток індивідуальності кожного школяра - вимога, у реалізації якої домашньому завданню відведено неабияку роль. Домашні завдання слід за необхідністю диференціювати. Для школярів, які опанували навички виконання певних завдань, повторне виконання таких же завдань - вимога занижена, було б краще звільнити цих дітей від обов'язкового домашнього завдання й порадити їм попрацювати над завданням підвищеної складності. Саме домашнє завдання дозволяє успішно використовувати індивідуальні особливості з урахуванням схильності учнів. Диференційовані домашні

завдання задовольняють потребу учнів у тренуванні, дозволяють заповнити прогалини в знаннях. Індивідуальні домашні завдання мають отримувати й «сильні» та обдаровані учні, тому що такі завдання сприяють розвитку їх здібностей, поглибленню знань.

З педагогічного досвіду відомі випадки невиконання домашніх завдань учнями. Учитель, як правило не виявляє причини невиконання, хоча виявлення даних причин сприяло б виключенню подібних випадків. Нами складена таблиця причин невиконання домашніх завдань в одній з експериментальних шкіл (ЗОШ №15 м. Миколаєва):

Причини невиконання домашніх завдань

<p><i>Причини об'єктивного характеру</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Учень не вміє самостійно працювати з навчальними книжками. 2. Учень вважає предмет складним. 3. Непосильність домашнього завдання. 4. Учень не вміє пов'язати зміст матеріалу, повідомленого вчителем на уроці, з текстом підручника. 5. Учень, виконуючи домашнє завдання творчого характеру або завдання, яке викликає труднощі, не може отримати кваліфікаційну допомогу. 6. Учень не вміє розподілити свій час і встановити оптимальний темп роботи над домашнім завданням. 7. Несприятливі побутові умови. 	<p><i>Причини суб'єктивного характеру</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність інтересу до навчання. 2. Нерозуміння мети і змісту домашнього завдання. 3. Погані стосунки між учнем і вчителем. 4. Загальна неорганізованість учня. 5. Слабкі волевові якості. 6. Учень зайнятий якоюсь іншою, більш цікавою для нього діяльністю (ігровою, спортивною тощо).
---	--

Вчителі школи дуже серйозно поставилися до цих результатів. Були ретельно вивчені рекомендації Міністерства освіти і науки України «Про обсяг і характер домашніх завдань» (див. додаток А). Аналізу і вдосконаленню підлягали види і зміст домашніх завдань, система контролю за їхнім виконанням, навчання учнів умінням навчальної праці, налагодженню співпраці з батьками, залучено учнівський актив.

Наводимо деякі пам'ятки, використані в цій школі:

Як успішно підготувати домашнє завдання

1. При підготовці завдання з фізики вдома пам'ятай, що вивчити предмет - це означає зрозуміти, запам'ятати, вміти розповісти й застосувати засвоєне.
2. Читати параграф потрібно вдумливо. Пам'ятай слова К.Д.Ушинського: «Читати - це ще нічого не означає; що читати і як читати, як розуміти прочитане - ось у чому головна справа».
3. Спочатку прочитай весь параграф повільно і краще за все вголос.
4. При повторному читанні продумуй складні місця параграфу, став до них запитання, виділяй головні ключові моменти.
5. Якщо зустрічається формула, співвідношення, правило, запиши це на чернетку.
6. Продумай і запиши на чернетку план прочитаного і по ньому перекажи вивчене.
7. Закріпи отримані знання розв'язанням задачі, відповідями на контрольні запитання підручника.
8. Продумай логіку і послідовність своєї відповіді в класі.

Пам'ятка для учнів 5-9 класів щодо приготування письмових домашніх завдань

1. Перш, ніж приступити до виконання письмового завдання, виправ відмічені помилки в попередніх роботах. Зверни увагу на зауваження вчителя до попередніх робіт і врахуй їх в подальших завданнях.
2. Якщо письмові завдання пов'язані з яким-небудь визначеним правилом, згадай спочатку визначення, правило, повтори його, якщо потрібно, по підручнику. Якщо цього недостатньо - переглянь раніше пророблені роботи, в яких ти користувався цими даними.
3. Виконуючи письмове завдання, перевіряй кожне написане речення. Письмове викладення і складання перевір цілком двічі: перший раз, в

основному, за змістом, другий раз - для виправлення можливих помилок у правописі.

4. Помічені помилки виправляй так, як тебе вчили на уроці.

Проведена через три місяці повторна перевірка стану виконання домашніх завдань учнями цієї школи показала актуальність вжитих заходів, значно покращені результати.

У практиці роботи шкіл Миколаївщини чітко окреслились різні форми перевірки домашніх завдань:

- фронтальна перевірка домашніх завдань;
- виконання класом самостійної роботи, що містить вправи, аналогічних виконаним вдома;
- ущільнене опитування - до дошки викликаються одночасно декілька учнів, які відповідають по черзі;
- позаурочна перевірка вчителем зошитів з домашнім завданням;
- взаємний контроль виконання домашніх завдань (парний взаємоконтроль);
- самоперевірка домашніх завдань шляхом звіряння з відтвореними у класі зразками;
- непрямий контроль виконання домашнього завдання, наприклад, за допомогою диктантів;
- використання досвіду Павлівської школи В.О.Сухомлинського робота в чернетках. Ця форма передбачає роботу всього класу над домашнім завданням. Його умови учні записують у вказаний зошит, і кожен працює так, «як наче його викликали до дошки». Переваги цієї форми безсумнівні. Вчитель отримує дані про знання кожного учня, має можливість більше уваги приділяти невстигаючим.

Усі форми перевірки домашніх завдань повинні використовуватися вчителями для приучення учнів до більш лаконічного викладення думок, запобіганню зубрінню.

Роблячи висновок з даної проблематики, нам хочеться запропонувати деякі рекомендації щодо домашнього завдання:

- ретельно обмірковувати зміст і мотивувати домашнє завдання, пов'язувати його з метою уроку;
- обмірковувати й урізноманітнювати перевірку домашнього завдання;
- дотримуватись існуючих норм домашнього завдання;
- підвищувати ефективність уроку, це дасть змогу зменшити обсяг домашнього завдання;
- використовувати диференційований підхід до змісту домашнього завдання;
- постійно вчити школярів методам і прийомам навчальної праці.

РОЗДІЛ V. РОЛЬ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ В УДОСКОНАЛЕННІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

*Наука не в ліс веде, а з лісу виводить
Українська народна мудрість*

У Законі України «Про загальну середню освіту» та в постанові Кабінету Міністрів від 11.03.99 р. №348 «Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999-2012 рр.» головною метою освіти визначено створення умов для формування особистості учня.

Сформувати у дітей стійкий інтерес до пізнання, бажання та вміння самостійно навчатися не можна тільки на уроках.

Позакласна, позаурочна робота є невід'ємною складовою всієї системи освіти і виховання підростаючого покоління. Вона спрямована на задоволення інтересів і запитів вихованців. Це величезний навчально-виховний потенціал, на якому під керівництвом класних керівників, дитячих громадських організацій формуються, закріплюються і розширюються знання, уміння і навички школярів, у т.ч. з питань навчальної праці: бережливе ставлення до часу, раціональне використання його, дотримання порядку в своїй праці, планування справ на місяць, на тиждень, на день, створення нормальних умов для навчання. Накопичені цікаві форми роботи. Це і лекції, клуби, гуртки, в яких учні знайомляться з елементами організації самостійної праці. Це і зустрічі і вченими, передовиками виробництва, що виховують у дітей розуміння важливості правильної організації праці, бережливого ставлення до часу. Такі зустрічі створюють потрібний емоційний настрій, спонукають дітей до постійного набуття знань. І пости, що здійснюють контроль за виконанням режиму дня школяра, і рейди з перевірки виконання домашніх завдань. Все це важлива і потрібна робота. Її потрібно всебічно розвивати.

Задача педагогічного персоналу - шукати таку систему роботи, яка б виключала елементи випадковості, епізодичності і сприяла б вихованню необхідних якостей для гарного навчання.

Є успішні спроби створити таку систему. Прикладів тому немало. В останні роки наряду з іншими розвиток отримують такі форми позакласної діяльності як:

- Тематичні цикли бесід навчально-пізнавальних умінь;
- Факультативи, семінари і предметні гуртки з проблематики навчальної праці;
- Бібліотечні уроки;
- Різновікові предметні змагання;
- Предметні газети;
- Предметні тижні;
- Клуби.

Органічно пов'язані, вони доповнюють і продовжують одна одну. Ці форми позакласної роботи дозволяють урізноманітнити і уникнути випадковостей, епізодичності в розв'язанні задач формування в школярів умінь навчатися. Нами вивчалась система роботи ряду ЗОШ м. Миколаєва (№ 3, 6, 10, 20, 22, 35). Про результативність позакласної роботи в них пишуть самі школярі. «Отримані поради я використовую на багатьох уроках», «Готую уроки так, як радять», «Я навчилась правильно розподіляти час. Тепер у мене багато вільного часу, який раніше марно витрачався», «Я використовую порівняння з виділенням головного», «На одному з занять ми розбирали як читати газету. Адже ми кожен день отримуємо багато газет, але не знаємо як їх читати. Це заняття допомогло нам».

У бесідах і анкетах учні відмічають, що форми позакласної роботи допомогли їм навчитися виконувати домашні завдання, працювати з книгою, розвивати пам'ять, виховувати волю, характер. Зустрічались в анкетах і негативні відгуки, критичні зауваження: «Потрібно проводити заняття більш цікаво», «Поради давати простіше, зрозуміліше», «Більш практики». Вчителі самокритично визнають, що зауваження і побажання дітей правильно відображають наявні недоліки, не виключаючи достоїнств форм, що використовуються.

1. Тематичний цикл бесід з навчально-пізнавальних умінь.

Проводять їх на класних годинах, як правило, класні керівники в середніх і старших класах. При розробці плану цього циклу в школах враховується необхідність значно розширювати знання про навчальну і пізнавальна діяльність, що формуються на уроках. Тому передбачено проведення бесід з таких тем, які неможливо достатньо детально освітити в ході вивчення основ наук. В той же час враховується і необхідність закріпи, поглибити, систематизувати уже наявні у школярів знання про культуру розумової праці.

Доцільно з цією метою в цикл бесід включити бесіду про загальні прийоми навчальної роботи і логічного мислення. Наводимо тематику бесід з проблематики навчальної праці ЗОШ №3 м. Миколаєва.

- 5 клас: 1. Твоє ставлення до навчання.
 2. Як навчитися берегти час.
 3. Організація навчальної роботи.
- 4 клас: 4. Як виробити увагу.
 5. Пам'ять і її розвиток.
 6. Як вести себе на уроці.
 7. Чи вмієш ти виконувати домашнє завдання.
- 5 клас: 8. Загальні прийоми навчальної роботи.
 9. Мистецтво красномовності.
 10. Що таке здібності і як їх розвивати.
 11. Уміння і воля.
- 8-9 класи: 12. Як працювати з книгою.
 13. Вчись читати газети.
 14. Неймовірне диво мислення.

Визначну увагу викликає тематика і зміст бесід, що проводяться в молодших класах шкіл Жовтневого району (Шевченківська ЗОШ, Пересадівська ЗОШ). Вони направлені на озброєння учнів уміннями

працювати з джерелами інформації (книга, слухання і запис усної мови, робота з комп'ютером), уміннями розумової діяльності.

Тема 1. Самооцінка вміння читати про себе.

Тема 2. Тренування техніки читання.

Тема 3. Побудова логіки спілкування, що має відбутися.

Тема 4. План-конспект відповіді на екзаменах і в змістовому аналізі питання.

Тема 5. Прийоми запам'ятовування.

Тема 6. Підвищення швидкості читання.

Тема 7. Концентрація уваги.

Тема 8. Впорядкування поведінки в ускладнених умовах.

Тема 9. Вміння працювати з книгою.

2. Факультативи, семінари і предметні гуртки з проблематики навчальної праці

Ці форми навчальної діяльності школярів проводяться паралельно з вивченням обов'язкових навчальних предметів і з метою поглиблення та збагачення знань учнів і розвиток їх творчих здібностей і дарувань. В ЗОШ №6 м. Миколаєва вже багато років працюють постійно діючі семінари учнів підліткових класів: «Вчись учитися». Ідею таких семінарів учні із задоволенням приймають. Наводимо тематику їх роботи.

6-7 класи

1. Як працювали академіки І.Павлов та В.Обручев?
2. Хвилина. Багато чи мало?
3. Як вивчити вірш?
4. Як розв'язувати задачі?
5. Виховання і самовиховання волі.
6. Що таке пам'ять? Чи можна покращити пам'ять?
7. Що таке увага? Її значення у навчальній роботі.
8. Раціональні прийоми роботи з книгою.
9. Яким повинен бути куток школяра?

8-9 класи

1. Як працювати над складними творами автора, що вивчається.
2. Як писати твір і готувати реферат.
3. Як працювати над документами.
4. Як читати газети.
5. Прийоми перевірки своїх знань.
6. Підготовка публічного виступу.
7. Спостереження за роботою вчителя, учнів, оформлення записів у ході спостережень.

Заняття семінарів проводяться в позаурочний час два рази на місяць педагогами, студентами МНУ ім. В.О.Сухомлинського, батьками і найбільш авторитетними старшокласниками. Методика проведення занять передбачає найактивніші види робіт: бесіди, зустрічі, консультації з окремих питань, практичні справи, вивчення кращих зразків робіт учнів» обмін досвідом. Підлітки з великим інтересом слухають популярні і образні розповіді про механізми мислення, уваги, волі, пам'яті. Наприклад, тим, хто не вирізняється достатньою увагою, навіть без особливої причини відволікається від навчальних занять і із-за цього повільніше готує їх, дуже доречно почути висловлювання К.Ушинського, В.Сухомлинського та інших педагогів про значення уваги, рекомендації педагогіки з цього питання і, зокрема, послухати такі поради :

- приступаючи до будь-якої справи, перш за все слідує правилу «Вся увага справі, що відбудеться»;
- тренуй свою увагу, виробляй уміння зосереджуватися і працювати в неблагополучних умовах: шумі, розмовах;
- розвивай спостережливість, намагаючись у звичайному побачити щось незвичайне;
- і найголовніше - не дозволяй собі ніколи працювати неухважно. Навіть якщо ти слухаєш відповідь товариша на уроці з добре відомого матеріалу, намагайся зробити замітки за таким планом: зміст, структура

відповіді, культура мови, - з тим, щоб потім дати глибокий аналіз почутому.

Якщо учень вирішив тренувати свою пам'ять, він міг отримати на семінарі дані, без яких неможливо досягти мети. По-перше, він повинен зрозуміти, що тренування пам'яті - процес тривалий і постійними вправами потрібно займатися з дня в день. По-друге, при заучуванні - максимальна зосередженість і в вищій мірі уважність до того, що вивчаєш. По-третє, потрібно розвивати слухову пам'ять, бо повільне заучування і, відповідно, слабка пам'ять пояснюється переважанням у людини зорових уявлень, які не такі надійні і тривалі. Тому, якщо учень хоче мати гарну пам'ять, він повинен розвивати слухову пам'ять. Або, наприклад, як школярі заучують заданий додому вірш? Зазвичай, розділяють його на куплети, частини і вивчають кожен багато разів повторюючи. На семінарах учнів вчили це робити інакше. Експериментально доведено, що правильно робить той учень, який одразу ж починає заучувати весь вірш від початку до кінця. Такий спосіб більш економічний, дає кращий результат. Вчені говорять, що навіть слабкий учень, зі слабкою пам'яттю за допомогою «заучування в цілому» досягає значно кращих результатів, ніж той, який взяв за звичку заучувати частинами.

Діти намагалися використовувати поради, отримані на семінарі «Вчись учитися», на уроках і при виконанні домашніх завдань. «Семінари показали, що від самого учня залежить яка в нього пам'ять - гарна чи погана», - говорив у бесіді з нами староста 9 класу Ігор Г. «Нам розповіли, що таке воля, показали її значення в житті людини. В навчанні не завжди все буває бажаним і цікавим і чим більше людина у своєму житті підкорює своє «не хочу» важливому «треба», тим сильніше стає його воля. Майже всі ми, учасники семінару, намагаємося робити в першу чергу те, що більш за все необхідно, і з гордістю відмічаємо, що отримана хоча б маленька, але перемога».

Крім семінарів «Учись вчитися», зі старшокласниками в цій школі

проводяться конференції. Одна з них біла присвячена раціональним прийомам культури навчальної праці і називалась «Запрошення на урок». Особливість конференції в тому, що тут вдало поєднувався обмін досвідом кращих учнів з критичними висловлюваннями про стан справ у школі і добрими побажаннями як краще потрібно навчатися.

Прямим результатом проведеної роботи ЗОШ №6 стало послідовне і наполегливе підвищення рівня культури навчальної праці дітей. Через два роки дослідницької роботи дирекція школи відмічала:

а) підлітки навчилися планувати свій час, 80% з них вели зошити - щоденники із записами, «Що я збираюсь зробити в найближчому майбутньому», 78% учнів з допомогою керівників хронометрували час, що витрачається і дотримувались того, що намічено;

б) учні набули визначених умінь і навичок роботи з книгою, 91% учнів навчилися при читанні виділяти головні положення, виписувати незнайомі слова для роз'яснення їх змісту, виділяти привабливі місця, відмічати складний текст;

в) підлітки були ознайомлені з механізмом дії уваги, пам'яті, мислення, 86% з них змогли назвати три способи заучування матеріалу: частковий, цілісний, комбінований і дати їм порівняльну оцінку, 94% дітей вели мініатюрні записні книжки, що містили в собі порівняно великий об'єм потрібної інформації.

Однією з ефективних форм роботи по вихованню у старшокласників уміння і навичок самостійно виконувати свої завдання є гуртки «Вчись вчитися». У ЗОШ №54 програма занять в гуртках розрахована на три роки, заняття проводяться два рази на місяць. Форми занять гуртка різноманітні: бесіди і лекції, практикуми і семінари, екскурсії і культпоходи, зустрічі, політінформації, усні журнали, консультації, аналіз особистого досвіду і конкретних складних ситуацій і т.д. Програма гуртка передбачає також виконання багатьох практичних завдань: скласти список літератури про самоосвіту; написати твір «Які мої інтереси і задатки» та ін.

Високу оцінку роботі гуртків дають їх учасники: «Коли у нас почали працювати гуртки «Вчись учитися», то я спочатку не міг зрозуміти, навіщо це. Тепер розумію, що те, чому ми навчаємося на цих гуртках зовсім не зайва робота. Закінчуючи 11 клас, я дякую школі за те, що вона навчила мене вчитися, правильно організовувати свою працю» (учень ЗОШ №54 Петро Н.). «Відвідуючи заняття гуртка я впевнилася у тому, що була посправжньому безпорадною у питаннях роботи з книгою. Гурток навчив мене бібліографії, засобам читання, формам запису тексту, що вивчається. А все це сприяє розширенню мого кругозору» (учениця Валентина Л., ЗОШ №35).

Із 80% опитаних гуртківців в школах м. Миколаєва не виявилось байдужих старшокласників, які були б інертні до самої ідеї, цілей, задач гуртка «Вчись учитися», хоча побажання про покращення їх роботи висловлюються.

Виробленню уміння навчатися приділяється багато уваги на факультативних заняттях в ЗОШ №50 м. Миколаєва. Наприклад, в ході вивчення фізики на факультативних заняттях десятикласники навчаються таким прийомам навчально-пізнавальної діяльності, як самостійне складання фізичних задач за декількома даними, раціональна методика складання радіосхем, а також знайомство з новими науковими методами космічних досліджень, експериментальної фізики, географії.

3. Бібліотечні уроки - найважливіший засіб озброєння учнів навчальним умінням працювати з книгою. Багато шкільних бібліотек активно намагаються виробити ці уміння. Але працювати наодинці, без належної координації зусиль з учителями, які відвідують бібліотеку, в кращому випадку, лише з метою ознайомлення з новинками.

Чисельні класні стенди в різних варіантах «озброюють» учнів навичками роботи з книгою. А потрібний, вірогідно, один, та й то, не стенд, а скоріше папка з матеріалами, окрема виставка книг з даного питання, яку необхідно цілком віддати бібліотекарю і його активу. І ви консультаційні і спеціальні заняття поза уроком і навіть в рамках уроку, що стосуються

роботи з книгою, необхідно проводити в бібліотеках, які б малі вони не були.

Бібліотекарі в школах частіше за все не спеціалісти, але в ході методичних занять з досвідченими професіоналами набувають необхідних знань. І не тільки по відношенню до загальних умінь працювати з книгою, але і з конкретними шкільними підручниками. Вчителі-предметники не повинні ні ігнорувати цей факт, ні зловживати «закликанням» бібліотекарів в класи. Доцільно вести дітей в бібліотеку, привчати їх до того, що в найскромнішому зібранні книг можна знайти дещо, що відповідає інтересам, може викликати захоплення.

У бібліотечних уроків повинна бути розумна координація дій "бібліотекаря і вчителя-предметника. Бібліотекар може розкрити секрети, що допомагають оволодінню загальними вміннями працювати з книгою, показати де зібрані пам'ятки по роботі з конкретним шкільним підручником, список методичної літератури з даного питання та ін. "Вчитель-предметник - звернути увагу на специфічні вимоги до роботи з підручником, довідковим матеріалом.

Бібліотекар і вчителі повинні рекомендувати літературу, якої в шкільній бібліотеці немає, пропонувати (а на перших порах організувати) відвідування спеціальних і наукових бібліотек. Нехай учні відчують смак бібліографічного пошуку, відвідають міські бібліотеки, попрацюють у великих і малих читальних залах, зустрінуться з закоханими в книгу людьми. Тільки від безсистемного пошуку і читання нових книг школярі перейдуть до ціленаправленої роботи з навчальною і науковою літературою, навчатися бути більш строгими і вишуканими по відношенню до художньої літератури.

4. Різновікові предметні змагання. Цю форму роботи покажемо на прикладі «предметного хокею» (математичного, хімічного, історичного, філологічного та ін.). Змагання проводяться між різновіковими групами.

Команда складається не менше ніж з шести чоловік. Зустріч може проходити в класній кімнаті. Кожна команда займає один ряд. «Закидання

шайби» полягає в тому, що командам повідомляється умова першого завдання. Протягом 5 хвилин його вирішує «центральный нападающий» - учень 5 класу, що сидить за першою партою. Якщо п'ятикласник впорається з завданням, то вважається, що шайба відбита. Якщо не впорається, то працюють два «крайніх нападаючих» - учні 6 класу. Якщо вони безсилі протягом 2-3 хвилин вирішити завдання, то студійна бригада пропонує дати розв'язок двом «захисникам» - учням 7 класу. І якщо вони шайбу не відіб'ють, то вся надія на «воротаря» — восьмикласника. Для цього підбирають найбільш підготованого учня. У випадку і його невдачі «шайба» вважається закинutoю у ворота команди. «Шайба» закидається через кожні 3-5 хвилин, щоб підтримати темп змагання. Зовнішня цікавість форми змагання може збудити у глядачів і учасників інтерес до предмету, бажання самостійно набути знання.

5. Письмова консультація. В її основі лежить робота з мобільним шкільним стендом. Перший матеріал з проблеми набуття умінь навчальної праці можуть дати засновники консультації, керівники предметних гуртків, факультативів, досвідчені вчителі, психолог. Матеріал може включати рекомендації з наукової організації прані школярів, поради з самоосвіти, конкретні прийоми запам'ятовування тощо. Наприклад, описується дія закону розподілу повторення у часі «Допустимо, що перед Вами вірш, який потрібно вивчити напам'ять. Допустимо, що достатньо чотирнадцяти повних читань вірша, після чого виявляється, що Вам під силу по пам'яті повторити все від початку до кінця.

Ось таке заучування «до першого повного відтворення» широко застосовувалось і застосовується. Потім одразу почнеться забування, а після першого сну - і поготів. Але не в тому суть. А в тому, що потрібно було б першу порцію матеріалу, на яку необхідно до повного відтворення чотирнадцять повних перечитувань, не вчити відразу до повного відтворення. Потрібно б перечитати все п'ять разів, і взятися за інші і справи. Потім, через, по крайній мірі, один сон, тобто на другу, а краще на

третю добу, перечитати всю порцію ще рази три-чотири. А потім? В тому-то і справа, що більше не знадобиться «потім». Закон «розподілу повторень» говорить: кількість повторень, необхідних для повного засвоєння матеріалу зменшується, якщо не намагатися запам'ятати все за один раз. Чим більше потрібно повторень, тобто чим більша порція матеріалу, що запам'ятовується, тим більша різниця між потрібними повтореннями «за один раз» і «за декілька».

Тут же пропонується учням перевірити дію цього закону на собі і в спеціальний конверт на стенді вкласти листа, в якому відмітити результативність застосування поради. Крім того, в цей же конверт можна вкласти записку з указуванням питання, з якого учень хоче наступну консультацію. В залежності від складності і тематичної направленості питань, відповіді готують або один з учителів, або психолог, або хто-небудь з учнів.

В окремій рубриці стенду вказується дата, місце проведення усної консультації і прізвище консультанта для тих учнів, чії питання носять локальний характер і, можливо, не зацікавлять більшість.

Координуючи свою роботу з іншими органами шкільного друку, і редколегія «Письмової консультації» вказує, що відповіді на деякі питання будуть дані (або уже дані) в тій чи іншій предметній газеті, спеціально організованій лекції і т.д. або ж даються рекомендації звернутися до конкретних літературних джерел.

6. Предметні газети. Не дублюючи «Письмову консультацію» і одна одну, предметні газети систематично розміщують матеріали, що допомагають учням в оволодінні тими чи іншими навичками навчальної роботи. Наприклад, математична газета може організувати рубрику «Школа швидкого рахунку», друкований орган бібліотеки - «Як працювати з книгою», «Секрети прискороного читання» і т.п. В предметних газетах, як і в письмовій консультації, бажаний зворотній зв'язок з учнями.

Думається, що може працювати той чи інший предметний гурток, але

предметна газета повинна бути обов'язково. Не як формальний орган під егідою вчителів, а як результат діяльності добровільного активу, члени якого закохані у свій предмет. Такі учні є завжди. І саме газета допомагає їм самоствердитися, дає можливість вперше спробувати перо в самостійній публікації. Газета об'єднує тих, хто цікавиться даним предметом і, можливо, допоможе розширити кругозір її шанувальників. Адже не секрет, що деякі учні своє ставлення до предмета ставлять в пряму залежність від ставлення до вчителя (а іноді, в силу різних причин, це ставлення вкрай негативне).

Газета, звісно, не панацея від усіх бід, але вона може стати тією краплиною інтересів, яка викличе зацікавленість предметом. Тому палітра публікацій повинна бути пістрявою: від простих софізмів до складних розмірковувань.

7. Предметний тиждень. Про нього ведуться суперечки, його вітають і критикують, його ідеєю запалюється мало не вся школа, або він є тягарем навіть організаторам. Як би там не було, але рекламно - агітаційний захід, що має на меті обернути в віру тієї чи іншої науки всіх хто тільки починає виділяти даний предмет з багатьох шкільних дисциплін, стає в школах традиційним. Частіше за все, предметні тижні є завершенням роботи факультативів, предметних гуртків, об'єднань іншого роду «хобістів». Іноді подібні заходи приурочуються к шкільним олімпіадам, ювілеям видатних діячів науки і мистецтва.

У кожній школі свої традиції, але майже всі школи взяли ідею гри «Пароль». Полягає вона в наступному. Учень при вході отримує, як правило, усне завдання, вирішивши яке і назвавши відповідь проходить до класу. У протилежному випадку він потрапляє до групи «Друга спроба», де колективно вирішується трохи полегшене завдання. На жаль, частіше і за все це приводить до звичайного стовпотворіння. Тому праві ті, то видає «шифрований пароль представникам кожного класу в перший день предметного тижня і, отримавши на наступний день правильну відповідь (або неправильну) дають нове завдання. При цьому «лицарі предмету»

ведуть облік відповідей на спеціальному стенді «Предметний тиждень» заключному вечорі відмічають найкмітливіший клас.

В умовах, коли школи переповнені проведенням предметного тижня потребують злагодженості дії всього педагогічного колективу. Збори в молодших класах, вечори типу: «Захист фантастичних проєктів», вечори розгаданих і нерозгаданих таємниць», діагностика здібностей професійної направленості старшокласників, коронація «Першого Математика» (Фізика, Хіміка...), екскурсії, предметні бої з командами учнів інших шкіл, конкурси на кращий наглядний посібник, задачу, вірш і т.п. лише тоді досягнуть мети, коли не ляжуть важким тягарем на купку ентузіастів або на групу, призначену вольовим натиском, а отримають підтримку значної кількості учнів. Останнє можливо за тієї умови, що предметний тиждень буде готуватися в єдиному комплексі позаурочної роботи школи, на стику наук, в інтегральній єдності з підготовкою тижнів з тих предметів, з яких школа «ризикне» перевірити себе на зрілість.

8. Клуби. Учням подобаються ідеї створення клубу знавців «Що? Де? Коли?» На практиці частіше за все поступають таким чином. Один із класів виступає в ролі глядачів. На щільному аркуші паперу кожен учень готує яскраво оформлене питання, приклеює свою фотокартку, вказує прізвище і ім'я, клас, дату і тему, з якої задане питання. На зворотній стороні аркуша - відповідь.

Засідання клубів з предметів присвячені конкретному навчальному предмету або навіть темі. Це надає направленості роботи клубу і допомагає звернути увагу на предмети, як взагалі-то не викликали у них інтересу і в які вони «заглиблювались» завдяки клубній грі.

Змагання знавців і глядачів може проходити приблизно так. На класній дошці закріпили великий аркуш щільного паперу, що за формою нагадує екран телевізору. Навколо нього кольоровою крейдою домальовані деталі телевізору. У стінки розташували проєктор. В центрів класу здвинули чорні столи. Утворився великий стіл прямокутної форми. По периметру його

розташували конверти з питаннями, в центрі столу помістили звичайний шкільний глобус, до якого пластиліном прикріпили невеличку стрілку-вказівник (можливі більш оригінальні варіанти) Надавши глобусу повільного обертання, учасники вікторини і глядачі очікують, коли він зупиниться і стрілка вкаже напрямок на конверт. Лист із текстом і фотографією, що міститься в конверті, поміщують на стіл проектора і включають освітлення. На екрані з'являється питання. Ведучий голосно повторює його. Екран не гаситься, щоб учні не тратили зусилля на записування завдання. На підготовку відповіді команді відводиться від однієї до трьох хвилин.

Багато шкіл оснащені мультимедійними засобами. Використання їх значно підвищує видовищність гри.

Команди знавців і глядачів по черзі міняються місцями. Іменний банк питань накопичується у відповідального секретаря клубу. Це не мертвий архівний матеріал, а жива історія школи з конкретними прізвищами, хронологією, фотографіями. Ці документи, а ще краще їх фотокопії (або копії, отримані на сучасній копіювальній техніці) можуть і повинні використовуватися вчителями-предметниками як дидактичний матеріал.

Робота над формулюванням питання, пошуком відповідей - активізує пізнавальну діяльність учнів, сприяє набуттю і закріпленню багатьох навчальних умінь.

Значним стимулом є і належність учнів до того чи іншого клубу. Клуби, стали модним явищем нашої сучасності, в тому числі і шкільної. Вони в значній мірі сприяють самоосвіті учнів, становленню їх розвитку, вчать працювати з довідниковими матеріалами, змушують вести дослідження, наприклад, в нумізматиці, філателії і символіці клубу. Але щоб стати «законодавцем мод» в шкільному колективі, необхідно самому бути захопленим і постійно вдосконалювати знання в тій чи іншій області. І вміння навчатися в такій формі позаурочної роботи прийде́ться набувати в першу чергу вчителям.

Позаурочні форми діяльності змушують учня займати більш активну позицію по відношенню до своєї освіти, тим не менш, ще більш гостро відчувати увагу вчителя, допомога якого і робить можливим подолання труднощі перших кроків самостійного пізнання.

У ЗОШ №45 м. Миколаєва деякі учні 10 класу в результаті саме позаурочної «спровокованої» вчителями діяльності захопились процесом пізнання і «вийшли» на філософію, психологію, мистецтво. В сфері їх інтересів роботи В.І.Вернадського, йога і психотренінг, питання космічної свідомості і екстрасенсорики. Один із учнів цілеспрямовано готується до професії нетрадиційного лікаря і стверджує, що в деяких; випадках він може «бачити» загальні причини того чи іншого і захворювання. І це не просто данина моді. Діти мріють отримати «традиційну» вищу освіту у поєднанні з розвитком біопсихоенергетичних начал. І задача вчителів школи - підтримати юнацький порив до невідомого і загадкового, застерегти від гіперболізації вибраного напрямку, переконати не приймати за аксіому ні одного зі стверджень без достатніх на те підстав. І допомогти, спочатку знаннями і досвідом, потім особистою зацікавленістю, спільними знахідками.

У системі здоров'язбереження школярів велике значення має позаурочна (або позакласна) робота з фізичного виховання. Позакласна робота повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи, яка здійснюється на уроках. Велике значення має використання ігрових форм, цікавість, емоційність. Реалізація цього принципу потребує широкого використання пізнавальних ігор, ігор з комп'ютерами, демонстрування цікавих дослідів та ін.

Її зміст визначається загальним змістом виховання учнівської молоді, який передбачає розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання.

Позакласна робота має свої специфічні принципи:

- добровільний характер участі в ній;

- сприяє тому, що учні можуть обирати профіль занять за інтересами.

Педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес. Під позаурочною діяльністю ми розуміємо необов'язкові добровільні заняття учнів після уроків з фізичної культури, не припускаючи засвоєння обов'язкового мінімуму теоретичного матеріалу та виконання практичних робіт, передбачених робочим планом учителя.

У сучасних умовах позаурочна діяльність з фізичної культури розсовує обрій звичних уявлень про способи та форми організації навчального процесу, а тому може і повинна бути використана для вирішення навчальних (поглиблення знань учнів в області програмного матеріалу; самостійне рішення проблемних ситуацій; ознайомлення з історією фізичної культури і спорту), розвиваючих (логічне мислення учнів, просторова уява, пам'ять, кмітливість, культура мови тощо) і виховних завдань освіти (виховання наполегливості, завзятості в досягненні мети, ініціативи, волі тощо).

Цікавий досвід організації позакласної виховної роботи з учнями був розроблений у середній загальноосвітній школі №1 м. Зимогір'я на Луганщині. Тут педагогічним колективом було створено навчально-виховні центри. Основна мета їх роботи - забезпечення органічної єдності навчальної та позаурочної діяльності учнів, виховних центрів школи, сім'ї і громадськості, розвиток творчих здібностей дітей, організація диференційованої роботи з ними. Таких центрів у школі сім: «Дитинство», «Здоров'я», «Екологічний», «Народознавство», «Точні науки», «Політехнічний», «Література і мистецтво». Кожний з них став об'єднанням школярів за інтересами, провідною формою організації їх позаурочної діяльності. Центри охоплюють учнів 1 -12 класів.

Розміщені вони у відповідних шкільних навчальних кабінетах, використовують частину рекреацій. Так, центр «Дитинство» займає класні кімнати, де навчаються учні молодших класів, рекреації першого поверху,

дитячий майданчик. Матеріальною базою центру «Точні науки» є кабінет математики і фізики, рекреації третього поверху. Діяльністю кожного центру керує вчитель. Він координує методичну, гурткову та індивідуальну роботи з учнями, спираючись на раду центру, яка затверджує режим роботи, вносить пропозиції щодо її поліпшення, звітує перед учнями тощо. У складі ради - вчитель-консультант та учні-консультанти, які надають допомогу вчителям - предметникам у роботі зі слабкими учнями, беруть участь в організації та проведенні різних заходів.

Форми роботи центрів зі школярами різноманітні: факультативи, гуртки, фестивалі, конкурси, олімпіади, зустрічі, концерти, спортивні змагання, туристичні походи та ін. Кожен центр проводить свої специфічні виховні заходи. Так, центр «Точні науки» організовує шкільні олімпіади з математики і фізики, готує їх переможців до районних олімпіад, проводить декади математики і фізики, огляди знань з математики і фізики, виготовлення наочних посібників, звітні виставки членів математичного і фізичного гуртків, науково-практичні конференції юних математиків і фізиків, математичні експреси, усні журнали тощо.

Учні цієї школи знають, що з 15-ї до 20-ї години вони можуть знайти для себе справу до душі, що в центрі завжди готові допомогти виконати домашні завдання, проконсультувати з будь-якого питання, тому радо йдуть до школи й після уроків.

Виховні заходи з учнями 1-4 класів у школах доцільно організовувати до 19 години, з учнями 5-9 класів - не пізніше 20 години, з учнями 10-12 класів загальноосвітніх шкіл - не пізніше 21 години. Учням та їх батькам слід систематично нагадувати про недоцільність перебування неповнолітніх на вулицях після 20-21 години.

Для проведення практичної роботи з учнями шкіл м. Миколаєва також організується позаурочна секційна робота. Насамперед створюються секції загальної фізичної підготовки, що працюють весь учбовий рік. Восени і навесні – спортивні ігри, легка атлетика, туризм; взимку - гімнастика і

спортивні ігри. Основою занять секції загальної фізичної підготовки є учбова програма. На заняттях секції удосконалюються уміння і навички у виконанні вправ, ускладнених умовами місцевості, інакшим розставленням снарядів, введенням нових елементів. Крім програмного матеріалу, на заняттях секції розучуються нові рухливі ігри, комбінації вільних рухів. Учбові групи секції виступають на шкільних змаганнях та святах.

У секцію загальної фізичної підготовки залучаються як можна більше учнів, в тому числі і тих, які дещо відстають в фізичному розвитку від своїх однолітків. В учбових групах секції 15-20 чоловік. Комплектування груп проводиться з урахуванням віку і фізичної підготовленості учнів. У період підготовки до змагань створюються команди. Кількість учасників залежить від умов змагань. Учасники команд не припиняють занять в секції. Крім того, з учасниками команд можуть проводитися додаткові заняття (тренування).

У школах разом з секцією загальної фізичної підготовки можуть бути організовані секції по видах спорту. Обов'язковими умовами для створення секцій по видах спорту є: наявність місць для занять, необхідне обладнання і інвентар, а головне - кваліфіковане керівництво. Керівники спортивних секцій повинні добре знати даний вид спорту, методику проведення занять, особливості занять з дітьми.

Нажаль, дослідження показали, що впровадження позакласної роботи з фізичного виховання у загальноосвітніх школах лімітується багатьма чинниками: застаріла матеріально-технічна база; відсутня мотивація у роботі вчителя фізичної культури, низький рівень використання новітніх технологій рухової активності у навчальному процесі; неефективне планування позакласної діяльності. Як наслідок – нецікаві форми роботи для дітей, формальні, уніфіковані підходи до планування фізкультурно-масових заходів, відсутність впорядкованої системи допомоги учителям у проектуванні позакласної діяльності з фізичного виховання, що знижує ефективність залучення школярів до занять у позаурочний час.

РОЗДІЛ VI. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ І ЙОГО НАПРАВЛЕНІСТЬ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

*Людина є мірою всіх речей.
Протагор*

Турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. Біля її витоків ближче за всіх стояв В. О. Сухомлинський. Створена великим педагогом оптимальна психолого-педагогічна система здоров'язберігаючого навчального процесу учнів актуальна, важлива та необхідна для сучасної школи.

Які ж основні фактори цієї системи, з питань фізичного виховання та зміцнення здоров'я дітей, є найбільш вирішальними?

По-перше, фізичне виховання у школі повинно бути спрямовано на самопізнання учнями власного психофізичного потенціалу, формування у дітей стійких переконань на ведення здорового способу життя та розвитку їх фізичної і рухової обдарованості.

Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості, на думку Сухомлинського, повинно полягати в умінні педагога відкрити буквально перед кожним учнем, навіть посереднім, найважчим вихованцем, ті сфери розвитку його психофізичного потенціалу, де він може досягти вершин, виявити себе, заявити про своє «Я», черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим

Геніальний педагог був глибоко переконаний, що надзвичайно важливе місце у гармонійному та всебічному розвитку учнів повинно займати їх фізичне виховання та, особливо, зміцнення захисних сил організму, які запобігають захворюванню. Турбота школи про те, щоб дитина не хворіла, щоб її організм був несприйнятливим до хвороб, неодноразово наголошував геніальний учитель, так само важлива, як і турбота про розумовий і моральний розвиток її вихованців.

Добре, міцне здоров'я, відчуття повноти, невичерпності фізичних сил – дуже важлива умова життєрадісного світосприйняття, оптимізму, готовності долати труднощі. Духовне життя дитини – її інтелектуальний розвиток, мислення, пам'ять, увага, гра, почуття, воля – великою мірою залежить від «гри» її фізичних сил. Соматична виснажена дитина не зможе радіти життю, як її повний сил одноліток.

Піклуючись про здоров'я учнів, В.Сухомлинський, наприклад, велику увагу приділяв різним видам загартовування, особливо ранковій гімнастиці й обтиранню мокрим рушником. «Особливе значення має загартування сонцем». «Праця й відпочинок у зимові дні були джерелом гармонії фізичного й духовного».

Педагог розглядав здоров'я школярів як цілісну систему. «Анатомо-фізіологічні процеси, що відбуваються в цьому віці, настільки тісно зв'язані з духовним життям і формуванням свідомості, значною мірою відбивають майбутнє людини, що фізична культура вже не може обмежуватися культурою тіла й здоров'я»[2, т.4, с.118]. Таким чином, він відзначає єдність духовного, психічного й фізичного аспектів здоров'я особистості.

Ми повністю погоджуємось із думкою В.Сухомлинського щодо важливості здоров'я для успішного розвитку кожної дитини, і вважаємо, що на сучасному етапі історико-культурного розвитку суспільства ця проблема набула ще більшої актуальності та важливості. Саме тому одним із першочергових завдань сучасної системи фізичного виховання повинно стати ефективне формування у школярів реально працюючих ціннісних орієнтацій на ведення здорового способу життя.

По-друге, взаємовідносини між учителем фізичної культури та учнями повинні знаходитись у площині віри, надії, любові, взаємоповаги, відповідальності, дружби, пошуків компромісів та підтримки.

В.Сухомлинський часто наголошував на тому, що його альфою і омегою є глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини. Не віра в людину, якою б маленькою, незначною вона не була, згодом, як

правило, переходить у недобррозичливість, злорадство та озлобленість. Визнаний майстер педагогічної справи радив тим, хто вирішив присвятити своє життя вихованню молоді, завжди бути терплячими до дитячих слабкостей. Необхідно пам'ятати, писав він, що в дитині немає нічого такого, що вимагало б від педагога використання сильнодіючих засобів та проявів жорстокості. У своїх наукових роботах видатний учитель постійно зауважував, що без чуйного, дбайливого ставлення вихователя до честі, гідності вихованців неможливо ефективно вирішувати навчальні, виховні та оздоровчі завдання.

Багаторічний досвід роботи у школі переконав В.Сухомлинського у тому, що учень на неповагу до своєї особистої гідності з боку батьків, вчителів, колективу майже завжди відповідає впертістю або грубістю. Прагнення зламати цю впертість, примусити скоритись надзвичайно сильно ображає, навіть озлоблює підлітка, призводить до того, що він ніби навмисне починає діяти всупереч розумним вимогам дисципліни. У цьому випадку найкращими ліками, на думку видатного педагога, можуть бути лише терпимість до негативних рис учнів та їх педагогічна корекція у спокійній обстановці.

Червоною стрічкою через усю творчість В.Сухомлинського проходить ідея необхідності детального розуміння педагогом найдрібніших нюансів дитячого світу. Нерозуміння світу дитинства веде до нерозуміння суті мотивів дитячих вчинків та виникнення конфліктів у системах учитель - учень, учитель - група, учитель - колектив. В.Сухомлинський вважав, що уміння уникнути конфлікту – це надзвичайно важлива складова педагогічної майстерності та мудрості вчителя. Чим менше конфліктів, тим глибше входить в духовне життя колективу взаємна довіра, тим яскравіше виражається, розкривається особистість. Геніальний вчитель був переконаний, що найчастіше конфлікт виникає тоді, коли педагог думає про дитину несправедливо. Він підкреслював, що учителям Павлиської школи треба постійно пам'ятати про те, що колектив учнів співчуває тій дитині, на

яку обрушився гнів учителя. У даному контексті видатний вчитель радив «не робити з дитячих пустощів біди, не тренувати дитячих почуттів на співпереживанні горя, якого, по суті, не було б, коли б ви самі його не створили» [3, т.3, с.61].. Взагалі, справжня гуманність, за В.Сухомлинським, – це справедливість як поєднання поваги з вимогливістю.

Багаторічний досвід роботи в освітній галузі переконав народного вчителя у тому, що успішно навчати та виховувати школярів неможливо без любові до кожної дитини. «Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [2, т.2, с.121].

В.Сухомлинський розумів любов до дитини як інстинктивну любов, не облагороджену життєвою мудрістю, що інколи завдає дитині великої шкоди, а як людську любов, одухотворену глибоким знанням людського розуміння усіх слабких і сильних сторін особистості – любов, що застерігає від нерозсудливих вчинків і надихає на вчинки чесні, благородні.

Для того, щоб у навчально-виховному процесу школи панувала взаємна любов – учителя до учнів та учнів до вчителя – необхідно, щоб у кожному виховному впливі педагог враховував закономірність, сформовану В.Сухомлинським. Якщо весь час, протягом якого вчитель перебуває разом зі своїми вихованцями, вважати одним цілим, то дві третини його має бути невимушеним, товариським, дружнім спілкуванням, у якому діти забувають, що вони – вихованці, а вчитель – їх вихователь.

Підсумовуючи наведені аргументи, доводи та поради видатного педагога щодо необхідності гуманізації взаємовідносин між педагогічним колективом та учнями, вважаємо, що сучасна система фізичного виховання повинна бути пронизана людяністю та любов'ю до дитини. Необхідно, щоб кожен виховний вплив на дитину характеризувався глибокою повагою до її честі, гідності, вірою в можливість успішного формування особистої фізичної культури; врахуванням найтонших закономірностей функціонування дитячого світу та його субкультури; відсутністю

сильнодіючих засобів, які принижують честь та гідність людини; уникнення конфліктів та пошук компромісів; стимулюванням думки дитини про те, що вона ще не стала такою, якою може і повинна стати; дружніми, товариськими взаємовідносинами з дитиною.

По-третє, учням необхідно надати можливості широкого вибору змісту, форм, методів та засобів фізичного виховання як на уроках фізичної культури, так і у позакласній роботі.

Наріжним камінням гуманістичної системи В.Сухомлинського є положення про те, що немає людини, яка в належних умовах, при вмілому вихованні не виявила би свого самобутнього, неповторного таланту. Як показує досвід педагогічної діяльності у «школі радості», важливою умовою розвитку індивідуальних нахилів, розкриття обдарування і таланту є різноманітна творча праця всіх учнів – від першого до випускного класу, створення у школі атмосфери творчої праці.

У навчальному закладі, який очолював В.Сухомлинський, кожного навчального року працювало щонайменше 70-80 гуртків, осередків різноманітної творчої праці учнів. Вихованці Павльської школи вже з перших днів перебування в навчальному закладі мали можливість випробовувати свої сили і здібності в кабінеті живої природи, в теплицях, у плодовому саду та на шкільній ділянці, на пасіці, на винограднику, в робочих кімнатах технічної творчості і в майстернях, на дитячій електростанції, в лабораторії, на метеорологічній станції, у ланках юних будівельників. Таким чином, у своїй педагогічній лабораторії геніальному вчителю вдалося створити реально працююче особистісно-розвивальне середовище, в якому кожен учень школи має актуалізувати свої найприхованіші таланти, здібності та потенції під керівництвом мудрих педагогів і старших товаришів.

На думку В.Сухомлинського, система фізичного виховання школярів повинна обов'язково бути орієнтована на поступове, системне збільшення суб'єктності учнів у фізкультурно-оздоровчій та спортивній діяльності протягом навчання у школі, що буде відображатись у наданні учням

можливості широкого вибору змісту, форм, методів фізичного виховання як на уроках фізичної культури, так і у позакласній роботі. Це дозволить кожній дитині у повній красі відкрити для себе неосяжний потенціал фізичної культури, у максимально вигідних умовах проявити свою індивідуальність та розкрити таланти, а також зрозуміти, що заняття фізичною культурою можуть приносити радість і задоволення та вирішувати особистісні проблеми.

Четверте, необхідно створити спеціальні умови, які забезпечать кожному учню гарантований успіх у фізкультурно-спортивній діяльності.

Аналізуючи результативність професійної діяльності В.Сухомлинського, необхідно відзначити, що в учнів протягом навчання у Павлівській школі не тільки не втрачався інтерес, жадібність до знань, а, навпаки, ще більше розгоралось полум'я бажання у пізнанні невідомого. Цей феномен пояснюється надзвичайно просто – педагогічний колектив школи був орієнтований на те, що забезпечити успіх кожної дитини у процесі навчання. Розкриваючи суть даної вимоги, В.Сухомлинський зазначає, що будь-яка тривала праця (а навчання – настільки тривала праця, що дитина кінця їй не бачить) може спішно виконуватися лише тоді, коли в результатах роботи людина бачить живе втілення своїх духовних сил, тобто досягає помітного, особистісно значущого успіху. Якщо учень не буде постійно переживати відчуття успіху у навчально-виховній діяльності, то його інтерес до даного виду діяльності поступово згасне.

В.Сухомлинський у своїх наукових роботах неодноразово наголошував: «Справжня педагогічна мудрість полягає в тому, щоб, постійно одухотворяючи дитину бажанням бути хорошою, ніколи не ставити їй двійки» [2, т.4, 462]. Саме тому у Павлівській школі існувало правило: якщо учень не зміг впоратися з роботою, то його навчальні досягнення взагалі не оцінюються або оцінка відтермінується з наданням можливості проявити себе за більш сприятливих умов та з гарантованим досягненням успіху.

Не останнє місце у своїх дослідженнях В.Сухомлинський приділяє чергуванню видів діяльності, «встановленню індивідуального для кожної дитини режиму праці й відпочинку, активізації учнів через фізичну працю, рух, ходьбу, біг, гру, оскільки без втоми не може бути здоров'я» [2, т. 3, с. 48].

Ми вважаємо, що у сучасних школах система фізичного виховання повинна, в першу чергу, бути орієнтована на забезпечення учню успіху у фізкультурно-спортивній діяльності. Щоб кожна дитина, як фізично обдарована, так і та, що не хапає зірок з неба, після закінчення школи мала у своєму багажі суб'єктивного досвіду позитивний результат вирішення особистісно значущої проблеми у сфері фізичного розвитку та фізичної підготовленості, а також переживання позитивних емоцій, обумовлених даними досягненнями. Це, на нашу думку, дозволить суттєво підняти відсоток молоді, яка буде після закінчення школи систематично займатись фізичною культурою та пропагувати особистим прикладом ідеали сили, тілесної краси та духовного й фізичного здоров'я серед близьких та рідних.

По-н'яте, досвід роботи Павлиської школи вчить, що тісна співдружність школи та сім'ї, вчителів із батьками, значно підвищує результативність фізичного виховання та зміцнює здоров'я дітей. Між сім'єю та школою повинна бути створена атмосфера ділових, товариських стосунків.

На жаль, за даними наукових досліджень, сьогодні фізичним вихованням дітей цікавиться не більше 20 % батьків. Тому вчителі повинні прагнути зробити батьків кожного школяра прихильниками фізичної культури, а, отже, своїми спільниками. Для успішного залучення всіх учнів до занять фізичними вправами необхідно, перш за все, переконати батьків в оздоровчій ролі фізичної культури, показати їм, що до кола завдань фізичного виховання входить і формування звички до роботи, зокрема навчальної.

В.Сухомлинський говорив, що школа вчить дітей виконувати фізичні вправи, дає знання, інструктує, консультує.

Оздоровлення і загартування дітей, формування постави, розвиток рухових і виховання моральних і вольових якостей засобами фізичної культури здійснюють школа та сім'я разом.

Щодо формування у дітей звички розумно проводити вільний час, гігієнічних звичок – тут головну роль відіграє сім'я. Умовний розподіл обов'язків свідчить про те, що ані школа без сім'ї, ні сім'я без школи не зможуть успішно гартувати молоде покоління.

В.Сухомлинський зазначав про необхідність інформувати батьків про раціональний режим учнів удома, щоб домашня розумова праця не була втомливою для дитини. Не менш важливим є усвідомлення батьками необхідності відпочинку дитини, повноцінного сну (обов'язково при відчиненій квартирці, а в теплі пори року – на свіжому повітрі; виконання вимог рано лягати спати а рано прокидатися), ранкової гімнастики, водних процедур .

Окремо В.Сухомлинський звертає увагу на необхідність такого важливого аспекту здоров'я як раціональне повноцінне здорове харчування, від якого залежить гармонійний пропорційний розвиток частин тіла. Він радить батькам обов'язково давати дітям такі важливі для здоров'я продукти як мед («шматочок сонця на тарілці»), багаті на вітаміни та мінерали фрукти й овочі, насичені фітонцидами злакові рослини (пшениця, жито, ячмінь, гречка), лугові трави, горіхи тощо.

Сім'я завжди була й залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини. Детальніше це питання буде розглядатися в інших розділах.

РОЗДІЛ VII. РОЛЬ СІМ'Ї У КЕРУВАННІ НАВЧАЛЬНОЮ ПРАЦЕЮ ШКОЛЯРА

*Думайте, читайте, і чужому навчайтесь,
й свого не цурайтесь.*

Т.Г.Шевченко

В.Сухомлинський підкреслював, що головне завдання початкової школи полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, сформувати інструмент, без якого дитина стає невстигаючою, нездібною. Цим інструментом, на думку відомого педагога, є п'ять умінь: вміння спостерігати; думати; висловлювати думку про те, що бачу, роблю, думаю, спостерігаю; читати; писати.

«Хіба школяр не вміє вчитися? - дивуються деякі батьки. - Адже дитина ходить до школи, готує уроки. Невже цього недостатньо?» Виходить, що недостатньо.

Щоб сформувати в учнів вміння вчитися, раціонально оволодівати знаннями, важливо виробляти в них цілий комплекс різноманітних організаційних та інтелектуальних умінь, які забезпечують самостійність у навчанні. Яка участь батьків у цьому процесі?

Сім'я може робити дуже багато: привчати дитину до виконання режиму дня, виховувати організованість, озброювати раціональними способами запам'ятовування, розвивати мислення, спостережливість і обов'язкове прагнення до самостійної праці.

Сім'я, в результаті взаємовпливу її членів, виступає як мікросередовище розвитку особистості. Головними складовими тут є колективна думка, міжособистісні внутрішньо сімейні стосунки, сімейні традиції, звички, настрої, норми внутрішньо сімейної поведінки, морально-духовний клімат. Ми дотримуємося тієї точки зору, що виховання дитини, в широкому значенні слова, починається з формування себе, оскільки в дитині, як у дзеркалі відображаються поведінкові моделі батьків. Однак, у деяких сім'ях, психологічна атмосфера, що панує у взаємовідносинах батьків

складна і навчальною діяльністю дітей в них або не займаються, або роблять це від випадку до випадку. Декілька років тому ми вивчали цю проблему в ЗОШ №5 м. Первомайська. Приблизно 64% батьків у цій школі не допомагали дітям в оволодінні раціональними прийомами навчальної праці (13% - не цікавилися навчанням дітей; 12% - занадто старалися у наданні їм допомоги, позбавляючи дітей можливості самим справлятися з посильними труднощами; 11% батьків вимагали від дітей гарних оцінок, навіть карали за те, що вони не отримали або мало отримали їх; 28% - не звергали уваги на прийоми навчальної роботи). Й тільки 36% батьків педагогічно грамотно і серйозно керували навчальною працею своїх дітей. Одних батьків потрібно було переконати і навчити, інших - тільки навчити, як формувати у дітей навички навчальної роботи. Досвід третіх слід було зробити досягненням усіх. Отримавши таку інформацію, дирекція школи активізувала роботу з батьками. Були поставлені наступні завдання:

- забезпечити розуміння батьками важливості виховання у дітей відповідального ставлення до навчання як до праці, культури навчальної праці;
- створити в сім'ях нормальні умови для навчальної роботи, забезпечити гігієну розумової праці школярів;
- заохочувати в сім'ях бажання дітей розширювати свої знання («заглянути» за сторінки підручника) з будь-яких предметів;
- організувати консультації батьків у складних випадках.

На батьківських зборах, в особистих бесідах вчителі і вихователі знайомили батьків з фізичними і психологічними особливостями дітей молодшого, середнього і старшого шкільного віку, розкривали значення навчальної праці, шляхи формування у школярів умінь і навичок самостійної роботи. Роботу з батьками будували диференційовано, у відповідності з педагогічними можливостями кожної сім'ї. Головною формою роботи були індивідуальні і групові педагогічні консультації, що проводились у школі і вдома. Дирекція школи, педагогічний колектив намагалися звернути увагу

батьків на необхідність систематично спостерігати за навчальною працею дітей: переглядати учнівські щоденники, встановлювати, як відповідали діти на уроці і які отримали оцінки; переглядати зошити і перевіряти чи всі завдання виконані акуратно; ставити перед дітьми питання, які б збуджували самостійну думку, розвивали свідоме ставлення до засвоєння робочого матеріалу. Батькам рекомендовано було частіше розмовляти з дітьми про те, що вони вивчають з кожного предмету, виявляти ставлення до того, що вивчається, пов'язувати навчання з життям, підкреслювати ідейну сторону питання.

Розповіді батьків про застосування у різноманітних галузях виробництва високої техніки, заснованої на використанні законів фізики і хімії, допомагали учням пов'язувати ці знання з життям, робити їх більш зрозумілими і переконували дітей у тому, що в нашій країні наука направлена на користь народу.

Прогулянка у вихідний день зі старшими членами сім'ї до районів будівництва, (а вони є скрізь), відвідування підлітками виробництва, де працюють батьки, бесіда про новини техніки, спільний перегляд науково-популярних фільмів - усе це підвищувало інтерес підлітків до наукових досягнень, розвивало жадобу до знань. Бесіди про літературні твори, які учні вивчають у школі, також допомагали їм глибше вникнути в їх зміст, зрозуміти їх ідейний сенс. Велику допомогу надавали підліткам батьки, показуючи, наскільки корисним є те, про що вони дізнаються. Батьки допомагали дітям зв'язувати теоретичні знання з життям, з практикою, показуючи значення отриманих знань, пробуджували допитливу думку дітей, підвищували інтерес до навчання. Педагогічний колектив орієнтував батьків на те, щоб вони удосконалювали прийоми і навички навчальної праці, які отримували підлітки в школі, - дотримувалися б з учителями єдиної лінії вимогливості. Звертали б увагу, наприклад, на те, як повторюється раніше вивчене, чи зіставляється воно з новими знаннями, як аналізуються факти,

робляться висновки, як підлітки шукають правильне і раціональне вирішення завдань.

Батьки були ознайомлені з пам'ятками «як вчити вірш», «як скласти план до твору», «як працювати з підручником». Знання пам'яток допомагало їм в наданні допомоги дітям. Батьків застерігали від дріб'язкової опіки. Підлітки дуже болуче переживають, якщо батько або матір надмірно їх опікують, недооцінюють сили й можливості. Тому контроль за виконанням домашніх завдань проводився з боку батьків тактовно, всіляко заохочувалося прагнення дітей до самостійності. Батьки за порадою вчителів контролювали виконання домашніх завдань не у формі звичайної перевірки, а шляхом уважного спостереження за роботою дітей і виявлення інтересу до того, що підлітки роблять. Це виховувало самостійність і привчало до відповідальності.

Минуло два роки. У ЗОШ №5 м. Первомайська багато змінилося на краще. Проблема ролі сім'ї у керівництві домашніми завданнями дітей була вирішена педагогічно грамотно, правильно.

У Врадіївській ЗОШ №1 велику увагу приділяють питанню спільної роботи школи і сім'ї з керівництва дитячим читанням. Цілеспрямоване керівництво позакласним читанням - це, в основному, завдання школи, але допомога батьків може бути дуже значною. Викладачі в цій школі познайомили батьків зі списками літератури для самостійного позакласного читання, рекомендували всіляко сприяти читанню дітей, звертати увагу не лише на те, що діти читають, але й на те, як вони читають. Батькам було запропоновано організувати в сім'ї регулярні читання вголос, розмовляти про книги, розглядати і обговорювати разом з дітьми ілюстрації.

Цілеспрямована, копітка, систематична робота ведеться учителями і вихователями багатьох шкіл по впровадженню в сім'ю вимог, без яких не мислима раціональна учбова праця учнів і, передусім, дотримання режиму дня і створення дітям умов для занять. Велике значення в цьому плані надається пам'ятці для батьків по керівництву навчальною працею дітей.

Приводимо її зміст:

1. Батьки повинні виховувати у дітей відповідальне ставлення до навчання як їхнього обов'язку перед Вітчизною, показувати їм практичне життєве значення набутих знань.

2. Відповідно до вимог школи і конкретних умов сім'ї батькам необхідно встановити режим для школярів і стежити за безумовним його виконанням.

3. Важливо організувати в сім'ї куточок школяра і до початку кожного навчального року придбати усе, необхідне для занять: книги, підручники, зошити і приладдя.

4. Учень повинен виконувати всі домашні завдання самостійно, долаючи труднощі навчання, проявляти завзятість і наполегливість.

5. Батьки зобов'язані звертати особливу увагу на озброєння дітей раціональними прийомами навчальної праці, розвивати активність думки, творчі сили і пізнавальні здібності підлітків.

6. Вислуховувати усні розповіді підлітків про вивчений ним матеріал, вимагаючи вдумливого ставлення до домашніх завдань. Переглядати письмові та графічні роботи, а у разі недбалості, примушувати переробляти їх.

7. У тих випадках, коли батькам не вдасться виховати у школярів відповідального ставлення до навчання, необхідно порадитися з учителем, виявити причини недоліків і загальними зусиллями виправити допущені помилки виховання у школі і вдома.

Педагогічні колективи шкіл у роботі з сім'єю прагнуть іти від просвіти батьків до залучення їх до практичної організації розумової праці самоосвіти школярів.

У деяких школах проводяться загальношкільні батьківські збори (по групах класів), на яких обговорюються завдання батьків з організації розумової праці і самоосвіти учнів в домашніх умовах. З цим же порядком денним проходять класні батьківські збори. Впродовж року працюють

лекторії для батьків з наступної тематики: «Уміння розпочинається з читання», «Умови і чинники ефективності навчання», «Можливі шляхи допомоги дітям з боку батьків в оволодінні методами пізнавальної праці», «Організація навчання школярів», «Роль батьків у розвитку самостійності і творчого ставлення до навчальної праці».

В ЗОШ № 6 та № 45 м. Миколаєва створені й працюють психологічні клуби для батьків з проблематики «Інтерес до навчання». Наводимо короткий зміст бесіди шкільного психолога з батьками першокласників: «Як запобігти помилок у роботі з дітьми по виконанню домашніх завдань».

Висновки психолога

Питання: Як працювати з дитиною над виконанням домашніх завдань?

Відповідь: Учень на початку шкільного навчання потребує уваги батьків. Навчальна діяльність для дитини є кардинально новою, відмінною від того, чим дитина раніше займалася, роботою. Тому, поки не сформувались основні навички роботи, їй потрібно допомагати. Тим більше, що молодший школяр вчиться, щоб потішити батьків, вчителів, учнів, щоб виглядати дорослішим і значущим. І тому цікавтесь, як дитині було у школі, що цікавого вона дізналась. Адже, якщо дитина відчує, що нею не цікавляться, то вона втрачає інтерес до навчання.

Але ця допомога має бути не по-материнськи сліпою, а психологічно доцільною.

У перші місяці, можливо, і слід посидіти біля дитини над виконанням домашніх завдань. А потім, з часом, це варто звести до мінімуму.

Основне завдання - сформувати у дитини основні навчальні вміння:

- прищепити звичку готуватись до уроків систематично;
- встановити режим дня;
- враховувати індивідуальні особливості;
- сформувати віру у власні сили, не виробити заниженої самооцінки.

Питання: Чи потрібно змушувати дитину переписувати завдання, зроблене з помилками?

Відповідь: Дозоване вправління є корисним. Слід підходити з позиції здорового глузду. Якщо дитина безвідповідальна, то її можна і примусити.

Варто дати зрозуміти, що все під контролем. Найкращою реакцією буде висловлювання сподівання, що наступного разу дитина буде уважнішою.

Переписування - нудна і повторна робота, яка може відбити бажання вчитися.

Коли ви помічаєте, що дитина перевтомилася, потрібно зменшити навантаження, відволіктися. Дієвими є заохочення, похвала.

Питання: Чи потрібно карати дитину за невдачі у навчанні?

Відповідь: Наприклад: «Не зробиш усе як слід - не підеш гуляти». Не бийте лежачого. Не створюйте ситуацій, коли дитина змушена працювати заради того, щоб уникнути покарання. Ніяке покарання не змусить дитину виконати те, чого вона не розуміє. Поясніть! Слід бачити перспективу.

Питання: Чи потрібно дитину або її роботу порівнювати з іншими дітьми або з роботою інших дітей?

Відповідь: Однозначно ні! Порівнювати варто з учорашнім днем. Й не забувайте, що наше завдання - навчити дитину радіти, формувати впевненість у собі, у своїх силах, домагатися гарних результатів у будь-якій справі.

Хваліть виконавця, критикуйте виконання. Формуйте у дитини почуття власної неповторності.

Оцінка завжди має бути позитивною. За нову виконану роботу дитину варто хвалити. У найгіршій роботі можна завжди знайти щось, варте похвали.

Питання: Як порозумітися з вашою дитиною у конфліктних ситуаціях? Яким є покарання за неслухняність?

Відповідь: Причини бувають різними, і перш за все потрібно виявити їх. Способи впливу: дитина хоче привернути вашу увагу, впертість, небажання, втома. Змусити - відмова від приємного.

Інтерес батьків до навчальної праці дітей в школах, де цьому питанню приділяється увага, значно підвищується, а головне, батьки стають активною силою єдиного цілісного педагогічного процесу, свідомо і уміло допомагаючи дітям вчитися.

Таким чином, оптимальні умови навчання школярів раціональним прийомом навчальної праці досягаються комплексними зусиллями педагогів, батьків і учнів.

Про відпочинок дітей в сім'ї. Без цього також немає радості праці, успіхів у навчанні, здоров'я. Пропонуємо рекомендації психолога О.Беляєвої батькам молодших школярів в одній зі шкіл міста.

Як навчити дитину правильно відпочивати?

Зміна діяльності є основою раціонального відпочинку. Організуючи відпочинок вашої дитини, зверніть увагу на такі моменти.

Відпочинок між заняттями в школі

Відпочинок між заняттями в школі та приготуванням домашніх завдань дітям потрібен; адже в школі вони витримують велике розумове і фізичне навантаження.

Сон

У системі відпочинку дитини найважливіше місце посідає повноцінний сон. Це поняття включає достатню тривалість і глибину сну, дотримання певних гігієнічних умов.

Скільки необхідно спати дитині?

З життєвого досвіду добре відомо: чим менша дитина, тим більше вона спить. Сон потрібен для нормального функціонування організму. Гігієністи пропонують такі норми сну.

Вік (у роках)	Тривалість сну у годинах	
	Ніч	День
6	11 - 12 (якщо не спить вдень)	1,5 - 2 (протягом року)
7	11	1,5 – 2 (I півріччя)
8-9	11 – 10,5	-
10	10,5 - 10	-

Зверніть увагу на те, що семирічні діти також потребують денного сну, особливо в I півріччі. Тим більше він потрібен шестирічкам.

Зменшення тривалості сну в дітей 6-7 років призводить до порушень у центральній нервовій системі. Діти стають млявими, важко сприймають навчальний матеріал, а інколи навпаки – збуджуються, капризують. При збільшенні тривалості сну до рекомендованої норми ці негативні явища зникають.

Глибина сну залежить від умов, у яких дитина спить. Рекомендується вкладати її в один і той же час та дотримуватися «ритуалу сну».

Якщо дитина погано засинає, батьки повинні з'ясувати причину та усунути її, заспокоїти дитину, запевнити, що вона обов'язково засне, якщо мовчки буде повторювати: «Я обов'язково засну». Або запропонувати їй старий спосіб - порахувати до 20, 50, 100. Якщо ж ці поради не допомагають, треба звернутися до педіатра.

Відпочинок у вихідний день

Він допоможе усунути 4 «дефіцити»: руху, свіжого повітря, спілкування з природою та батьками. Зніме втому за тиждень.

Одноденний туристичний похід, прогулянка до лісу, річки, збирання грибів та ягід, сімейний похід на лижах - це найкраще, що можна порадити на вихідний. За несприятливих погодних умов добре відвідати музей, театр, зайнятися рукоділлям, почитати книгу.

Канікули

Їх радимо спланувати так, щоб вистачило часу на 4 справи:

- активний відпочинок на свіжому повітрі;
- допомога родині та участь у суспільно-корисних справах;

- читання книжок;
- розваги.

Діти можуть підніматися вранці на 1-1,5 години пізніше, але лягати не пізніше 21.00.

Режиму харчування порушувати не можна.

Раціональне харчування навчальних занять та відпочинку, дотримання гігієнічних рекомендацій допоможе зберегти працездатність дитини та її здоров'я.

Завершити розділ доцільно словами В.Сухомлинського з підготованої ним «Азбуки моральної культури». Вона – вірний орієнтир як для батьків, так і для дітей.

«1. Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, кожне ваше бажання позначаються на людях. Знайте, що існує межа між тим, що вам хочеться, і тим, що можна. Ваші бажання – це радощі, або сльози ваших близьких. Перевіряйте свої вчинки свідомістю: чи не завдаєте ви зла, неприємності, незручності людям своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре.

2. Ви користуєтеся благами, створеними іншими людьми. Люди дають щастя дитинства, отрочтва і юності. Платіть їм за це добром. Ця норма моральності є важливим джерелом почуття громадського обов'язку. Почуття вдячності людям – це рідна сестра почуттів відповідальності, обов'язку, громадської гідності.

3. Уся блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Без праці не можна чесно жити. Народ учить: хто не працює, той не їсть. Ледар, дармоїд - це трутні, що пожирають мед працюючих бджіл. Навчання – ваша перша праця. Ідучи до школи – ви йдете на роботу.

...Праця – корінь моральності... жити без праці не можна... ми прагнули, щоб у колективі не було такого підлітка, який би не переживав радощі праці.

4. Будьте добрими і чуйними до людей. Допомагайте слабким і беззахисним. Не робіть людям зла. Допомагайте в біді товаришеві. Поважайте, шануйте матір і батька, вони дали вам життя, вони виховують вас, вони хочуть, щоб ви стали чесними громадянами суспільства, людьми з чистим серцем, ясним розумом, доброю душею, золотими руками. Гуманність, чуйність до людини, готовність прийти їй на допомогу – це елементарні риси людяності, порядності, мають стати надбанням, особистим моральним багатством кожного вихованця... Безсердечність породжує байдужість до людей, байдужість – себелюбство, себелюбство – жорстокість.

5. Не будьте байдужими до людей, які прагнуть жити за рахунок батька, матері. Виявляйте нетерпимість до тих, хто не дбає про суспільні інтереси. Ненавидьте марнотратників, тих, хто обкрадає суспільство. Бачить зло й непримиренний до нього той, хто вміє робити добро за велінням власної совісті. Не можна допускати, щоб діти мовчки спостерігали таке зло, як марнотратство, недбайливе ставлення до суспільних цінностей, лінощі, неробство, підлабузництво...»

РОЗДІЛ VIII. МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД ОСНОВ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ШКОЛЯРІВ

*Існує одна насолода в житті – навчатися...
Франческо Петрарка*

Ефективність реалізації завдань основ здоров'язберігаючого навчального процесу залежить від сформованості у педагогів валеологічної компетентності та функціонування системи внутрішньо шкільної методичної роботи. Для того, щоб педагогічні колективи шкіл успішно вирішували ці питання, потрібна спеціальна теоретична, методична і психологічна підготовка самих вчителів. І цьому навчає досвід роботи передових дитячих навчальних закладів Миколаївщини.

Методична робота зі здоров'язбереження учнів набула два напрямки. Перше - вивчення освітніх технологічних основ збереження, зміцнення і вдосконалення здоров'я дітей. Другий - організація навчальної праці на науковій основі.

Основні параметри першого: забезпечення якості здоров'язберігаючої педагогічної діяльності виноситься на розгляд методичних об'єднань вчителів (захист продуктивного педагогічного досвіду використання здоров'язберігаючих технологій; презентація творчих здобутків і методичних доробок вчителів у галузі збереження і зміцнення здоров'я школярів тощо). На педагогічних нарадах обговорюється реалізація принципів здоров'язбереження школярів на уроках та у позаурочний час: вибір оптимальних педагогічних засобів для ефективного формування в учнів життєвих компетентностей; значущість і головні напрямки впровадження здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховний процес; обговорення плану заходів для оптимізації співпраці між учителями і батьками з метою навчання учнів здоровому способу життя.

Обмін досвідом між членами педагогічного колективу передбачає проведення традиційних і нетрадиційних форм методичної роботи, зокрема

таких: педагогічна виставка «Здоров'язберігаючі технології: ідеї і знахідки»; методичний аукціон «Підвищення якості і ефективності здоров'язберігаючого уроку»; проведення загальношкільної валеологічної акції «Обирай здоровий спосіб життя!» (8-11 кл. - написання та обговорення творів «Я буду здоровим і успішним»: 5-7 кл. - вікторини «Головні правила збереження індивідуального здоров'я»; 1-4 кл. - конкурс малюнків «Таємниці королівства Гігієна»),

На основі вивчення і аналізу наукової літератури і передової практики нами визначені принципи здоров'язберігаючої педагогіки. Значну допомогу в цьому дає дослідження В. Омельченко в роботі «Здоров'язберігаючі освітні технології» [4, с. 92].

Принцип «не нашкодь» - однаково першочерговий як для медиків, педагогів так і для батьків. Актуальність дотримання цього принципу в системі освіти почали розглядатися, коли в школах почали застосовувати не обґрунтовані, з наукової точки зору, і не перевірені на практиці оздоровчі системи та методики.

Принцип пріоритетів діючої системи піклування про здоров'я учнів та педагогів припускає, все що відбувається в освітньому закладі - від розробки планів, програм, проведення уроків, організації позакласної діяльності учнів, до роботи з батьками повинно оцінюватися з позиції впливу на психофізіологічний стан і здоров'я учнів.

Принцип триєдиного уявлення про здоров'я. За умови його недотримання вся увага спрямовується на фізичне здоров'я з покладанням відповідальності за його збереження на лікаря, фізіолога, вчителя фізкультури. Інші сторони здоров'я (духовного, духовно-морального) - залишаються за рамками розгляду. Це методологічна помилка.

Принцип неперервності й наступності визначає необхідність проведення здоров'язберігаючої роботи в навчальних закладах не від випадку до випадку, а кожного дня й на кожному уроці.

Комплексний міждисциплінарний підхід - основа ефективної роботи з охорони здоров'я людини. Лише тісна взаємодія педагогів, психологів та лікарів є умовою досягнення намічених результатів здоров'язберігаючих програм.

Пріоритет активних методів навчання є принципом всієї ефективної сучасної педагогіки. Ці методи результативні не тільки в контексті загальноосвітнього процесу, але і з погляду здоров'язберігаючих технологій.

Принцип формування відповідальності учнів за своє здоров'я як особиста відповідальності за свою поведінку, своє життя.

Принцип контролю за результатами базується на отриманні зворотного зв'язку і має бути реалізованим як у роботі всієї школи, так і в роботі кожного вчителя, в його індивідуальній педагогічній технології.

Недопустимо спрямовувати всі зусилля лише на турботу про здоров'я учнів. Вчитель, який не турбується про власне здоров'я, постає негативним прикладом для учнів. Здоров'язберігаюча технологія включає не лише охорону здоров'я учнів, формування, зміцнення їх здоров'я, виховання в них культури здоров'я, а й також охорону здоров'я педагогічного колективу, кожного вчителя.

Знання цих принципів дозволяє осмислити зміст, практичну діяльність вчителів зі здоров'язбереження дітей, розвинути їх валеологічну компетентність.

Другий напрямок методичного супроводу впровадження здоров'язберігаючих ідей в школі полягає в усвідомленому залученні до цього процесу всіх вчителів. Вони просто зобов'язані вчити дітей навчатися, оптимізувати їх навчальну діяльність, озброювати раціональними методами і прийомами навчальної праці. Ті з учителів, які, вважають, що засвоюючи знання, учні одночасно оволодівають і способами діяльності, - щонайменше наївні. Способи набуття і застосування знань, використання раціональних прийомів розумової праці в явній формі містяться в самому матеріалі для засвоєння. Досвід роботи шкіл з цього питання показує, що для того, щоб

дітей навчити вчитися, потрібно, перш за все - самим учителям виробити єдиний підхід до вирішення цієї проблеми.

На нашу думку, погоджена робота усіх вчителів кожної школи над однією педагогічною темою дає набагато кращі результати, аніж робота колективу з багатьох і різних тем або проблем. До числа таких проблем і відноситься тема «Організація розумової праці школяра».

У багатьох кращих школах області теоретична і методична підготовка вчителів з даної проблеми здійснюється в процесі семінарів-практикумів, що проводяться один раз на півріччя. На семінарах, поряд з теоретичними доповідями, розглядаються питання методики навчання школярів умінню вчитися. Тема семінару задовго до його проведення повідомляється вчителям, вивчається науково-методична література з цього питання. У доповідях на семінарі намагаються не лише теоретично розкрити тему, але і дати слухачам методичні рекомендації, показати на прикладах, як навчати школярів способам і прийомам навчальної діяльності, організації розумової праці.

Після семінару проводяться відкриті уроки. Апробовані на відкритих уроках способи діяльності, методи і прийоми набуття знань використовуються потім усіма вчителями на інших уроках, зрозуміло, з урахуванням специфіки класу. Вчителі користуються загальними принципами, ідеями навчання техніці і організації розумової праці, а потім конкретно розробляють пам'ятки-рекомендації для учнів стосовно свого предмету. Говорячи словами К. Ушинського, вчителями глибше засвоюється «думка, виведена з досвіду, але не сам досвід».

Доцільно запропонувати наступну тематику семінарів-практикумів з проблеми «Вчись навчатися»:

1. «Учись слухати, чути, вслуховуватися».
2. «Як працювати з книгою з природно-математичних дисциплін» і «Загальні рекомендації по роботі з навчальною книгою».

3. «Опанувувати елементи досліджень, вчитися спостерігати, узагальнювати, доводити».
4. «Вчись раціонально викладати свої знання».
5. «Учись культурі розумової праці з початкових класів».
6. «Обговорення програми абетки розумової праці (систематизованих знань щодо організації і методики розумової праці)».

Тема чергового семінару-практикуму в ЗОШ №39 була продиктована необхідністю навчити школярів деяким розумовим умінням і навичкам не лише на уроках, але й поза ними. Була розроблена «абетка розумової праці», заняття проводились в системі факультативу з учнями сьомих класів (до цього часу у підлітків вже є чималі уміння, на які можна використовувати і в той же час до закінчення шкільного навчання ще залишається достатньо часу, щоб застосувати на практиці знання, набуті на факультативному занятті). Робота даного факультативу проводилася за наступним планом.

1. Вступна бесіда. Праця - основа життя і розвитку суспільства; значення розумової праці в житті суспільства і кожної людини; необхідність оволодіння знаннями, уміннями, навичками, які потрібні для підвищення продуктивності розумової праці; завдання вивчення і зміст «абетки розумової праці».

2. Мислення. Що таке мислення; найважливіші вимоги до правильного (логічного) мислення; основні шляхи розвитку мислення; основні прийоми розумової діяльності (аналіз; визначення; порівняння; узагальнення; встановлення причин і наслідків; що означає зробити висновок).

3. Пам'ять. Як відбувається запам'ятовування; типи пам'яті; осмислене і механічне запам'ятовування; основні прийоми запам'ятовування.

4. Робота з книгою. Книга - джерело знань; як працювати з підручником; робота з довідковою літературою; як знайти потрібну книгу в бібліотеці; домашня бібліотека.

5. Ведення записів під час навчальної роботи. Необхідність і значення цих записів; основні їх види; загальні вимоги до записів.

б. Організація розумової праці. Складання плану роботи; організація робочого місця; режим праці і відпочинку.

Під час підготовки до занять особливу увагу варто звертати на те, щоб складні для учнів питання психології і логіки підносилися зрозуміло, доступно, щоб заняття проводилися в цікавій формі, за самої активної участі школярів, з широким залученням конкретних прикладів з практики навчальної роботи.

Семінари-практикуми в школах стають хорошою формою підготовки вчителів. Молоді вчителі вчаться на прикладі старших, старші більш глибоко усвідомлюють теоретичні основи свого досвіду. Для педагогічних колективів стало відчутним те положення, що в навчальній праці школярів важливий не лише результат, але і сам процес. Формуючи добросовісне ставлення школярів до процесу праці, ми виховуємо і розвиваємо у них потребу й готовність до будь-якої праці.

Майже в усіх школах створені стенди «Вчись учитися». Вони містять матеріали, що стосуються процесу навчання (мета, завдання, джерела, структурні елементи, організація навчання, найбільш загальні уміння); вказівки із загальної методики розумової праці; поради вчителів із вивчення окремих предметів; робота з батьками; керівництво процесом навчання; вісті з уроків; новини друку.

У ЗОШ №10 м. Миколаєва та в школі-інтернаті № 5, й інших школах були створені кабінети «вчись навчатися». Вони стали центром зосередження усіх матеріалів з питання навчальної праці. Посилатимемося на кабінет «вчись навчатися» ЗОШ №10. На його стінах були вивішені яскраво оформлені стенди, підготовлені учнями і батьками під керівництвом педагогів. Їх тематика: «Я, хвилина і знання», «Чи вмієш ти навчатися?», «Режим для школярів», «Немає нічого радіснішого за працю», «Твій головний обов'язок, школяр». На вітринах - краці учнівські зошити, креслення, альбоми, зразки контрольних і екзаменаційних робіт, творчі роботи дітей, методичні пам'ятки, доповіді, прочитані на семінарах «Вчись

навчатися», покажчик літератури з питань навчання і виховання. У кабінеті проводилися заняття семінарів навчальної праці, консультації вчителів, вихователів і батьків. Тут підлітки пройшли цикл тренувальних робіт з методики виконання домашніх завдань, оволодіння навичками самостійної розумової праці; восьмикласники - з раціональних прийомів конспектування, написання рецензій, обробці газетного матеріалу. Кабінет був забезпечений і звуковими посібниками - демонструвались діафільми «Режим дня школяра». До послуг відвідувачів був магнітофон із записами рекомендацій вчителів з раціональної організації праці: «Де і як знайти літературу з новітніх досягнень техніки», «Як раціональніше розв'язати математичну задачу». Робота кабінету зацікавила батьків і учнів - вони активно брали участь в його створенні і діяльності, оскільки знаходили в цьому безпосередню та відчутну практичну користь.

У багатьох школах формуються визначені ініціативні групи творчих вчителів для здійснення науково обґрунтованих заходів з ефективної організації учнівської навчальної діяльності.

У Рибаківській ЗОШ Березанського району свою роботу ініціативна група почала з того, що ретельно вивчила окремі сторони педагогічного процесу, зокрема: вимоги щодо формування вміння навчатися, прийоми начально-пізнавальної діяльності, культури навчальної праці, розумової активності учнів на різних етапах уроку, організаційні форми навчального процесу і ступінь навчальної активності учнів в них, роботу учнів з підручником тощо.

У результаті було встановлено, що на багатьох уроках нераціонально використовується навчальний час, порушується послідовність у розвитку в учнів навчальних умінь, не завжди педагогічно обґрунтоване опитування учнів, недооцінюється закріплення вивченого, побутують одноманітні форми самостійної роботи.

Суттєво недооцінювалась цілеспрямована позакласна робота з учнями з озброєння їх знаннями, навичками навчальної праці.

Керівництво школи, ініціативна група вчителів розуміли, що суттєво треба покращити роботу, що є у навчальній діяльності учнів, однак це не можливо зробити одними вказівками та настановами. Потрібна серйозна, вдумлива, спочатку теоретична робота з навчання вчителів методиці організації особистої навчальної діяльності школярів через лекції, консультації, проведення відкритих навчально-пізнавальних занять. Вчителі творчо засвоювали основні шляхи оптимізації й наукової організації педагогічного процесу.

Не обійшлося і без проведення в школі ряду конструктивних організаційних заходів, таких як: раціональне складання розкладу з урахуванням оптимального чергування гуманітарних і природничо-математичних дисциплін, розробки системи пам'яток учням з тематики уміння навчатися; обладнання навчальних кабінетів необхідними матеріалами, наочними посібниками для розвитку пізнавальних здібностей школярів; внесення суттєвих змін у зміст методичної роботи в школі з метою ефективного розв'язання взаємопов'язаних задач (для вчителів «вчити учнів навчатися», а для учнів - «вчись навчатися»).

Незабаром педагогічний колектив відчув позитивні результати проведеної роботи. Усвідомлене засвоєння учнями розумових операцій забезпечило більш глибоке і міцне засвоєння навчальної інформації, полегшувало процес її переробки і запам'ятовування, сприяло підготовці молоді до самоосвіти.

Сучасні процеси демократизації шкільного життя потребують змін не лише в організаційних формах взаємодії педагогів і учнів, але й перебудови свідомості, зміни самого характеру мислення. На зміну авторитарному, консервативному типу мислення приходить по-справжньому діалектичний, творчий тип мислення.

Розглянемо в цьому плані досвід роботи вчительки Ставніченко Надії Петрівни (ЗОШ №11 м. Первомайська).

Створюючи умови для навчання, як активного пізнавального процесу розвитку розумових здібностей учнів, мотивів навчання, Надія Петрівна дотримується наступних принципів демократизації навчання і виховання: глибока віра в демократичній устрій шкільного життя як єдина умова наукової організації дитячого і педагогічного колективів; гуманістичний стиль спілкування, що формує особистість, неможливий без високої професійної майстерності; всебічний розвиток дитячої самодіяльності шляхом взаємної творчості з учнями, спільного вирішення життєвих протиріч, єдності в навчальному процесі дорослих і дітей; виключення будь-якого прояву формалізму у навчанні і вихованні дітей; підвищення вимогливості до себе і учнів, що спрямована на досягнення значимих для колективу і особистості цілей у навчанні; віра в дитину, в її навчальні можливості, створення атмосфери творчості, невимушеності, радості в досягненні учнями результатів навчальної праці.

З урахуванням згаданих принципів вчителька розробляє програму формування загально навчальних розумових умінь і навичок. Так, наприклад, з урахуванням сформованих у попередніх класах навчальних умінь, в XI класі передбачається виконання таких програмних вимог, як:

- застосовувати сформовані вміння виділяти головне в різних способах діяльності, з різною за характером і змістом інформацією; самостійно створювати опорні конспекти-моделі виділення головного, тези, складні плани;
- творчо застосовувати сформовані за роки навчання різноманітні види і форми порівняння; користуватися між предметними порівняннями. Робити теоретичні і практичні висновки з порівняння;
- продовжувати навчатися найбільш складним способам узагальнення: діалектичному, системно-структурному;
- широко використовувати основні види і форми доведення: пряме і непряме, проблемне, «мозкового штурму», індуктивне, дедуктивне, за аналогією тощо;

- застосовувати у навчанні такі методи наукового пізнання як історизм, розвиток і взаємозв'язок явищ, зв'язок з практикою;
- вміти ставити проблемні питання до занять, вести евристичні бесіди, виконувати навчальні дослідницькі завдання;
- удосконалювати оціночні судження, вміння будувати емпіричні і теоретичні визначення при обробці навчальної інформації.

На основі узагальнюючої програми створюється приблизний перелік пізнавальних, практичних і організаційних умінь з різних видів навчальної діяльності. Ось так, наприклад, виглядають уміння працювати з літературою.

№ п/п	Уміння
1.	Читати бігло, виразно, усвідомлено.
2.	Складати план відповіді, самостійно виявляти головні думки.
3.	Працювати з методичним апаратом підручника.
4.	Виділяти в тексті основні структурні елементи системи наукових знань.
5.	Складати складний план викладення невеликого історичного твору.
6.	Працювати зі складним текстом, розділяти його на частини, складати складний план побудови відповіді.
7.	Конспектувати додаткову літературу. Робити виписки із тексту.
8.	Працювати з каталогом, складати бібліографію тощо.

На її думку, важливо включати учнів до групової роботи, де, займаючись навчальною діяльністю, вони зможуть спілкуватися між собою, навчатися один в одного. Найбільш оптимальною формою спілкування є навчальні ланки. При формуванні ланок вчителька враховує навчальні, психологічні, емоційні, організаційні можливості учнів. Робота у навчальній ланці будується на гуманістичних принципах, оптимальному поєднанні навчальних можливостей кожного учня, наданні взаємної допомоги у навчанні.

Шляхом постановки системи початкових завдань і колективного їх вирішення вчителька вчить учнів визначати і пояснювати поняття, виділяти головне, оволодівати прийомами порівняння, формувати уміння узагальнювати, оволодівати мистецтвом доводити.

Так, наприклад, формуючи в учнів прийоми порівняння, вчителька використовує наступні дидактичні ситуації, що диктують постановку завдань і задач на порівняння:

1. Порівняння з метою виявлення загального в подіях, процесах, явищах.
2. Повне порівняння: встановлення як спільного так і відмінного. Наприклад: «Що спільного і що відмінного в селянських війнах в Росії у XVII столітті?»
3. Порівняння з метою виявлення головного, основного в явищах, процесах.
4. Порівняння, що мають на меті вяснити ставлення учнів до об'єктів, дати оцінку.
5. Порівняння, в процесі якого учні встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між явищами тощо.

Багаторічний досвід використання таких прийомів, форм і засобів розвитку в учнів мислення приводить вчителя до висновку, що вони є корисними для всіх учнів з різним пізнавальним рівнем розвитку і дозволяють успішно розвивати у них навчальні навички і уміння.

Досвід навчання школярів умінню навчатися педагогічного колективу ЗОШ №54 м. Миколаєва вчить, що роз'яснення вчителями і усвідомлене засвоєння учнями розумових операцій забезпечує більш глибоке і міцне запам'ятовування основ наук, що вивчаються, посилює інтерес до навчання.

На початковому етапі вирішення проблеми «вчити навчатися» педагогічним колективом школи було визначено три основних напрямки:

- 1) спеціальна теоретична, методична і психологічна підготовка самих вчителів щодо організації навчальної праці школярів;
- 2) проведення класними керівниками, вихователями тематичного циклу бесід з учнями про культуру навчальної праці;
- 3) роз'яснення загальних способів навчально-пізнавальної діяльності під час вивчення всіх шкільних дисциплін.

Для педагогів проводились науково-практичні семінари з участю викладачів кафедри педагогіки Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського. На перші заняття виносились питання загальнодидактичного характеру: «Наукова організація навчальної праці вчителя і учнів», «Дидактичні принципи формування умінь і навичок навчальної праці», «Психологічні основи розвитку навчально-пізнавальних здібностей учнів».

Поряд з теоретичними доповідями, розглядалися й питання методики навчання школярів умінню вчитися: «Методика проведення вступних бесід «вчись навчатися»», «З досвіду навчання умінню порівнювати явища, що вивчаються» тощо.

З метою засвоєння практичних умінь проводились вправи. Вчителі самі навчались формувати визначення деяких педагогічних понять, на конкретних прикладах вчилися, як навчати школярів засобам і прийомам навчальної діяльності, організації розумової праці.

Таке поєднання теорії і практики сприяє підвищенню професійної майстерності педагогічного колективу.

Досвід проведеної роботи демонструється на відкритих уроках і використовується потім усіма викладачами на інших уроках з використанням специфіки класу. Вчителі озброюються загальними принципами, ідеями навчання техніці і організації розумової праці, а потім конкретно розробляють програми формування навчально-пізнавальних умінь стосовно свого предмету.

Розробка і впровадження системи навчання умінню вчитися потребували корінного покращення всієї методичної роботи в школі. Практика показала вчителям, що доцільно розробляти і одночасно впроваджувати методику формування багатьох прийомів мислення і навчання. Кращі результати досягаються в тому випадку, якщо викладачі зосереджують свої зусилля на створенні методичних розробок по формуванню лінії одного-двох прийомів протягом одного навчального року.

Знадобилось об'єднати зусилля викладачів з вироблення не тільки спеціальних, тобто предметних прийомів, які використовуються лише в ході викладання будь-якої однієї дисципліни, але й загальних, тобто між предметних навчально-пізнавальних прийомів, що застосовуються при вивченні всіх або декількох дисциплін. На об'єднаній методичній нараді обговорюються питання методики формування між предметних прийомів розумової діяльності учнів, конкретні рекомендації з розробки між предметної схеми роз'яснення учням загальних способів навчальної роботи.

На допомогу учням у навчальних кабінетах цієї школи складено різні пам'ятки, плани викладання навчальної інформації, обладнані стенди. У шкільній бібліотеці, навчальних кабінетах постійно поновлюються виставки нової літератури про формування умінь і навичок навчальної праці.

Досвід педагогічного колективу школи стверджує необхідність цілеспрямованої, всебічної роботи з вироблення в учнів умінь навчатися.

Ще про один із методичних засобів - пам'ятках-рекомендаціях із проблематики «вчити навчатися». У змістовному плані можна виокремити три напрямки: навчальна праця - поради з вироблення умінь і навичок школярів в інтелектуально-пізнавальній діяльності; робота з навчальною літературою, довідниками, документами; режим праці і відпочинку (допомога учням в організації свого робочого і вільного часу, виробленні навичок самоосвіти).

а) Начальна праця

Пам'ятка «Як стати уважним?»

1. Починаючи будь-яку роботу, вдома чи в класі, чітко треба визначити мету роботи, а також шляхи і засоби, за допомогою яких будете досягати наміченої цілі.
2. Перед тим, як слухати розповідь, з'ясуйте для себе назву теми, поставлену мету і порядок роботи.

3. Щоб не втратити увагу під час роботи навчіться зосереджуватися, пов'язувати отримані знання в ланцюги, щоб кожна ланка була ланкою одного ланцюга, щоб нічого не було втрачено.
4. Стійкості уваги допоможуть записи в зошитах, плани, конспекти, схеми тощо.
5. Приберіть від себе все, що може відволікати увагу: вимкніть радіо (магнітофон), сядьте зручніше за столом.
6. Якщо ви втомилися, кращий відпочинок - спортивні вправи, невеличка прогулянка, переключення на іншу роботу.
7. Навчіться переключати увагу з одного об'єкта на інший та розподіляти її між декількома об'єктами.
8. Відчувши втому, зробіть невеличку розрядку, тому що потім буде важко зосередитися.

б) робота з літературою, документами, періодикою

Пам'ятка по роботі з картиною

1. Розгляньте картину цілком.
2. Проаналізуйте її, уважно розгляньте окремі її фрагменти - ідеї, предмети, пейзаж.
3. Об'єднайте виявлені частини в групи. Визначте сюжет картини, місце і час її дії.

Як читати газету

1. Намагайтеся читати газету кожного дня.
2. Читання газети починайте з перегляду назв рубрик, заголовків статей.
3. Зверніть увагу на незнайомі слова. Їх значення ви знайдете в словнику.
4. Можна вирізати статті, що найбільше сподобались. Такі вирізки зручно зберігати в спеціальних папках, присвячених тій чи іншій темі.

Як працювати з журналом

1. Знайомство з журналом починайте з перегляду змісту. Це допоможе вам вибрати найцікавіші матеріали.
2. Під час читання користуйтеся картою.

3. Якщо зустрінеться незрозуміле слово або вираз, зверніться до словників, енциклопедій, довідників.

4. Читайте журнали уважно, не кваплячись.

5. Обмінюйтеся думками з приводу прочитаного з товаришами, батьками, вчителями, бібліотекарями.

6. Подумайте, як можна використати у навчанні знання, отримані з журналу.

в) режим праці і відпочинку

Як навчитися цінувати і розраховувати час

1. Важливо оволодіти відчуттям часу. З цією метою намагайтеся встановити свої часові норми навчальної праці, тобто розрахувати, скільки часу іде на читання, на переклад з іноземної мови тощо.

2. По закінченню робочого дня продумайте питання: чи не можна вчинити більш раціонально?

3. Навчіться в будь-який час дня визначати, котра зараз година.

4. Хронометраж дня нехай зробить ваш товариш.

5. Необхідно встановити чіткий режим дня. Режим повинен відповідати вашим навчальним нормам, задаткам, віку і домашнім умовам.

6. Необхідно звертати особливу увагу на чітку організацію справ.

7. Однаково шкідливо в будь-якій роботі як квапитися, так і повільно розкачуватися.

Чи вмiєте ви навчатися і відпочивати

1. Одна з умов хорошого відпочинку - хороша робота. Пам'ятайте, ніщо так не втомлює, як безділля.

2. Поєднуйте працю з відпочинком, переключайтесь з фізичної праці на розумову працю або з одного виду праці на інший.

3. Важливо вміло втягуватись в роботу. Починайте з легкої справи, щоб постійно впрацьовуватися.

4. Не допускайте перевтоми.

5. Навчіться, тобто оволодійте найбільш раціональними уміннями і навичками читання, письма, рахунку, роботи з підручником і, особливо, мислення і пам'яті.

6. Більшу за обсягом роботу не виконуйте за один раз, а розподіліть за частинами в часі.

7. Якщо вам стане важко, прослухайте гарну пісню або розкрийте том гарних віршів, й ви відчуєте, як зникає втома.

8. Постійно дотримуйтесь правил гігієни праці і санітарії. Важливий здоровий сон і правильне харчування.

Слід ще раз відмітити велику значимість розробок, експериментальної перевірки і впровадження у навчання пам'яток-рекомендацій учням з організації процесу навчання, по оволодінню ними способами діяльності, методами, прийомами і операціями розумової пізнавальної праці.

Таким чином, різноманітна методична робота, що проводиться в школах, має визначений ресурс здоров'язберегання школярів .

І як висновок, - рекомендації з досліджуваної проблематики великого педагога Василя Олександровича Сухомлинського (Додаток В).

ЛІТЕРАТУРА

1. Быков И. В. Выполняем домашнее задание / И. В. Быков // Русский язык и литература в школах Украины. – 2010. – №10. – С. 32.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти тт. / В.О.Сухомлинський. – Т.1-5. – К. : Радянська школа, 1976-1977.
3. Смирнова Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы / Н.К.Смирнова. – М.: АРКТИ, 2003.
4. Омельченко Л. П. Здоров'ятворча педагогіка / Л.П.Омельченко, О.В.Омельченко. – Х. : Основа, 2008.
5. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2-х тт. / Г.К.Селевко. – Т. 2. – М. : НИИ школьных технологий, 2006.
6. Кузь В.Г. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, З.І.Сергійчук. – К. : ІСДО, 1993.
7. Ступницкая М. Диагностика уровня сформированности общенаучных умений и навыков школьников / М. Ступницкая // Педагогическая диагностика. – 2008. – № 2. – С.28-41.
8. Дубогай О. Навчання в русі: Здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі / О.Дубогай. – К. : Шк. світ, 2005.
9. Кульневич С. Приемы организации домашней учебной работы / С.Кульневич // Педагогическая техника. – 2005. – № 2.
10. Рябуха А. П. Домашнє завдання в навчальній діяльності учня / А.П.Рябуха //Педагогічна майстерня (Основа): науково-методичний журнал. – 2012. – №1.
11. Чупаха И. В. Здоровьесберегающие технологии в образовательно-воспитательном процессе / И.В.Чупаха, Е.З.Пужаева, И. Ю.Соколова. – М., 2003.
12. Плигин А. А. Развитие умений учиться / А. А. Плигин // Среднее профессиональное образование. – 2008. – №1. – С. 33.
13. Пунский В. О. Учить умению учиться / В.О.Пунский. – К. : Радянська школа, 1987.

14. Дзятковская Е. Н. Здоровьесберегающий ресурс методической системы / Е.Н.Дзятковская // Педагогика. – 2011. – № 1.
15. Царева С. Е. Учебная деятельность и умение учиться / С.Е.Царева // Начальная школа : ежемес. науч.-метод. журн. – 2007. – № 9.
16. Руснак Л. Заняття, яке треба прожити: індивідуальний розвиток дитини після уроків / Л. Руснак // Шкільний світ. – 2010. – № 8.
17. Гаибова В. Е. К определению общих учебных компетентностей старшеклассников / В.Е.Гаибова, А.П.Чернявская // Инновации в образовании. – 2006. – №5. – С. 28.
18. Беляева О. Як навчити дитину правильно відпочивати? / О.Беляева // Психолог (Шкільний світ). – К. : Вид. дім "Шкільний світ". – 2009. – №1. – С. 29

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРО ОБСЯГ І ХАРАКТЕР ДОМАШНІХ ЗАВДАНЬ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

(Лист Міністерства освіти і науки України від 29.10.07 № 1/9-651)

Головним завданням сучасної загальноосвітньої школи є забезпечення умов для розвитку і саморозвитку кожного учня, що реалізується через оновлення змісту навчальних програм, інноваційних технологій організації навчально-виховного процесу, в тому числі й організації домашньої самостійної роботи.

Основною метою домашніх завдань є: закріплення, поглиблення і розширення знань, набутих учнями на уроці; підготовка до засвоєння нового матеріалу; формування в дітей уміння самостійно працювати; розвиток їх пізнавальних інтересів, творчих здібностей тощо.

Ефективність домашніх завдань визначається дотриманням певних вимог до їх організації:

- розуміння учнями поставлених перед ними навчальних завдань;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, їх пізнавальних можливостей, специфіки кожного навчального предмета, складності матеріалу, характеру завдань та ін.;
- формування загально навчальних умінь і навичок (уміння правильно розподіляти час, встановлювати послідовність виконання завдань, виділяти головне, використовувати попередньо вивчений матеріал, застосовувати наявні знання тощо).

Раціональна організація виконання домашніх завдань сприятиме збереженню здоров'я учнів, високого рівня функціонального стану їх організму протягом дня.

При визначенні форм, характеру, змісту, обсягу домашніх завдань, методів їх організації необхідно враховувати специфіку навчального

предмета, пізнавальні можливості учнів, їх вольові якості та уподобання тощо.

Домашні завдання можуть бути як усні, так і письмові; індивідуальні, що заохочують, стимулюють школяра до навчання, пізнання, розвивають індивідуальні здібності та інтереси дитини; групові та парні, що направлені на дослідницьку, пошукову, аналітичну роботу, співпрацю, співдружність тощо; репродуктивного, конструктивно-варіативного та творчого характеру.

Домашні завдання можна диференціювати в залежності від підготовки учнів, їх індивідуальних особливостей сприйняття, пам'яті, мислення, урізноманітнюючи при цьому зміст домашніх робіт та їх характер.

Згідно з Державними санітарними правилами і нормами влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу (ДСанПіН 5.5.2.008-01), у 1-му класі домашні завдання не задаються. Обсяг домашніх завдань з усіх предметів має бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували у 2-му класі 45 хв; у 3 класі - 1 години 10 хв; 4 класі - 1 год. 30 хв; у 5-6-му класах - 2,5 години; у 7-9 класах - 3 години; у 10-12 класах - 4 години.

Звертаємо увагу на необхідність дотримання вимог Державних санітарних правил. При визначенні обсягів домашніх завдань необхідним є врахування темп) і ритму роботи учнів, навантаження їх навчальною роботою цього та наступного днів, стану їхнього здоров'я.

Домашні завдання не рекомендується задавати на канікули, на вихідні та святкові дні.

Добір завдань для домашньої роботи, інструктаж щодо їх виконання (повний, стислий, конкретний тощо) учитель продумує завчасно і фіксує в поурочному плані-конспекті уроку.

Домашнє завдання може бути задано з предметів інваріантної частини навчального плану, з будь-якого розділу програми, але тоді, коли його доцільність вмотивована.

Успішне виконання учнями домашніх завдань в значній мірі залежить від співпраці учителя з їхніми батьками. Важливо переконати батьків у тому, що дотримання оптимального режиму виконання домашніх завдань, їх посильна допомога і контроль за виконанням сприятимуть розв'язанню основної мені навчальної домашньої роботи. Вчитель повинен знайомити батьків з основними програмовими вимогами до навчальних предметів, усного та писемного мовлення молодших школярів тощо, повідомляти батьків про результати виконання домашніх завдань.

Місце подачі домашнього завдання може бути на будь-якому етапі уроку.

Не допускається подача домашнього завдання під час чи після дзвінка на перерву, після уроків, оскільки воно в повній мірі не фіксується дітьми; учні позбавлені можливості ставити запитання; учитель не встигає пояснити суть завдання.

Форми перевірки домашнього завдання можуть бути різними: фронтальна, індивідуальна, колективна, само-, взаємоперевірка, творча тощо. Вибір форми контролю залежить від змісту, виду і мети домашнього завдання.

В.о. директора департаменту О.В.Єресько

Додаток Б

ПАМ'ЯТКА ШКОЛЯРУ-СТАРШОКЛАСНИКУ: 100 ДОБРИХ ПОРАД ЯК НАВЧАТИСЯ

«Навчання є працею і повинне залишатися працею, але працею, сповненою думки, так, щоб сам інтерес навчання залежав від серйозної думки, а не від яких-небудь прикрас, що не йдуть до справи. Розумова праця чи не найважча для людини; мріяти легко і приємно, але думати важко».

К.Д.Ушинський

«Втомлюються і знемагають не стільки від того, що багато працюють, а від того, що погано працюють».

М.Є.Введенський

I. Слово учням

Природа нагородила людину свідомістю, розумом. Людина не може не думати. Однак, думати можна добре, а можна і погано – багато залежить від того, як людина буде вчитися в школі, адже в молоді роки закладаються основи всього подальшого життя. Наукою встановлено, що мозок повністю формується до 14 років.

Навчання є природною потребою людини: думати, вивчати, досліджувати, пізнавати оточуючий світ і самого себе. В процесі навчання школяр отримує їжу для свого розвитку і вдосконалення, формується здібність мислити красиво, правильно і з гарними результатами. В навчанні формується особистість.

Навчання – ведуча, головна діяльність школярів, що включає в себе елементи всіх видів людської діяльності: пізнавальної, творчої, ціннісно-орієнтаційної і комунікативної (спілкування). Вона направлена на оволодіння загальнолюдською культурою і на підготовку себе до великого життя у праці на благо суспільства.

Шлях до вашого самостійного життя і творчої діяльності є тільки один – ваше навчання, ваша навчальна діяльність як головна праця. Йдучи цим шляхом, ви набуваєте знань, навичок, умінь, розвиваєте свої здібності, волю, проявляєте все багатство задатків, які отримали від батьків у спадок, формуєте моральність, переконання.

У цій пам'ятці зібрано багато з того, з чим вам щоденно приходиться зіштовхуватися, над чим слід щоденно розмірковувати, те, що може забезпечити вам успіх радісного і захопленого навчання. Це не посібник для заучування, а сукупність вказівок, віх, орієнтирів, що допоможуть вам здійснити потрібний, важкий і цікавий шлях до вершин знань.

Наприклад, без методів не буває праці, а отже, не може бути навчання. А які ж методи навчання існують? Загляньте в пам'ятку і ви побачите, що їх цілий арсенал. Потім, звертайтеся до комп'ютера, підручників, посібників, словників, енциклопедій, до вчителя та інших джерел знань і вивчіть, що ж кожен метод із себе представляє, які його особливості, як ним працювати.

В пам'ятці відображена програма того, над чим потрібно працювати, вона вам говорить про те, що потрібно для гарного і відмінного навчання і закликає вас до пошуку. В ній є перелік тих «жар-птиць», які допоможуть вам з інтересом і плідно навчатися. Вглядайтеся в зміст плану, шукайте і запитуйте, обговорюйте і неодмінно працюйте, успіх невдовзі прийде до вас, а за ним і радість життя.

II. Праця і порядок

У всякій праці, особливо, в розумовій, повинен бути визначений порядок. Для забезпечення такого порядку почнемо з обладнання свого робочого кутка або кімнати.

- Постав стіл і стілець, що відповідають твоєму зросту так, щоб світло падало зліва.
- Встанови етажерку чи шафу з книгами, які розташовані у визначеному порядку.
- Гарно оформи «Куток школяра».
- Не тримай в своїй кімнаті або робочому кутку нічого зайвого.
- Робочу площу свого столу використовуй раціонально.

Привчи себе також планувати свої справи на рік, на місяць, на тиждень і на день у вільний від обов'язкових занять час.

- Спочатку підрахуй свій вільний час. Допустимо, в сумі ти витрачаєш на сон, самообслуговування і їжу 10 годин на добу, на навчання і суспільну працю в школі (з переходом туди і назад) – 7,5 годин; на самопідготовку – 3,5 години. Це все – час необхідний. Інші 3 години на добу (а в неділю більше) будуть часом вільним. Таким чином, на тиждень ти маєш 30-32 години вільного часу, в місяць приблизно 120-130 годин, а в рік більше 2000 (враховуючи канікули).
- Склади чіткий план, як ти будеш використовувати ці години: скільки часу відведеш заняттям улюбленою справою, спортом, читанню та ін., розподіли ці заняття по місяцям, тижням, дням. При цьому врахуй, що різні дні, тижні і місяці можуть використовуватися по-різному.
- Планувати роботу на тиждень краще всього недільним вечором, коли ти готуєшся до наступного трудового тижня, попередньо проаналізувавши виконання попереднього і місячного плану.
- План (програма) на рік може бути складений у вигляді переліку основних (значних) справ з указуванням приблизних термінів виконання. План роботи на місяць може складатися приблизно так:
 - формою плану роботи на тиждень може служити така: дата, дні тижня, приблизна кількість вільного часу, що потрібно зробити, як зробити;
 - формою плану на день може служити подібна ж, тільки замість «дати» і «дні тижня» вказувати години «з ___ до ___».

Багато вчених говорять, що заняття розумовою працею повинні починатися з відчиненої кватирки, підкреслюючи цим самим величезну важливість необхідних гігієнічних вимог, які кожен дорослий і вчений повинен постійно виконувати:

- провітрювати приміщення в будь-яку погоду і як можна частіше;
- підтримувати температуру в своїй кімнаті (+18 - +20);
- одягатися вільно, не затягуючи туго комірці, так як це заважає доступу крові до мозку;
- під час занять сидіти прямо, не здавлюючи грудну клітку;

- вимикати радіо, телевізор та усувати інші поміхи;
- через кожні 45-50 хвилин занять робити фізкульт-паузи, розминки.

При заняттях розумовою працею протягом дня, тижня, місяця і кожного року потрібно особливу увагу приділяти фізичній роботі. Справа в тому, що якщо 100 років тому 98% всієї роботи на землі припадала на людську мускульну силу, то зараз на долю наших м'язів припадає тільки 1% такої роботи. І цей відсоток з року в рік стрімко скорочується. Тому активному відпочинку потрібно віддавати виключну перевагу: дружити зі спортом, більше ходити, рухатися, грати, менше відпочивати сидячи чи лежачи.

III. Навчись працювати з книгою!

- Читати «взагалі» мало пуття. Тому неможна братися за книги і статті, які «потрапляють під руку». Слід обрати те, що тебе більш за все цікавить. В багатьох же книгах, статтях і навіть лекціях, доповідях вказуються додаткові джерела. Запиши або запам'ятай їх і починай поглиблювати заняття з даного питання. Врешті-решт, твої старші товариші завжди можуть порадити, з чого потрібно починати вивчення тієї чи іншої проблеми.
- У твоєму розпорядженні є також каталоги при кожній бібліотеці. З їх допомогою ти зможеш правильно зорієнтуватися у виборі книги або статті.
- Обравши книгу, спочатку вдумайся в її заголовок, потім прочитай передмову (вступ), уважно вивчи зміст. Можеш навіть прогортати, переглянути книгу. Таким чином, ти узнаєш загальний план книги, питання, які в ній розглядаються. Це, кажучи мовою будівельників, стане як би котлованом під фундамент майбутнього знання: твій мозок буде підготований до цілеспрямованого і більш усвідомленого сприйняття матеріалу, що читається.

- Завжди намагайся зрозуміти те, про що читаєш. Не допускай такого положення, коли слово чи фраза не породжують в голові відповідного образу, коли прочитане не запам'ятовується. Якщо раптом зустрілось нове для тебе слово, фраза, обов'язково звернись до словника, довідника.
- Буває, що в книзі або статті зустрічаються місця, які розуміються не одразу. Вчитуйся ще і ще раз, до тих пір, поки остаточно не розберешся в думках автора. Пам'ятай, що для глибокого розуміння наукової книги, статті їх потрібно перечитати ще раз.
- Звикай читати з олівцем в руці. Якщо книга твоя власна, то роби відмітки на полях біля тих місць, які, на твою думку, є найбільш цінними. Якщо книга не твоя, то помітки у вигляді вказування номеру сторінки, абзацу роби на листочку або в зошиті.
- Обирай найголовніше з матеріалу, що читаєш. Запам'ятовуй яскраві факти і приклади.
- Порівнюй те, що читаєш з відомими тобі фактами з цього питання, подумки роби свою оцінку.
- Вчись читати бігло, не проговорюючи слів про себе, охоплюючи поглядом цілі фрази, речення.
- Коли закінчиш читати, не відкладай прочитане в сторону одразу. Посидь і поміркуй, намагайся згадати хоча б найвидатніші події, образи, положення, описані в книзі чи статті.
- Щоб прочитана книга чи стаття залишились твоїми добрими друзями і помічниками на все життя, потрібно обов'язково робити про них відповідний запис. Він може виглядати так: автор, назва книги, видавництво, місце і рік видання. Наприклад: «Г.М.Добров. Наука про науку. Вид-во «Наукова думка», Київ, 1966».
- Потім бажано викласти короткі відомості про автора і основні питання, розглянуті в даній книзі.
- Після цього необхідно зробити виписки, які можуть бути у вигляді:

- цитат – дослівних виписок, видержок, які коротко і чітко викладають конкретну думку;
 - тезисів – основного змісту прочитаного з виділенням головних думок;
 - конспекту – короткого послідовного викладення основного змісту з фактами, цитатами;
 - плану – переліку основних думок, схожого на розширений зміст прочитаної книги;
 - анотацій – дуже короткого викладення основних положень книги.
- Записи про книги бажано робити в товстих зошитах або блокнотах, які можна було б зберігати постійно.
 - Записувати слід чітко, акуратно і тільки з однієї сторони аркуша.
 - Дуже багато цінної науково-технічної та іншої інформації міститься також в журналах і газетах, радіо і телепередачах, лекціях і бесідах. Довговічність же цієї інформації обмежена: загубилася газета чи журнал – потрібну статтю знайти вже важко, а іноді і неможливо.
 - Щоб і ця поточна інформація приносила потрібну користь, необхідно постійно збирати цікаві потрібні статті, записи і підшивати їх в папки. Таких папок-зшивачів можна мати багато – по кількості проблем, що цікавлять людину. А для початку слід завести три таких папки:
 - А) «Моя улюблена наука»;
 - Б) «Новини техніки, літератури, мистецтва»;
 - В) «У світі цікавих фактів».

IV. Як слухати і записувати лекцію?

Над цим питанням розмірковують не тільки студенти-першокурсники, учні старших класів, а іноді і дорослі люди, які в свій час не оволоділи цим мистецтвом.

Нам часто приходилось зіштовхуватись з такими явищами, коли на питання: «Чи сподобалась лекція?» ми чули відповідь: «Лекція дуже хороша!». А коли через 5-6 днів ми цікавились у цих же студентів змістом

«хорошої» лекції, то вони в більшості випадків приводили лише 3-4 яскравих факти, а потім закінчували словами: «Ну, взагалі, хороша лекція!» А вся біда в тому, що ці слухачі лише пасивно сприймали те, що говорив лектор, були в полоні тільки одних емоцій.

І зовсім інша картина спостерігалася в тому випадку, коли лекція сприймалася активно, записувалась, а потім оброблялась. В таких випадках, як правило, слухачі протягом 20-30 хвилин могли відтворити всі основні концепції, висловлені лектором, в їхньому переказі чітко відстежувалась система фактів.

Для того, щоб кожна лекція, бесіда максимально збагачувала тебе новими знаннями необхідно:

- Перед початком лекції, бесіди глибоко усвідомити їх назву і поставити перед собою мету: зрозуміти як можна глибше, запам'ятати і записати як можна більше.
- Вдуматися в план лекції, запропонований лектором, і на основі цього плану уявити те, про що йтиме мова.
- Уважно слухаючи викладення лекції, обов'язково вести запис її у вигляді конспекту – короткого викладення основних думок лектора. В даному випадку об'єднуються дії слухової, моторної і візуальної пам'яті, що допомагає засвоїти небагато більше з того, що слухається. Недарма народна мудрість говорить: «Найблякліші чорнила краще будь-якої пам'яті».
- Записувати слід: основні положення, найважливіші аргументи і найяскравіші факти, всі висновки, формули, схеми і т.п.
- Запис лекції, як і запис про книги, статті вести тільки на одній стороні аркуша.
- По закінченні лекції необхідно в'яснити всі питання, що виникли, уточнити факти, назви та ін. Для цього слід в процесі запису на чистій стороні аркуша ставити знаки питання проти тих місць, де необхідні уточнення.

- Привчити себе після слів, записаних скорочено, залишати вільне місце, з тим щоб в процесі обробки лекції можна було б їх дописати.
- В перші ж дні лекцію обов'язково слід обробити: дописати скорочені слова, виправити допущені помилки, описки, розставити розділові знаки, виправити стиль; потім необхідно на основі спогадів або джерел, вказаних лектором, доповнити запис фактами чи необхідними положеннями, розміщуючи їх на чистій стороні зошита; заключним етапом обробки повинне бути виділення (підкреслювання, взяття в рамки і т.п.) найважливіших положень у зробленому записі.

Таким чином, уважно прослухавши, записавши і обробивши запис лекції або бесіди, людина надовго збереже в пам'яті основні положення і багато фактів, які є складовою частиною системи знань.

Необхідність такого ставлення до лекції, бесіди диктується ще й тим, що в них, як правило, викладаються найновіші положення, найсвіжіші факти, які не завжди зустрінеш в підручниках, літературі.

V. Навчись вести записну книжку

Часто говорять: записна книжка – другий людський мозок. І це можна підтвердити множиною фактів.

Ось десятикласниця їде в тролейбусі в школу. Зайнявши місце в кутку, вона читає свою записну книжку. А юнак, який сидить поодаль від неї, то вигляє у вікно, то погляне в сторону пасажирів, які голосно розмовляють... І так 18 хвилин – всю дорогу від дома до школи.

А скільки часу ми іноді витрачаємо, щоб вияснити по «109» номер незаписаного і забутого телефону? Як часто ми спізнюємося чи приходимо за 20-30 хвили до потягу чи автобуса, не пам'ятаючи точно розкладу? Нарешті, як часто ми проводимо час «просто так» в очікуванні чого-небудь, не маючи можливості зайнятися корисною справою?

А від усього цього нас може позбавити маленька записна книга, куди слід вносити:

- адреси і номери телефонів;
- розклад, графіки тощо;
- найважливіші правила, формули, положення, цитати, які потрібно постійно пам'ятати;
- невідкладні справи, заплановані на місяць, тиждень, на день;
- і все інше, в чому відчувається постійна необхідність.

Таким чином, мініатюрна записна книжка, ставши носієм великого об'єму потрібної інформації, дійсно замінює частину людського мозку.

VI. Увага – увазі!

Приступаючи до будь-якої справи, перш за все привчи себе до правила:

- Уся увага – справі, що має відбутися.
- Якщо ти страждаєш невмінням тривалий час зосереджуватися на тій чи іншій роботі, роби так: працюй спочатку з перервами через 20-30 хвилин, потім через 30-40 хвилин тощо.
- Одним із вірних шляхів сприйняття уваги є вироблення уміння робити в несприятливих умовах. А.Чехов, наприклад, часто писав свої новели, будучи в гостях, в шумі балу і досягав блискучих результатів.
- Розвивай у себе спостережливість, намагаючись у звичайному побачити щось нове, незвичне.
- Найголовніше, не дозволяй собі ніколи працювати неуважно. Навіть якщо слухаєш відповідь товариша на уроці по добре відомому матеріалу, старайся робити замітки по такому плану: зміст, структура, культура мови з тим, щоб потім дати глибокий аналіз почутого. Цим ти допоможеш своєму товаришу і будеш розвивати якості свого розуму.

Отже, запам'ятай, що увага – це, за словами К.Д.Ушинського, єдині ворота, через які все входить в нашу свідомість.

А від рівня розвитку уваги буде залежати і рівень твоєї уважності – цієї прекрасної риси молоді.

VII. Не забувай про пам'ять

Психологи довели, що пам'ять володіє величезною ємністю. Припускають, що людина здатна запам'ятати інформацію, що міститься у всіх книгах, журналах і газетах, які заходяться в бібліотеці ім. В.І.Леніна. Історія знає немало таких прикладів. Юлій Цезарь, наприклад, пам'ятав імена всіх своїх 30 тисяч солдат, академік А.Йофф – таблицю чотиризначних логарифмів.

- Я намагаюся запам'ятати все до дрібниць, особливо з предметів, які потрібно здавати при вступі до інституту, – говорить одна учениця.
- Я міцно заучую тільки правила, формули, закони, основні положення, а на інші дрібниці не звертаю уваги, – говорить друга.

Обидві ці старшокласниці неправі: потрібно запам'ятовувати все, але тільки з різною установкою – «назавжди», «на тривалий час», «до екзаменів» і т.п.

Щоб знати, як саме слід запам'ятовувати той чи інший матеріал, завжди необхідно прислуховуватися до вказівок вчителя, який обов'язково з уроку в урок робить такі установки.

Потрібно також встановити, в якому порядку краще готувати уроки: якщо ти легко «входиш в роботу» і швидко втомлюєшся, то починай з важких для тебе предметів; якщо ти багато часу тратиш на «розкачку», то приступай спочатку до найцікавіших для тебе предметів. А деякі старшокласники при підготовці домашніх завдань чергують: легкий – важкий – легкий – важкий. Перевір себе і визнач цей порядок сам.

Є і різноманітні способи заучування матеріалу: частковий, коли заучування здійснюється шляхом читання і повторення всього матеріалу; комбінований, що складається з часткового і цілісного. Перший спосіб є менш продуктивним, другий – продуктивним при заучування невеликого і однакового за складністю матеріалу. Третій – найпродуктивніший при заучуванні великого обсягу матеріалу різної складності.

Запам'ятовування може бути логічним, механічним і за допомогою мнемоніки. Як стверджують деякі спеціалісти, логічне запам'ятовування в 25 разів продуктивніше механічного.

В психології відома така схема плану логічного запам'ятовування матеріалу:

- а) розуміння змісту матеріалу, що запам'ятовується;
- б) аналіз того, що запам'ятав;
- в) виявлення головних думок;
- г) узагальнення;
- д) запам'ятовування узагальненого матеріалу.

На основі цього при заучування матеріалу слід йти таким шляхом:

- читання всього матеріалу;
- аналіз прочитаного: виділення складних місць, розбивка на логічні частини, якщо матеріал великий, а в необхідних випадках – складання плану, схеми, замальовок;
- читання і запам'ятовування частинами зі звертанням особливої уваги на складні місця і середні частини, які запам'ятовуються повільніше;
- читання всього тексту повністю;
- переказ прочитаного подумки або вголос;
- при заучуванні матеріалу необхідно прибгати до порівняння, підбору своїх фактів і т.п.;
- не слід штучно затримувати себе при заучуванні: чим раніше людина може перейти до переказу подумки, тим краще. Причому, це відтворення подумки заученого матеріалу краще всього робити по тому структурному плану, який вами складений або склався у вашій уяві: в такому випадку в пам'яті відкладається система знань, а не залишаються лише окремі факти;
- необхідно завжди пам'ятати, що першою умовою міцного запам'ятовування є, перш за все, глибоке розуміння матеріалу.

Однак назви, дати, іноземні слова та багато іншого приходиться заучувати механічно, шляхом багаторазового повторення. І, звісно, ми не так добре знали б розташування кольорів спектру, якщо б не «охотник», що бажає вбити фазана, тобто, якби не цей мнемонічний матеріал.

Тому при механічному заучуванні намагайся розташувати матеріал в якому-небудь визначеному порядку (по алфавіту, по схожості, іншим причинам) або придумати який-небудь свій прийом. Наприклад, один учень добре запам'ятав дати, які зіставив: «М.Горький народився в 1868 році, В.Маяковський на 25 років пізніше, М.Шолохов – в рік Першої російської революції, а М.Островський – на рік раніше».

Система знань з того чи іншого предмета стає глибокою і міцною завдяки правильно організованому повторенню. Тому з самого початку навчального року встанови такий порядок, щоб регулярно повторювати пройдене. Робити це можна як шляхом перегляду пройденого матеріалу, а також шляхом відповідей на питання в кінці теми того чи іншого підручника.

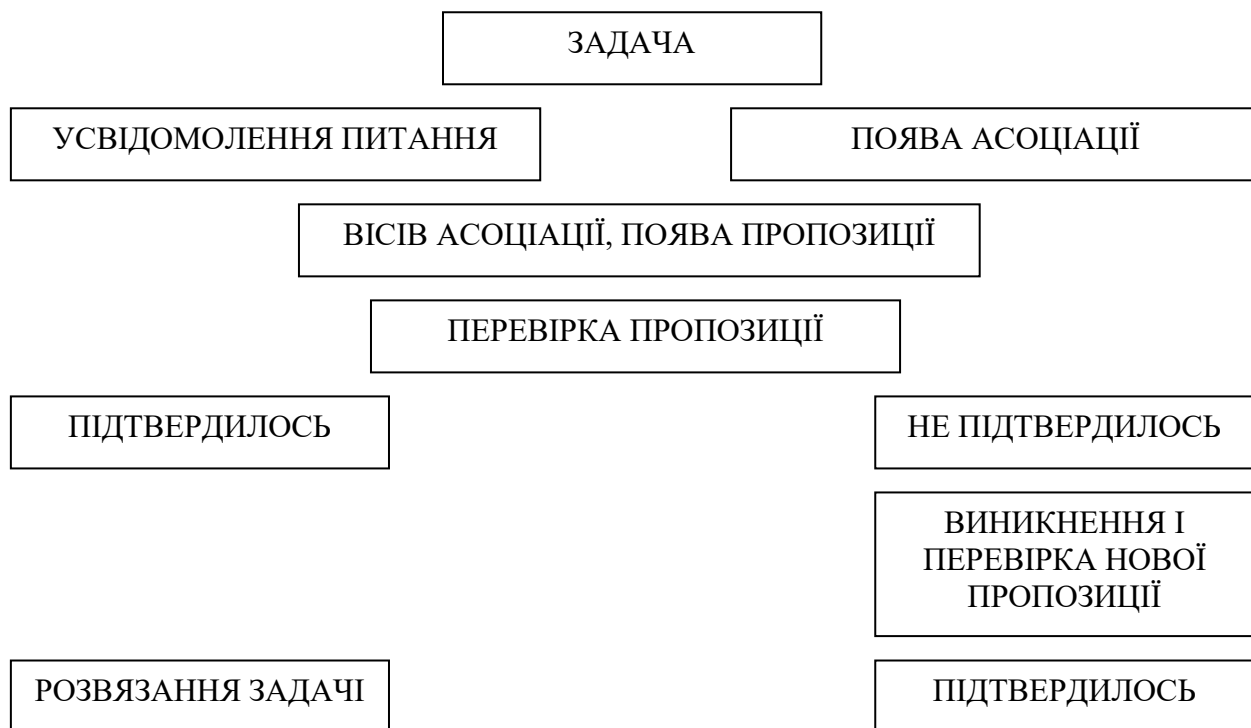
Це і буде так зване розосереджене повторення, що забезпечує високий результат. Наприклад, при двократному повторенні протягом трьох днів матеріал запам'ятовується краще, ніж при повторенні шість разів підряд.

Недарма О.В.Суворов говорив, що пам'ять є коморою розуму, в якій багато перегородок, а тому потрібно скоріше все вкладати, куди слід.

І дуже важливо в шкільному віці навчитися «вкладати» знання не тільки куди слід, але і як слід.

VII. Розвивай мислення!

За влучним висловом М.Кюрі, рушійною силою науки є творча думка. Мислити творчо – це означає знаходити найбільш раціональні шляхи розв'язання задачі, здійснювати розумові дії в найкоротший термін. А розумову дію, в якій досягається елементарна, вже більш не розчленована пізнавальна мета, психолог К.Платонов схематично зобразив так:

Як показує практика, старшокласники не можуть розв'язати ту чи іншу задачу із-за недостатньо глибокого усвідомлення питання і із-за невміння будувати достатню кількість пропозицій (гіпотез).

Тому при розв'язанні будь-якої задачі потрібно, перш за все, усвідомити, уточнити питання, звертаючи увагу, аналізуючи кожне слово.

Щоб краще розвивати свої розумові здібності, потрібно постійно покращувати якості свого розуму:

- Допитливість, яка розвивається краще тоді, коли людина постійно задає собі питання: «Чому?», «Навіщо?», «Як?» і т.д.
- Глибину розуму – вміння виділити головне в кожному явищі, задачі. Це розвивається в тих випадках, коли людина вміє розкласти явище, об'єкт на головні і другорядні частини.
- Гнучкість і рухливість розуму – вміння включати знайомий предмет, образ, явище в нові сполучення – розвиваються краще, чим частіше людина застосовує знання, що мається, до розв'язання задач.

- Логічність розуму – послідовність в розв’язанні задач – розвивається успішно тоді, коли людина намагається враховувати всі деталі, аналізує і систематизує явище, що розглядаються.
- Доказовість і критичність розвиваються в тому випадку, коли людина намагається відбирати зі знань, що маються, ті, які максимально підтверджують правильність її суджень і висновків, піддають сумніву ті чи інші положення.

Для розвитку якості розуму, творчого мислення, велике значення мають спільне обговорення книг, статей, документів з того чи іншого питання. Тому завжди слід брати активну участь у всіх диспутах, обговореннях, дискусіях.

- Будь-який спір, будь-яке висловлювання повинні іти по визначеним правилам.
- Уважно вислухай будь-яке висловлення і уточни неясні положення у того, хто говорить.
- Зістав в умі почуте зі своїми думками, що вже є і думками інших товаришів.
- Намагайся відкинути точки зору, що є, або окремі положення і підтвердити це своїми фактами.
- Висувай свою точку зору і обґрунтуй її.
- Дотримуйся максимальної поваги і такту по відношенню до всіх учасників спору, обговорення.
- Чітко виражай свої думки, не допускай бездоказових стверджень.

ІХ. Вчися володіти лекторською майстерністю!

Наряду з активною участю в диспутах, дискусіях, судженнях не менш важливо вже в шкільні роки оволодіти лекторським мистецтвом.

Якщо тобі доручили підготувати і провести бесіду або лекцію, то в даному випадку:

- Спочатку вивчи тему бесіди або лекції, потім підбери необхідну літературу.
- Глибоко вивчи наявний матеріал з даної теми.
- Склади рухливий план, який дозволить би змінювати структуру бесіди, лекції, скорочувати її тривалість.
- Зроби відповідний запис у вигляді конспекту, розгорнутого плану, тезисів і т.д.
- На завершення підготовчої роботи виступи в колі близьких товаришів або перед дзеркалом. Якщо є можливість, скористайся магнітофоном.
- Після зауважень товаришів або прослухування магнітофонного запису свого виступу усунь все зайве, внеси доповнення.
- Виступ з бесідою або лекцією – справа дуже відповідальна, і досягнення успіхів в ній забезпечується тоді, коли будуть дотримуватися наступні рекомендації:
 - необхідно завчасно вивчити своїх слухачів, дізнатися про інтереси, рівень розвитку, бажання слухати виступ з даної теми та ін.;
 - лекцію або бесіду слід починати з короткого вступу, в якому розкрити значення проблеми, що розглядатиметься;
 - говорити слід просто і дохідливо, не використовуючи незрозумілих слухачам слів, фраз або роз'яснюючи їх в ході виступу;
 - розглядаючи те чи інше положення, слід завжди підтверджувати його яскравими прикладами. Причому, можна навіть почати з прикладів, а потім робити відповідні висновки;
 - при читанні лекції, бесіди потрібно намагатися як можна рідше користуватися текстом і частіше вглядатися в слухачів;
 - необхідно також змінювати тон, правильно ставити логічні наголоси, оживляти мову помірними жестами. Допустимі також ліричні відступи, які оживляли б виступи посмішками слухачів;
 - не слід під час виступу ходити перед слухачами. У випадку виниклого шуму потрібно припинити промову і закликати слухачів до порядку.

Причому, звертатися слід конкретно до того чи іншого лица, а не до залу взагалі;

- закінчити виступ слід коротким узагальненням всього сказаного з нагадуванням ролі і значення розглядуваної проблеми.
- Після виступу поцікався думкою окремих слухачів про бесіду або лекцію і врахуй висловлені зауваження.

Х. При підготовці до екзаменів

Екзамени – відповідальний період в житті школяра, вони потребують великого напруження сил. Наряду зі створенням відповідних гігієнічних умов, посиленням харчування необхідно:

- Працювати не більше 8-9 годин щоденно: вставши, як звичайно, в 7 годин ранку, поснідати, 1 годину погуляти, а потім позайматися 5-6 годин. Після обіду погуляти або попрацювати фізично на свіжому повітрі 2-3 години, а потім знову зайнятися підготовкою до екзаменів.
- Перед початком підготовки слід переглянути підручники, іншу літературу, записки, визначити об'єм роботи, що має відбутися і розподілити її в часі, що мається в твоєму розпорядженні.
- Повторюючи матеріал частинами, розділам і користуючись при цьому конспектами, посібниками, не забувати закінчувати роботу над кожною частиною коротким відтворенням подумки (переказом).
- Повторивши таким чином весь матеріал, намагатися також відтворити його у вигляді розгорнутого плану, системи засвоєних питань.
- Допомагають більш міцному засвоєванню повторюваного, особливо складного матеріалу, короткі записи, креслення схем, складання плану і т.п. Не потрібно уникати колективної підготовки до екзаменів. Тільки слід організувати її по-діловому і пам'ятати про те, щоб частіше переказувати повторений матеріал тим, у кого знання слабкіші.
- У процесі підготовки до екзаменів не захоплюватися тією чи іншою справою, що потребує великих затрат часу і енергії.

- Ні в якому разі не прибігати до застосування збуджуючих засобів (чорна кава, міцний чай тощо).

XI. Боротися і шукати!

Ще О.Герцен говорив, що нічого не дається без зусиль та волі, без жертв та праці. І будь-яке досягання поставленої мети потребує від тебе визначеного напруження. І цього не слід боятися.

У 15-17 років дуже важливо кожному думати про розвиток своїх здібностей. Потрібно завжди пам'ятати, що нездатних людей взагалі не існує, і сигналом пробудження задатків, що пробуджуються, є інтерес. Тому:

- Якщо ти відчув бажання зайнятися тією чи іншою справою, займись нею не гаючи і постарайся глибоко проникнути в предмет, що тебе зацікавив.
- Не забувай і таке правило: роби спочатку те, що потрібно, а потім що хочеться, щоб інтерес, що виник, не заважав тобі виконати обов'язкову програму.
- Звикай до будь-якої справи приступати зразу, без «розкачки».
- Приступаючи до роботи, постав мету: незважаючи на труднощі, обов'язково зроби те, що намічено.
- При труднощах, що зустрілися, не губися, спокійно проаналізуй все і наміть шляхи подолання цих труднощів.
- В досягненні тієї чи іншої мети прислухайся до порад вчителів, учених, конструкторів та інших творчих робітників. Вони допоможуть тобі раціонально використовувати свої сили, швидше розвинути свої задатки.
- Регулярно читай книжки про видатних людей. Їх життя і діяльність будуть постійно надихати тебе на більші і потрібні нашому народу справи.
- В школі, де ти навчаєшся, в районі, де ти живеш, намагайся організувати суспільство, кружок згідно з інтересом, який виник у тебе і твоїх товаришів, запрошуй на зустріч з дітьми вчених, конструкторів, письменників та інших творчих робітників.

- І запам'ятай слова великого педагога Я.А.Коменського: «Вважай нещасливим той день або час, в якому ти не засвоїв нічого нового і нічого не прибавив до своєї освіти.

Додаток В

ПОРАДИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

- Не нашкодьте здоров'ю дитини.
- Учень - особистість, ставтеся до неї з повагою.
- Навчіться бачити душу дитини в її очах.
- Вперто настоюючи на своєму, ми доволі часто буваємо схожими на вередливих дітей.
- Бійтеся бути примхливими. Прислухайтеся до думки опонента, поважайте її, з достатнім рівнем самокритичності ставтеся до неї. Розумні вчинки не лише корисні для справи, а й викликають повагу оточуючих.
- Ніколи не висміюйте, не зліться і не кричіть.
- Привчайте себе до паузи перед можливим спалахом гніву. А під час цієї паузи намагайтесь осмислити ситуацію. У цьому разі ви встигнете дійти висновку, що гнів не дасть полегшення, а лише спричинить нові неприємності. Найкраще, якщо вам вдасться розрядитися не гнівними словами, а фізичною працею чи вправами. Здорова фізична втома поглине ваш гнів.
- Будьте терплячими, вимогливими, ввічливими і доброзичливими під час спілкування з учнями.
- Будьте завжди в гарному настрої, майте почуття гумору.
- Постійно підвищуйте самооцінку учнів, будьте завжди правдивими.
- Деякі люди живуть у вічному страху, бо вважають, що вони гірші за інших, їхні зусилля задовольнити вищі вимоги часто ведуть до хворобливих переживань; не можна забувати, що таланти і можливості кожного з нас обмежені, тому намагайтесь добре виконувати основну свою роботу й те, до чого у вас справді є покликання. Для відчуття задоволення достатньо мати успіх в одній чи двох галузях, а інші виконувати сумлінно і не нижче за оптимальний рівень.
- Добивайтесь довіри учнів, бережіть її як зіницю ока.

- Вмійте берегти здоров'я учнів і своє. Твоє відмінне здоров'я — добрий приклад для учнів.
- Наскільки б великими не були ваші неприємності, намагайтеся час від часу позбутися пригнічуючих думок, відволікатися якими-небудь істотними турботами по роботі чи вдома. Намагайтеся діяти так, щоб у кожному випадку не передавати свій настрій оточуючим. Які б не були у вас неприємності, не можна нав'язувати іншим свої сумні думки і погані настрої. Якщо оточуючі доброзичливі у ставленні до вас, вони знайдуть можливість виявити своє співчуття і надати допомогу. Будьте розумні й тактовні. Дуже неприємне враження справляє та людина, яка будь-яку свою (навіть дрібну) неприємність перетворює на світову проблему.
- Будьте стриманими на похвалу і відмовтеся від покарань.
- Розповісти доброзичливій і розсудливій людині про те, що вас турбує, - означає зробити собі величезне полегшення. Такою людиною може бути мати, батько, чоловік, близька чи зовсім незнайома людина, випадковий попутник. Поради вашого співбесідника можуть навіть не мати великого практичного значення, важливими є його співчуття, участь, зацікавленість. У свою чергу будьте готові самі виступити в ролі доброзичливого слухача чужої сповіді.
- Той, хто багато очікує від оточуючих, постійно відчуває роздратування від того, що вони здебільшого не відповідають його надмірним вимогам. Ви робите велику помилку, якщо, постійно критикуючи, намагаєтесь перевиховати своїх колег. Дорослу людину перевиховати дуже важко, а ви, навіть не усвідомлюючи цього, намагаєтесь зробити оточуючих зручними для вас. Перспективи успіху тут мінімальні та ще й такий стиль поведінки викликає в оточуючих негативне ставлення. Сприймайте людей такими, якими вони є (кожний із нас має право на індивідуальність), або взагалі не майте з ними справи.
- Старайтеся бачити в оточуючих кращі якості, а у спілкуванні спирайтеся саме на них.

- Не жалійтеся батькам учнів. Дисципліна і успішність класу справа вашої професійної честі.
- Учитель - джерело творчості, любові й натхнення. Школа - головне вогнище культури і знань.
- Основа виховання - гармонія серця і розуму.
- Ви - один із скульпторів, які створюють людину майбутнього.
- Немає абстрактного учня. Кожний учень - особистість.
- Доброзичливість, розум та доброта - атмосфера дитячого колективу.
- Навчить вихованця відчувати людину серцем.
- Знання - і мета, і засіб надавати морального забарвлення знанням учня.
- Вчіть спостерігати і бачити явища навколишнього світу.
- Боріться за думку і серце вихованця.
- Оволодіти увагою дитини можна лише створивши й зберігши її внутрішній стан, емоційну піднесеність, інтелектуальне натхнення.
- Розум дитини на кінчику пальців. Чим вища майстерність, якою оволодіє рука, тим розумніша дитина.
- Найдорожче і найцінніше у світі - Людина.
- Найважливішим вогнищем захопленості учня має бути читання.
- Знання психічної культури людини - це не короткий конспект психології. Я б назвав ці знання азбукою самопізнання і самоствердження, культурою духовного світу особистості.
- Самоствердження приходить тільки в духовній боротьбі, коли, напружуючи волю, зусилля, підкорюється другорядне головному, коли людина переживає радість перемоги, відчуває почуття власної гідності.
- Ідеї стають дорогими, святими правилами, коли вони живуть у серці.
- Уміння володіти собою, тримати себе в руках - одне з найнеобхідніших умінь, що забезпечує успіх діяльності педагога і його здоров'я.

Батькові

- Відкрій перед дитиною красу праці.
- Введи дитину в неосяжний світ знань.

- Нехай буде у вашого сина добре серце.
- Не забувайте, що син через кілька років стане головою сім'ї, батьком і чоловіком.
- Залишимо в серцях наших синів усю красу навколишнього світу, все багатство наших сердець і сердець наших предків.

Пам'ятка для вчителів та батьків

- Якщо дитина зростає в атмосфері критики, вона вчиться засуджувати.
- Якщо дитина зростає в атмосфері ворожості, вона стає агресивною.
- Якщо дитина зростає в атмосфері глузу, вона вчиться соромитися.
- Якщо дитина зростає в атмосфері небезпеки, вона вчиться боятися.
- Якщо дитина зростає в атмосфері сорому, вона вчиться почувати себе винною.
- Якщо дитина зростає в атмосфері толерантності, вона вчиться терпінню.
- Якщо дитина зростає в атмосфері заохочування, вона вчиться бути самовпевненою.
- Якщо дитина зростає в атмосфері взаєморозуміння, вона вчиться любові.
- Якщо дитина зростає в атмосфері похвали, вона вчиться любити саму себе.
- Якщо дитина зростає в атмосфері визнання, вона вчиться ставити перед собою мету.
- Якщо дитина зростає в чесній атмосфері, вона вчиться бути правдивою.
- Якщо дитина зростає в атмосфері чистоти, вона вчиться бути порядною.
- Якщо дитина зростає в атмосфері впевненості, вона вчиться довіряти собі й усім навколо.
- Якщо дитина зростає в дружній атмосфері, вона вчиться розуміти, що світ - це гарне місце, щоб жити, любити й бути любимим.

Висновки робіть самі...

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Уточнюйте значення слів, і ви звільните людство від половини помилкових вчинків.

Рене Декарт

А

Абітурієнт (від лат. *abituriens* – той, що збирається йти) – особа, яка закінчує загальноосвітній навчальний заклад. В Україні з кінця 50-х років ХХ століття термін «абітурієнт» набув іншого значення: особа, що вступає до вищого або середнього спеціального навчального закладу.

Абстрагування (лат. *abstractio* – відтягую, відриваю) – відокремлення у свідомості одних ознак від інших, а також від об'єктів, яким вони властиві.

Авторитарний стиль педагогічної діяльності – характеризується формально-функціональним підходом до студента; організовуючи діяльність, викладач спирається тільки на власне уявлення про «середнього» студента і власні абстрактні вимоги до нього; у своїх діях і оцінках викладач, як правило, суб'єктивний і стереотипний, діє в основному, за допомогою наказів, чітких вказівок і приписів, обов'язкових для безумовного виконання.

Авторитет викладача (лат. *autoritas* – влада, вплив) – інтегральна характеристика його професійної, педагогічної та особистісної позиції у колективі, яка виявляється у процесі взаємовідносин із колегами та студентами і впливає на результативність навчально-виховного процесу.

Адаптація (лат. *adaptatio* – пристосовувати) – пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог, а також згідно з потребами, мотивами та інтересами самої людини.

Агогіка (гр. *a* – не й *agoge* – відведення, віднесення) – наука про шляхи запобігання відхиленням у поведінці людини.

Адміністрація освіти – Міністерство освіти і науки (МОНУ) та галузеві міністерства й відомства, які мають освітньо-виховні заклади,

обласні управління та місцеві органи, представлені у вигляді відділів та управлінь науки освіти в органах місцевого самоврядування.

Академік – академічне звання в Україні, яке мають дійсні члени НАН України і низки галузевих академій. А. обираються Загальними зборами даної академії з числа вчених, які збагатили науку працями визначного наукового значення. Існують також звання почесний А. та іноземний член. Звання А. існує також в академіях зарубіжних країн.

Академічні свободи – право викладачів вищих навчальних закладів, зокрема університетів, проводити навчальну й наукову роботу, керуючись своєю совістю, без обмежень з боку держави, а також право студентів на самоврядування і вибір навчальних програм і навчальних курсів. Академічні свободи педагогічних, науково-педагогічних працівників, студентів, курсантів, аспірантів, докторантів окреслені законом України «Про освіту». В законі сформульовані їхні права та обов'язки і гарантії держави щодо цих прав.

Академія від імені міфічного Академа, на честь якого названа місцевість поблизу Афін – 1) Вищий навчальний заклад (А. військова, сільськогосподарська, управління персоналом тощо), діяльність якого спрямована на розвиток освіти, науки й культури шляхом проведення наукових досліджень і навчання на всіх рівнях вищої, післявузівської та додаткової освіти переважно в одній із галузей науки, техніки чи культури. 2) Вищі наукові центри – Національна Академія наук України, академії наук зарубіжних країн, галузеві А. (педагогічних, медичних, аграрних, правничих та інших наук).

Акмеологія (від грец. *акме* – вершина, вищий ступінь чогось) – міждисциплінарна галузь наукового знання, яка досліджує засоби досягнень особистістю найбільш високого рівня професійної майстерності і реалізації нею власного потенціалу в професійній галузі.

Акредитація – офіційне визнання уповноваженим державним чи громадським органом факту відповідності визначеним стандартам якості

діяльності вищого навчального закладу та програм підготовки ним фахівців з окремих спеціальностей.

Активізація пізнавальної діяльності – мобілізація викладачем інтелектуальних, моральних та фізичних сил студентів для досягнення конкретної мети навчання й виховання.

Активність (лат. *activus* – діяльний) – риса особистості, що характеризується енергією впливу людини на навколишній світ і подоланням перешкод на шляху до мети.

Аксіологія – вчення про цінності суспільства, соціальних груп та особистості.

Актуалізація досвіду студентів (лат. *actualis* – справжній, теперішній) – відтворення в пам'яті студентів знань, уявлень, чуттєвого досвіду.

Акцентуація характеру (лат. *accentus* – наголос) – граничний варіант норми, наслідок посилення окремих рис характеру.

Алгоритм (лат. *algorithmus* – сукупність дій) – сукупність правил, дій для розв'язування певної задачі.

Аналіз (гр. *analysis* – розкладання) – метод наукового дослідження, що полягає в уявному чи фактичному розкладанні цілого на його складові. У психології – мисленнєва операція, що передбачає розчленування об'єктів у свідомості, виділення їх окремих частин, елементів, ознак і властивостей.

Аналіз продуктів діяльності – метод вивчення кількісного та якісного складу матеріалізованих результатів психічної діяльності особистості – архівних матеріалів, щоденників, креслень, малюнків, виготовлених предметів тощо.

Андрогогіка – педагогіка дорослих, одна з педагогічних наук, яка займається вивченням проблем освіти, самоосвіти і виховання дорослих.

Анкетування (лат. *enquerere* – розслідувати, читати) – метод збирання фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально розробленою програмою.

Антинаркогенне виховання – виховна діяльність, спрямована на формування в молоді несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків).

Асиметрія функціональна півкуль головного мозку – неоднаковість функціонального призначення лівої і правої півкуль головного мозку людини. Ліва півкуля забезпечує оперування вербально-знаковою інформацією, а права – образами дійсності.

Асистент (від лат. *assistantis* – присутній, помічник) – 1) Перше наукове звання в Україні, яке присвоюється ректором ВНЗ за постановою вченої ради особам, які закінчили вищу школу і мають достатню кваліфікацію для ведення викладацької або науково-дослідної роботи під керівництвом професора або доцента. 2) Помічник професора в читанні лекцій, проведенні лабораторних і практичних занять у ВНЗ. 3) Помічник екзаменатора в середній школі.

Асоціація (лат. *associo* – приєдную, з'єдную) – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковує особистісно значущий для кожного зміст спільної діяльності.

Аспірант (від лат. *aspirans* – той, що до чогось прагне) – особа, яка готується до наукової чи викладацької роботи у вищій школі і науково-дослідних інститутах.

Аспірантура (від лат. *aspiro* – прагну) – в Україні форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів. Організована 1925 р. Існує очна (3 роки) із забезпеченням аспірантів державною стипендією і заочна А. (4 роки). В А. приймають осіб, які виявили здатність до науково-педагогічної чи науково-дослідної діяльності, мають закінчену вищу освіту і склали вступні екзамени. Аспірант працює під керівництвом наукового керівника, складає екзамени кандидатського мінімуму, готує дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата наук.

Атестація вищого навчального закладу – підтвердження державою здатності вищого навчального закладу до проведення навчально-виховного

процесу на рівні державних стандартів якості освіти відповідно до заявленого статусу. Атестації підлягають усі ліцензовані вищі навчальні заклади.

Атракція (лат. *attractio* – притягування) – привабливість одного партнера по спілкуванню для іншого.

Афективно-комунікативна функція спілкування (лат. *affectus* – хвилювання і *communico* – спілкуюся, пов'язую) – функція спілкування, що проявляється у зміні інтенсивності, а інколи й модальності емоційних станів людини в процесі спілкування.

Б

База знань – сукупність знань про предметну галузь, які подаються у вигляді фактів і правил, що виражають евристичні знання про методи розв'язування задач у конкретній предметній сфері.

Бакалавр (лат. *baccalaurens* – увінчаний лаврами) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійні уміння і здатний розв'язувати професійні завдання, передбачені відповідними посадами у певній галузі народного господарства.

Бар'єри спілкування педагогічні (франц. *barriere* – перешкода) – психологічні перешкоди, які виникають у спілкуванні викладача зі студентами.

Бесіда – розмова, обмін думками між двома чи кількома особами. У педагогіці – метод навчання, за якого викладач за допомогою вміло поставлених запитань спонукає студентів до відтворення набутих раніше знань, самостійних висновків і узагальнень на основі засвоєного матеріалу.

Батарей тестів – упорядкований набір тестів, їх сукупність для вивчення стану засвоєння знань, певного педагогічного чи психічного явища або процесу.

«Болонський процес» – діяльність Європейських країн, спрямована на узгодження систем вищої освіти цих країн. Основний зміст Болонської

декларації, прийнятої 19 червня 1999 року, полягає у тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010 року привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту, який базується в основному на положеннях міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО).

Болонський університет – один із найстаріших університетів Європи. Заснований в XI ст. в м. Болонья (Північна Італія) як юридичний навчальний заклад. У XIV ст. відкрито філософський, медичний і теологічний факультети. Б. у. користувався надзвичайно великою популярністю у XII-XV ст. У XX ст. поступився першістю більшим італійським університетам – Римському і Неапольському. З 1478 року в Б. у. викладав астрономію, а в 1481-1482 рр. був ректором український учений, доктор медицини і філософії Георгій Дрогобич (Юрій Котермак із Дрогобича).

В

Великі півкулі головного мозку – орган вищої нервової діяльності, до складу якого входять кора великих півкуль і приблизно 14 мільярдів підкіркових нервових клітин. Кора великих півкуль пов'язана зі свідомістю і вищими психічними функціями людини, з набутим досвідом і навчанням.

Вербальний (лат. *verbum* – слово) – мовний, словесний.

Вік – конкретна, відносно обмежена в часі, ступінь психологічного і фізичного розвитку особистості.

Вікова педагогіка – галузь педагогіки, що досліджує закони та закономірності виховання, навчання й освіти, організаційні форми і методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп.

Викладання – діяльність викладача в процесі навчання, під час якої він ставить перед студентами пізнавальні завдання, повідомляє нові знання, організовує спостереження, лабораторні, практичні індивідуальні заняття, керує самостійною роботою, перевіряє якість знань, умінь і навичок студентів.

Використання життєвого досвіду студентів – метод навчання, який полягає в осмисленні наукових основ перебігу процесів, які студенти спостерігали в житті чи в яких самі брали участь.

Виробнича практика – метод навчання, що застосовується для забезпечення уміння майбутнього фахівця використовувати отримані наукові знання в реальних ситуаціях на виробництві, у професійній діяльності та ін.

Висновок – одержане логічним шляхом судження, яке містить нову чи додаткову інформацію.

Вихованість – відповідність рис і поведінки вихованця меті й завданням виховання.

Виховання – цілеспрямоване створення спеціальних умов (матеріальних, організаційних, психологічних, педагогічних) для розвитку особистості, її входження в соціум.

Вища атестаційна комісія України (ВАК України) – державний орган, який присуджує наукові ступені науковим і науково-педагогічним працівникам усіх галузей науки, техніки, освіти й культури. Створена 1992 р.

Вища освіта – рівень освіти, яку одержують на базі середньої загальної або професійної освіти у вищих навчальних закладах і який підтверджується офіційно визнаними документами (дипломами, сертифікатами тощо). В. о. – результат засвоєння такої сукупності систематизованих знань і навичок діяльності, яка дає можливість спеціалістові самостійно й відповідально вирішувати дослідницькі і практичні завдання, творчо використовуючи й розвиваючи досягнення культури, науки, техніки. Мета В. о. – всебічний розвиток особистості студента, забезпечення наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які повинні визначати темпи і рівень суспільного прогресу. Специфіка В. о. – безпосередня взаємодія освіти й наукової діяльності, вивчення навчальних дисциплін на рівні, максимально наближеному до актуальних досягнень науки і практики, підвищені вимоги до соціально-громадянської і фахової підготовки випускників навчальних закладів.

Вищий навчальний заклад (ВНЗ) – освітня та освітньо-наукова установа, яка має статус юридичної особи й реалізує професійні освітні програми вищої професійної освіти згідно з законом «Про освіту», іншими законодавчими актами України, своїм статутом. За організаційно-правовими формами можуть створюватися державні, муніципальні, недержавні (приватні, громадських і релігійних організацій) вищі навчальні заклади.

Вміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. В. формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише у звичних, а й у змінених умовах.

Воля – свідома організація і саморегуляція людиною своєї діяльності і поведінки, спрямована на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей.

Вправа – метод навчання, який полягає у багаторазовому повторенні певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, яке спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням.

Вправа творча – вправа, яка за змістом і методами виконання наближається до реальних життєвих ситуацій.

Вправа тренувальна – вправа, яка передбачає набуття студентами навичок у стандартних умовах (за зразком, інструкцією, алгоритмом).

Вчена рада – орган, що розглядає основні напрями науково-дослідної та навчальної роботи ВНЗ, науково-дослідної установи чи науково-виробничого об'єднання. Розрізняють спеціалізовані ради по захисту дисертацій і присудженню вчених ступенів та ради ВНЗ, науково-дослідної установи.

Вчене звання – звання, яке присвоюється науковим працівникам залежно від виконуваної ними науково-дослідної роботи. В Україні встановлено В. з.: у вищій школі – асистент, доцент, професор; академічні звання – член-кореспондент, дійсний член (академік) НАН України або галузевих академій (аграрної, медичної, педагогічної та ін. наук).

Г

Гармонійний розвиток (гр. *harmonia* – стрункий порядок, зв'язок) – співмірний розвиток фізичних сил і розумових здібностей людини.

Тендерне (англ. *gender* – рід) **виховання** – систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованця з метою формування поваги до особистості незалежно від статі.

Геніальність (лат. *genialis* – властивий генієві, плідний) – найвищий ступінь розвитку здібностей, що виявляється у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення.

Гештальт (нім. *gestalt* – образ, форма) – цілісна форма, структура, цілісний образ – одне з основних понять гештальтпсихології, яке було введено для опису своєрідних цілісних характеристик образів чи психічних структур.

Глибина мислення – якість мислення, що виявляється в здатності людини проникати в суть явищ, що пізнаються, виділяти їх суттєві характеристики, розкривати їх причини, виявляти їх зв'язки з іншими явищами, передбачати їх подальший розвиток.

Гнучкість мислення – якість мислення, що виявляється у здатності людини легко переходити від одного способу вирішення проблеми до іншого, якщо перший виявився невідповідним, бути вільною від шаблону, швидко реагувати на зміну обставин.

Гра дидактична – спеціально організована навчальна діяльність, за допомогою якої особистість пізнає оточуючий світ.

Графічні роботи – діяльність студентів, яка знаходить відображення в графіках, кресленнях, гістограмах, таблицях, ескізах, ілюстраціях, замальовках з натури тощо.

Група – об'єднання людей, створене на основі певної спільної для них ознаки, що виявляється в їх спільній діяльності, зокрема в спілкуванні.

Гуманізація вищої освіти (лат. *humanitas* – людство, людяність) – основна складова нового педагогічного мислення, система заходів, яка

передбачає переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції: повагу і довіру до студента, прийняття його як творчої особистості, створення сприятливих умов для розкриття її здібностей і самовизначення.

Гуманітаризація освіти (лат. *humanitas* – людство, людяність) – переорієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й, насамперед, – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення; система заходів, спрямована на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання у ВНЗ; насичення навчальних програм історико-культурними компонентами.

Д

Девіантна поведінка – дії, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у конкретному суспільстві соціальним нормам.

Демократизація освіти – принцип державної політики в галузі освіти, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою, співробітництво в системах «учитель-учень», «викладач-студент» у навчально-виховному процесі на засадах довіри, взаєморозуміння і взаємоповаги.

Демонстрування (лат. *demonstratio* – показування) – метод навчання, що передбачає використання приладів, дослідів, технічних установок та ін.

Державний стандарт освіти – сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівнів підготовки випускника навчального закладу.

Дидактика (гр. *didaktikos* – повчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання, а також виховання у процесі навчання.

Дидактичні принципи – принципи навчання, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи згідно з загальними цілями виховання і закономірностями процесу навчання; основні вимоги до організації навчального процесу, виконання яких має забезпечити його оптимальні результати.

Дидактогенія – викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (педагога, викладача, тренера тощо) негативний психічний стан вихованця (пригнічений настрій, страх, фрустрація і т.д.), який негативно впливає на його діяльність і міжособистісні стосунки. Д. може бути причиною психоневрологічних захворювань.

Динамічний стереотип (гр. *stereos* – твердий і *typos* – відбиток, форма) – стійка система тимчасових умовнорефлекторних зв'язків у корі головного мозку, яка формується у людини при багаторазовому повторенні впливів зовнішнього середовища.

Диплом – офіційний документ про закінчення вищого навчального закладу, про присвоєння вченого ступеня чи звання.

Дипломна робота (дипломний проект) – заключна робота навчально-дослідного характеру, яка виконується студентами, що закінчують університети чи інші вищі навчальні заклади.

Дисертант – особа, яка публічно захищає наукову працю (дисертацію) на здобуття вченого ступеня.

Дисертація (лат. *dissertatio* – розвідка, дослідження) – наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття вчених ступенів кандидата і доктора наук. Захищають Д. на спеціалізованих радах по захисту Д. у ВНЗ і науково-дослідних установах. Затверджує Д. Вища атестаційна комісія України.

Диспут (як метод навчання і виховання) (лат. *disputo* – міркувати, сперечатися) – спір на наукову, літературну чи іншу тему, колективне обговорення питань, що хвилюють.

Дистанційне навчання – форма навчання, коли спілкування між викладачем і студентом відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо- та відеокaset, комп'ютерних мереж, кабельного та супутникового телебачення, телефону, телефаксу тощо.

Диференційоване навчання (лат. *differentia* – різниця) – спосіб організації навчально-виховного процесу, що враховує типові психологічні особливості учнів, студентів.

Дія – відносно завершений елемент діяльності, спрямований на досягнення певної проміжної мети і підпорядкований загальному мотиву діяльності.

Діяльність викладача – різновид професійної науково-педагогічної діяльності, яка орієнтована на різнобічну професійну підготовку, розвиток і виховання студентів.

Діяльність студента – форма пізнавальної і практичної активності студента, спрямована на розвиток особистості, підготовку до виконання професійних завдань і функцій, опанування необхідною для цього системою знань, умінь і навичок.

Доктор наук (лат. *doctor* – учитель, наставник) – науковий ступінь, який присвоюється особам, які захистили докторську дисертацію й мали до того, як правило, вчений ступінь кандидата наук (в Україні) або магістра. Вперше ступінь Д. н. почав присвоювати Болонський університет (1130), потім Паризький університет (1231). В Україні науковий ступінь присуджує Вища атестаційна комісія. У деяких країнах (Австрія, Німеччина тощо) ступінь Д. н. присвоюють особам, що закінчили вищі навчальні заклади і захистили спеціальні роботи.

Докторант – в Україні – науковець, який має науковий вчений ступінь кандидата наук і вступив до докторантури АН, АПН чи інших галузевих академій та ВНЗ України для підготовки докторської дисертації.

Докторантура – в Україні вищий ступінь у системі підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, частина системи безперервної

освіти. Запроваджена в Україні у 30-х роках, скасована в 1956 р., відновлена в 1987 р. Діє при провідних вищих начальних закладах, наукових установах і організаціях. Термін підготовки в Д. не перевищує 3 років і зараховується до стажу науково-педагогічної праці. Докторантам виплачується державна стипендія. Для надання допомоги докторантам у проведенні дисертаційних досліджень за місцем їхньої підготовки можуть призначатися наукові консультанти.

Дослідна робота – метод навчання, що передбачає пошукові завдання і проекти, які дають змогу індивідуалізувати навчання, розширити обсяг знань (студентів).

Доцент (від лат. *docents* – той, хто навчає) – вчене звання для викладачів. Присвоює Міністерство освіти і науки України особам, які мають, як правило, науковий ступінь кандидата наук, друковані наукові праці або винаходи, обрані на посаду Д. за конкурсом і працюють на цій посаді не менше року.

Е

Евристична (сократівська) бесіда – бесіда, у процесі якої викладач уміло сформульованими запитаннями скеровує учнів, студентів на формування нових понять, висновків, правил, використовуючи набуті раніше знання, спостереження.

Екзамени, іспити (від лат. *examen* – зважування, випробовування) – одна з форм перевірки знань, умінь і навичок студентів. Екзамени у вищій школі можуть бути вступними, семестровими, курсовими, в кінці навчального року і державними (після закінчення всього курсу навчання у ВНЗ).

Екологічне виховання (гр. *oikos* – оселя, середовище і *logos* – слово, вчення) – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури особистості.

Економічне виховання (гр. *oikonomike* – мистецтво ведення домашнього господарства) – організована педагогічна діяльність, спрямована на формування у вихованців знань про дію у суспільстві економічних законів.

Екскурсія (лат. *excursio* – вибігання вперед, поїздка) – форма навчання, яка передбачає відвідування учнями, студентами різноманітних об'єктів з метою їх пізнання.

Експеримент (від лат. *experimentum* – спроба, дослід) – як метод навчання полягає у використанні певної методичної системи: демонстраційних дослідів викладача, спостережень, лабораторних робіт, практикумів, практичних робіт, домашніх дослідів і спостережень, які виконують студенти за завданням викладача.

Екстерн (від лат. *externus* – зовнішній, сторонній) – особа, яка складає екзамени при навчальному закладі, не відвідуючи систематично навчальні заняття в ньому. Е., що успішно склав іспити, дістає такі самі права, як і особи, що закінчили повний курс цього навчального закладу.

Екстернат – система навчання, що ґрунтується на самостійному вивченні курсу навчального закладу (без систематичного відвідування занять) з наступним складанням іспитів за цей курс.

Елективний курс – навчальна дисципліна, яка вивчається за вибором студента.

Емпатія (гр. *empathia* – співпереживання) – здатність людини емоційно відгукуватися на переживання інших людей, чуйність, емоційна проникливість.

Естетичне виховання – формування в людини здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності.

Етика (гр. *etos* – звичай, правила) – наука про мораль, природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в умовах суспільства.

Етнізація (гр. *ethnikos* – племінний, народний) – наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної свідомості.

Ефект ореолу (лат. *effectus* – виконання, дія і франц. *aureole* – сяяння) – вплив загального враження про людину та раніше одержаної інформації про неї на сприймання і оцінку її як особистості.

З

Забезпечення успіху в навчанні – метод навчання, який передбачає допомогу педагога студентові, сприяє розвитку в нього інтересу до знань, прагнення закріпити успіх.

Забування – мнемічний процес, внаслідок якого поступово втрачається чіткість закріпленого в пам'яті матеріалу, зменшується його обсяг, виникають помилки при відтворенні, стає неможливим відтворення, а потім і впізнавання.

Завідувач кафедри – особа, яка здійснює наукове й методичне керівництво роботою колективу професорів, викладачів і наукових співробітників, які входять до складу кафедри ВНЗ, а також керівництво і підготовку науково-педагогічних кадрів з однієї чи кількох споріднених дисциплін. З. к., як правило, професор або доктор наук, обирається за конкурсом. Одночасно З. к. особисто веде науково-дослідну, навчальну й методичну роботу. З. к. є членом Ради ВНЗ (факультету).

Загальна освіта – система знань з основ наук про природу, суспільство, людину, а також необхідних кожній людині умінь і навичок.

Загальна педагогіка – галузь педагогіки, що досліджує теоретичні та практичні проблеми виховання, навчання і освіти, досліджує проблеми навчально-виховного процесу.

Задатки – природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, що є природною основою для розвитку здібностей людини.

Закономірності навчання – стійкі, об'єктивні, істотні, необхідні зв'язки між педагогічними явищами у навчальному процесі (наприклад, умовами і результатами навчання), коли зміна одних явищ зумовлює зміну інших.

Закріплення знань, умінь, навичок – спеціальна робота викладача щодо реалізації дидактичного принципу міцності засвоєння студентами навчального матеріалу.

Залік – одна з форм перевірки знань студентів ВНЗ. Складання всіх З., передбачених навчальним планом на даний семестр, є обов'язковою умовою для допуску студента до екзаменаційної сесії.

Заочна освіта – середня або вища освіта, яку дістають, як правило, без відриву від виробництва, в основному шляхом самостійних занять за встановленими вищим навчальним закладом планами та програмами.

Засоби навчання – джерела інформації або спеціальні пристосування, які допомагають здійснювати навчальний процес (прилади, навчальна література, комп'ютери та ін.).

Застосування на практиці знань, умінь і навичок – перехід у навчальній діяльності від абстрактного до конкретного, що досягається різноманітними вправами, самостійною роботою на лабораторних і практичних заняттях, у процесі виробничої практики.

Звичка – дія чи елемент поведінки, які стали потребою.

Згадування – локалізоване в часі та просторі відтворення образів минулого.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, що виявляються в діяльності, є умовами її успішного виконання і спричиняють відмінності в динаміці оволодіння необхідними для людини знаннями, вміннями та навичками.

Здібності загальні – здібності, які певною мірою проявляються у всіх видах діяльності індивіда.

Здібності спеціальні – здібності, які проявляються лише в конкретних видах діяльності людини.

Зміст вищої освіти – система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей студентів, формування їх світогляду, поведінки, підготовку до суспільного життя та професійної діяльності. Зміст освіти різний для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Знання – 1) узагальнений досвід людства про дійсність у формі фактів, правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій. 2) Результат пізнавальної діяльності особистості.

I

Ідеал (гр. *idea* – ідея) – позитивно емоційно забарвлений взірець досконалості, який людина намагається наслідувати.

Ідея педагогічна – новий напрям думки, твердження або розгорнута модель, що відображає ті чи інші стосунки або зв'язки у педагогічній діяльності.

Іміджування – уміле моральне звеличування добропорядних вчинків людини, створення у свідомості інших людей її особливого психічного образу.

Індивід (лат. *individuum* – неподільне) – 1) людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*. 2) особа в групі або суспільстві.

Індивідуалізація навчання – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей студентів з метою забезпечення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, потреб, інтересів.

Індивідуальний стиль діяльності – стійке поєднання індивідуальних особливостей виконання людиною певних видів діяльності.

Індивідуальність – неповторне поєднання психологічних особливостей і рис особистості, що визначає її своєрідність і відмінність від інших людей.

Інновація педагогічна – процес створення, поширення і використання нових засобів (нововведень) для вирішення педагогічних проблем, які раніше розв'язувалися по-іншому.

Інноваційний процес у вищій освіті – це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, спрямованих на її оновлення. Він реалізується за такими напрямками:

а) удосконалення, пов'язанні з модифікацією, раціоналізацією, модернізацією змісту, форм і методів навчально-виховного процесу;

б) радикальні нововведення, пов'язані з трансформацією традиційної системи в альтернативну;

в) комплексні (комбінаторні) нововведення, які охоплюють такі елементи, як удосконалення, так і трансформації навчально-виховного процесу.

Інсайт (англ. *insight* – осягнення) – миттєве усвідомлення розв'язку певної задачі, вирішення проблеми, момент осяяння.

Інститут – самостійний вищий навчальний заклад або частина (структурний підрозділ) університету, академії, який реалізує професійні освітні програми з низки напрямів науки, техніки і культури та здійснює наукові дослідження.

Інтелект (лат. *intellectus* – розуміння, розум, глузд) – відносно стійка структура розумових здібностей людини, раціонального пізнання; ефективність індивідуального підходу до ситуацій, які вимагають пізнавальної активності; вищий спосіб урівноваження суб'єкта з середовищем, який характеризується універсальністю.

Інтерес (як емоція) (лат. *interesse* – бути всередині) – позитивний емоційний стан, що є одним із провідних мотивів навчання і сприяє засвоєнню знань, навичок і вмінь.

Інтеріоризація (лат. *interior* – внутрішній) – процес перетворення зовнішніх, реальних дій із предметами на внутрішні, ідеальні.

Інтроверсія (лат. *intro* – усередину і *vertere* – повертати) – спрямованість свідомості й уваги, думок, почуттів і переживань людини на свій внутрішній світ.

Інтроверт (лат. *intro* – усередину і *vertere* – повертати) – людина, яка в діях і вчинках більше керується своїми думками і внутрішніми переживаннями, ніж зовнішніми враженнями і впливами.

Інформатизація вищої освіти – в широкому розумінні – комплекс соціально-педагогічних нововведень, пов'язаних із насиченням ВНЗ інформаційною продукцією, технічними засобами та інформаційними технологіями, у вузькому – впровадження в заклади вищої освіти інформаційних засобів, що ґрунтуються на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, які базуються на цих засобах.

Інформаційно-освітнє середовище ВНЗ – сукупність умов, які сприяють виникненню та розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між студентами, викладачем і засобами нових інформаційних технологій, а також формуванню пізнавальної активності студентів за умови наповнення компонентів середовища (різні види навчального, демонстраційного обладнання, програмні засоби й системи, навчально-наочні посібники тощо) предметним змістом конкретної навчальної дисципліни.

Історія педагогіки – галузь педагогіки, що вивчає розвиток педагогічних ідей і практику освіти в різні історичні періоди.

К

Кандидат наук (від лат. *candidatus* – одягнений у біле) – науковий ступінь в Україні, що присуджується особам з вищою освітою, які склали кандидатський мінімум і прилюдно захистили кандидатську дисертацію.

Ступінь К. н. присуджують спеціалізовані вчені ради ВНЗ (факультетів) або науково-дослідних установ. Кандидатські дисертації розглядає Вища атестаційна комісія України.

Кандидатський мінімум – іспити, які складають аспіранти і пошукувачі наукового ступеня кандидата наук, що готуються до захисту дисертації у ВНЗ і науково-дослідних установах України. К. м. включає екзамени з трьох предметів: філософії, однієї з іноземних мов (англійської, французької, німецької, іспанської чи італійської) і спеціальності згідно з темою дисертації.

Категорії – найбільш загальні фундаментальні поняття, які відображають загальні властивості і відношення дійсності та пізнання.

Кафедра (грец., букв. – сидіння, стілець) – базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу, що проводить навчально-виховну і методичну діяльність з однієї або кількох споріднених спеціальностей, спеціалізацій чи навчальних дисциплін і здійснює наукову, науково-дослідну та науково-технічну діяльність за певним напрямом. Кафедра створюється рішенням вченої ради ВНЗ за умови, що до її складу входить не менше ніж п'ять науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж три з яких мають науковий ступінь або вчене звання.

Кваліфікація (від лат. *qualis* – який за якістю та *facio* – роблю) – ступінь професійної підготовки випускника навчального закладу, наявність у нього знань, умінь і навичок, необхідних для виконання ним певного виду роботи або подальшої освіти.

Коефіцієнт розумової обдарованості (IQ) (англ. *intellectual quotient* – коефіцієнт інтелектуальності) – стандартизований кількісний показник рівня розумового розвитку людини, який одержують за допомогою тестів інтелекту.

Козацька педагогіка – педагогіка українського народу, спрямована на формування мужнього громадянина (козака-лицаря), з яскраво вираженою українською національною свідомістю, твердою волею і характером.

Коледж (англ. *college*) – навчальний заклад у Великобританії, у Співдружності країн, очолюваній Великобританією, і в США. В Україні К. – самостійний вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який реалізує неповні й (або) повні освітні програми вищої професійної освіти.

Колектив (лат. *collectivus* – збірний, нагромаджений) – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковуються суспільно цінним і особистісно значущим змістом спільної діяльності.

Коливання уваги – періодичні короткочасні мимовільні зміни рівня інтенсивності уваги.

Колоквіум (від лат. *colloquium* – розмова, бесіда) – одна з форм навчальних занять у системі вищої освіти, що має на меті виявити і поліпшити знання студентів з найбільш важливих тем навчального курсу.

Компетенція – здатність особистості мобілізувати в професійній діяльності набуті знання, уміння та навички, а також використовувати узагальнені способи виконання дій. К. забезпечує необхідний обсяг і рівень знань та досвіду у певному виді діяльності.

Комп'ютеризація навчання – застосування комп'ютера як засобу навчання у навчальному процесі з різною метою. Система комп'ютерного навчання містить технічне (комп'ютер), програмне і навчальне забезпечення.

Конспект (від лат. *conspectus* – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. К. складається зі стисло викладених основних положень, фактів і прикладів. Конспектування є одним зі способів організації пізнавальної діяльності студентів, форм їх самостійної роботи.

Консультація (лат. *consulto* – прошу поради) – порада, пояснення викладача студентам з будь-яких питань.

Конформність (лат. *conformis* – подібний, відповідний) – здатність людини за внутрішньої незгоди піддаватися тиску групи, що проявляється у зміні її поведінки відповідно до вимог групи.

Концентрація уваги – міра заглибленості людини у певний вид діяльності.

Концепція педагогічна – система конструктивно-критичних поглядів на педагогічну діяльність і пропозицій щодо її удосконалення. Педагогічна концепція повинна спиратись на результати досліджень та емпіричні дані.

Корекційна педагогіка (лат. *correctio* – виправлення, поліпшення) – галузь педагогіки, предметом якої є виховання, навчання та освіта дітей із вродженими чи набутими відхиленнями у фізичному або психічному розвитку.

Креативність – творчі можливості людини, які виявляються в здатності знаходити нові варіанти оптимального вирішення проблеми, сприймати та генерувати нові ідеї.

Кредит – згідно з додатком 1 Конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікації – це точно задокументована мінімальна умовна одиниця вимірювання «вартості» будь-якої зі складових навчальної програми, виконаної студентом під час навчання.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць.

Критерії ефективності педагогічного процесу – показники, що виражають рівень освіти і вихованості студентів.

Критичність мислення (гр. *kritike* – здатність розрізняти) – якість мислення, що передбачає вміння особистості об'єктивно оцінювати власні думки і явища оточуючого світу, піддавати їх сумніву і перевіряти.

Культура поведінки (лат. *culture* – догляд, освіта, розвиток) – дотримання основних норм людського спілкування, вміння знаходити адекватні засоби у взаємодії з оточуючими.

Куратор (лат. *curator*, від *curo* – пікуюсь) – викладач ВНЗ, який надає психолого-педагогічну підтримку, забезпечує наукове консультування

студентів та здійснює педагогічний супровід академічної групи у вищому навчальному закладі.

Л

Лабораторна робота (лат. *labor* – праця) – метод навчання, що передбачає проведення самостійних експериментів і дослідів студентами за завданням викладача із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок та інших технічних засобів. Лабораторний метод охоплює теоретичне обґрунтування теми викладачем, визначення мети заняття, ознайомлення студентів із матеріалами та апаратурою, пояснення етапів роботи і правил техніки безпеки, фіксування результатів роботи та їх аналіз і захист.

Лекція (лат. *lectio* – читання) – як метод навчання передбачає усний виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою матеріалу. Як метод виховання реалізується шляхом послідовного, системного викладу певної проблеми, який має на меті сформувати у слухачів певні погляди і переконання.

Лекція бінарна – лекція, яка передбачає проблемний виклад матеріалу в діалозі двох викладачів, що моделює реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома дослідниками.

Лекція вступна – лекція, що дає загальне уявлення про завдання і зміст навчальної дисципліни, розкриває її структуру і логіку, викликає до неї інтерес, показує її взаємозв'язок з іншими предметами.

Лекція заключна – лекція, що передбачає підведення підсумків вивченого матеріалу з певної навчальної дисципліни, виділення вузлових питань і зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками – лекція, що передбачає вкраплення у її текст певної кількості заздалегідь підібраних помилок змістового, методичного характеру, які студенти повинні виявити.

Лекція проблемна – лекція, що передбачає засвоєння нової інформації шляхом її «відкриття».

Лекція-візуалізація – лекція, на якій перетворюють у візуальну форму усну інформацію, використовуючи такі демонстраційні матеріали, які не тільки доповнюють слова, а й самі виступають змістовними повідомленнями.

Лекція-прес-конференція – лекція, зміст якої будують на основі отриманих лектором запитань від студентів, інтерв'ювання його або студентів, що виконують роль «академіків», «дослідників», «фахівців-практиків» тощо.

Лідер (англ. *leader* – вести, керувати) – особистість, за якою інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, що зачіпають їх інтереси і визначають напрям та характер діяльності всієї групи.

Ліцей – освітній заклад, який здійснює освітню діяльність на основі загальноосвітніх програм середньої (повної) загальної освіти і дає учням загальну середню освіту з поглибленим вивченням низки предметів, як правило, природничо-наукового і технічного профілів та допрофесійною підготовкою.

Ліцензування (від лат. *licentia* – свобода, право) **вищих навчальних закладів** – визначене державою право вищого навчального закладу освіти на здійснення навчально-виховної діяльності за державними вимогами згідно з заявленим статусом. Ліцензування проходять усі вищі навчальні заклади України, засновані на державній формі власності, а також вищі навчальні заклади інших форм власності за їх бажанням.

М

Магістр (лат. *magister* – начальник, учитель) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні знання, отримав досвід їх застосування для розв'язання професійних завдань у певній галузі народного господарства. Програма підготовки в магістратурі надає випускникові знання

й навички наукової, педагогічної та дослідницької діяльності. Випускникові присвоюється кваліфікація магістра й видається диплом, в якому зазначається спеціальність підготовки або галузь знань.

Меланхолік (гр. *melas* – чорний і *chole* – жовч) – людина, яка має меланхолійний темперамент, що характеризується переважанням процесів гальмування над процесами збудження в корі головного мозку, а також слабкими психічними процесами.

Мета (ціль) навчання – ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання; те, до чого прагнуть викладач та студенти. Процес навчання переслідує три основні групи взаємопов'язаних цілей: 1) освітня – озброєння студентів науковими знаннями, професійними і загальнонавчальними вміннями, навичками; 2) розвиваюча – розвиток мови, мислення, пам'яті, творчих здібностей; 3) виховна – формування світогляду, моральних поглядів, естетичної культури тощо.

Метод (гр. *methodos* – спосіб пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений особливостями досліджуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація М., що призводить до виникнення вчення про методи – методології.

Метод виховання (гр. *methodos* – спосіб пізнання) – спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців певних поглядів, переконань, а також навичок і звичок поведінки.

Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємодії викладача та студентів, за допомогою якого вирішуються проблеми освіти, виховання і розвитку особистості в процесі навчання.

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення і опанування психолого-педагогічних процесів формування особистості з метою встановлення об'єктивних закономірностей виховання і навчання.

Метод педагогічного спостереження – метод, що передбачає спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах.

Метод психолого-педагогічного тестування – метод випробування особистості на певний рівень знань, умінь або загальну інтелектуальну розвиненість за допомогою карток, малюнків, задач, кросвордів, запитань та ін.

Метод ранжування – метод розміщення зафіксованих показників у певній послідовності (зменшення чи збільшення), визначення місця елемента у певній множині (наприклад, складання списку студентів залежно від рівня їх успішності).

Метод узагальнених незалежних характеристик – метод, що передбачає узагальнення відомостей про студентів, отриманих за допомогою інших методів, зіставлення цих відомостей, їх осмислення.

Методи контролю – сукупність методів навчання, які дають змогу перевірити рівень засвоєння студентами знань, сформованості вмінь і навичок (контрольні роботи, практичні роботи, заліки, колоквиуми, іспити, курсові роботи та ін.).

Методи контролю й аналізу ефективності виховання – методи, що передбачають з'ясування результативності конкретних виховних заходів, виховної роботи загалом у певному колективі.

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності – сукупність методів, спрямованих на оволодіння студентами знань, формування умінь та навичок.

Методи стимулювання – методи навчання, спрямовані на формування позитивних мотивів учіння, що стимулюють пізнавальну активність і сприяють збагаченню особистості студента.

Методологія - система принципів, норм і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, вчення про методи пізнання.

Методика навчального предмета – галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення конкретної навчальної дисципліни. Оскільки загальні закономірності навчання вивчаються дидактикою, М. окремого навчального предмета правомірно розглядати як часткову (прикладну) дидактику.

Мислення – суспільно зумовлений, нерозривно пов'язаний із мовленням психічний процес пошуків і відкриття суттєво нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності у процесі її аналізу і синтезу.

Мислення продуктивне (творче) (гр. *produco* – створюю) – мислення, продуктом якого є принципово новий або вдосконалений образ певного аспекту дійсності.

Мислення репродуктивне (лат. *re i produco* – знову створюю) – мислення, що виявляється у вирішенні проблем за наявним зразком, віднесенні кожної нової проблеми до вже відомого типу.

Мислення теоретичне (гр. *theoria* – діяльний, активний) – процес пізнання і створення законів та правил. Здійснюється за допомогою понять без звернення до досвіду чи практичних дій із реальними предметами.

Міжпредметні зв'язки – взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою.

Міцність запам'ятовування – індивідуальна особливість пам'яті, яка виражається в збереженні сприйнятого матеріалу і швидкості його забування.

Мовлення – процес практичного використання мови для спілкування.

Модуль (гр. *modulus* – міра) – логічно завершена частина теоретичних знань і практичних умінь з певної навчальної дисципліни.

Модульно-рейтингове навчання – навчання цілісними, логічно впорядкованими і обґрунтованими частинами (модулями). Результати М.-р. н. є підставою для визначення місця (рейтингу) студента серед однокурсників.

Моніторинг в освіті – процедура систематичного збирання даних про стан освіти на загальнодержавному, регіональному чи інституційному рівнях з метою оцінювання її якості та ефективності, управління і контролю, динаміки та прогнозування розвитку.

Мораль (лат. *moris* – звичай) – система ідей, принципів, законів, норм і оцінок, що регулюють стосунки між людьми.

Моральна свідомість – один з аспектів суспільної свідомості, що відображає реальні стосунки і регулює моральний аспект діяльності людини.

Мотив навчання (лат. *movere* – штовхати, приводити в рух) – спонукальна причина навчально-пізнавальної діяльності людини.

Мотивація – система спонукань, що викликають активність особистості й визначають її спрямованість.

Н

Навички – дії, які, завдяки багаторазовим повторенням, стають автоматичними і чиняться без усвідомленого контролю.

Навчальна програма – документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожного навчального предмета, уміння і навички, які необхідно засвоїти; зміст розділів і тем, система змістових модулів з визначенням необхідного рівня сформованості у студентів певної сукупності знань, умінь і навичок відповідно до стандартів вищої освіти.

Навчальний план – документ про систему навчальних предметів, які вивчають у певному закладі освіти, їх розподіл, тижневу й річну кількість годин, що відводяться на кожний навчальний предмет, про структуру навчального року.

Навчальний процес – система організації навчально-виховної роботи, в основу якої покладена органічна єдність викладання й учіння, спрямована на досягнення результатів навчання, виховання і розвитку студента.

Навчальний посібник – книга, матеріал якої висвітлює окремі теми або розширює межі підручника, містить додаткові, найновіші та довідкові відомості.

Навчальний рік – час, що відводиться для занять у навчальному закладі, від їхнього початку до літніх канікул; тривалість навчального процесу, що визначається на підставі галузевих стандартів вищої освіти.

Навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя (викладача) та учнів (студентів), у процесі якої засвоюються знання, формуються вміння й навички.

Наочно-образне мислення – мислення образами, уявленнями, перетворення ситуації в образній формі.

Наполегливість – воляова якість, що виявляється в умінні особистості активно виконувати дії, потрібні для подолання труднощів, і енергійно діяти під час досягнення мети.

Наступність у навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів та етапів навчально-виховного процесу.

Наука – соціально-значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність. Н. є складовою духовної культури суспільства. Термін «наука» вживають також для позначення окремих галузей наукового знання.

Наукові працівники – фахівці, які ведуть дослідження наукових проблем або окремих питань у тій чи іншій галузі знань у науково-дослідних установах або у ВНЗ, куди вони поступають на роботу на конкурсних засадах. Рівень кваліфікації Н. п., як правило, визначається вченими званнями й науковими ступенями.

Наукові студентські товариства (НСТ) – добровільні студентські об'єднання, діяльність яких спрямована на залучення студентів до науково-дослідної роботи. НСТ мають власні статuti.

Науковість навчання – дидактичний принцип, реалізація якого забезпечує оволодіння студентами науковими знаннями, сприяє формуванню наукової картини світу. В основі принципу науковості лежить об'єктивна закономірність: наукова картина світу, яка є наслідком засвоєння наукових знань про світ, може бути сформована лише на основі системи наукових знань про природу, суспільство і психіку людини. Принцип Н. н. висуває низку вимог до змісту освіти і методів навчання. Зміст освіти має містити тільки достовірні наукові факти й істини, не допускається будь-якого їх спотворення. До змісту освіти обов'язково включаються провідні, визначальні наукові теорії. Здійснення принципу Н. н. вимагає озброєння студентів методами наукового пізнання.

Науковий світогляд – цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, екологічних, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності й самої себе.

Научіння, научування – набуття людиною знань, умінь, навичок і нових форм поведінки.

Національна свідомість особистості – розуміння і почуття належності до етнічної спільноти як результат засвоєння культури, традицій і звичаїв свого народу.

Національне виховання (лат. *natio* – народ) – виховання дітей та молоді на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій мудрості та духовності.

Нормативна частина змісту освіти – обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, із зазначенням його обсягу і рівня засвоєння, а також форм контролю і державної атестації.

О

Обдарованість – високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей, що є передумовою творчих досягнень.

Обсяг уваги – кількість об'єктів, які людина може одночасно сприйняти за короткий проміжок часу.

Онтогенез – індивідуальний розвиток організму з моменту народження до смерті.

Опонент (від лат. *opponens* – той, що протиставляє, заперечує) – 1) Особа, яка заперечує чи спростовує думки доповідача, оцінює працю дисертанта під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня. 2) Супротивник у диспуті, дискусії.

Оптимізація процесу навчання – така організація навчального процесу, що забезпечує найкраще, найдоцільніше за даних умов функціонування навчально-виховної системи, здобуття максимально можливих результатів за мінімальний час.

Освіта – процес і результат засвоєння людиною систематизованих знань, набуття професійних умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших рис особистості, розвиток її творчих сил і здібностей.

Осмислення (розуміння) навчального матеріалу – процес мисленнєвої діяльності, спрямований на розкриття істотних ознак, якостей предметів, явищ і процесів та формування теоретичних понять, ідей, законів.

Особистість – людська цілісність, системна соціальна якість, якої набуває індивід у предметній діяльності та спілкуванні, що характеризує рівень і якість впливу на нього суспільних відносин. Основними ознаками особистості є розумність дій, відповідальність, свобода, гідність, свідоме управління власною поведінкою і діяльністю, суспільна активність, наявність власних поглядів, творчість. Людина як особистість формується у соціокультурному середовищі, у процесі діяльності і спілкування.

Оцінювання навчальних результатів студентів – визначення й вираження в умовних одиницях (балах), а також в оціночних судженнях викладача знань, умінь та навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

II

Пам'ять – процеси запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування індивідом його попереднього досвіду.

Парадигма – а) певна система знань, методологія або теорія, яка містить визнані науковою спільнотою наукові досягнення, що дають модель постановки проблем і шляхів їх вирішення, б) П. – сталий погляд, який став звичним, певний стандарт, зразок вирішення освітніх і дослідницьких завдань.

Парадигми педагогічні – а) Парадигма «знання, уміння, навички» спирається на стереотип: «Головне завдання викладача полягає в передачі студентам знань, умінь і навичок». Постійне зростання обсягів інформації унеможлиблює повноцінну реалізацію цієї парадигми, б) Когнітивна парадигма (парадигма розвивального навчання) головною метою освіти визначає розвиток науково-теоретичного (абстрактно-логічного) мислення, тобто навчання має передбачати інтенсивну розумову діяльність студентів з використанням проблемних ситуацій, запровадження системи пізнавальних завдань високого рівня складності, озброєння студентів прийомами самостійної пізнавальної діяльності. в) Прагматична парадигма побудована на стереотипі, що продуктивним є тільки те навчання, яке надає можливості випускнику одержати матеріальну чи статусну користь у майбутньому. г) Гуманістична парадигма виходить з того, що успішне навчання ґрунтується на внутрішній мотивації студента, а не завдяки примусу, тому головною метою викладача є підтримка і сприяння саморозвитку і самоактуалізації студента.

Патріотизм (гр. *patriotes* – земляк, співвітчизник) – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури.

Педагогіка (гр. *paídos* – дитя і *ago* – веду) – сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості протягом усього життя.

Педагогіка вищої школи – наука про закономірності навчання і виховання студентів, їх наукову та професійну підготовку як спеціалістів вищої кваліфікації відповідно до вимог держави.

Педагогічна вимога – педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукання його до позитивної діяльності або гальмування його дій і вчинків, що мають негативний характер.

Педагогічна діагностика – виявлення за допомогою спеціальних методик стану навчально-виховної роботи, окремих її напрямів з метою коригування змісту, форми і методів його реалізації в педагогічному процесі.

Педагогічна майстерність – характеристика високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому професійному рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді.

Педагогічна техніка – сукупність раціональних засобів, особливостей поведінки і професійних умінь педагога, спрямованих на ефективну реалізацію педагогічних впливів на особистість студента та студентську спільноту.

Педагогічна технологія (гр. *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – слово, вчення) – науково обґрунтована педагогічна система, яка гарантує досягнення певної навчально-виховної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед прогнозований результат.

Педагогічні здібності – сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності.

Педагогічний досвід – практика педагогічної діяльності людини і її результат, який виявляє рівень опанування її об'єктивними закономірностями.

Педагогічний процес (лат. *processus* – просування вперед) – спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем, виховання і розвиток особистості.

Педагогічний такт – почуття міри в застосуванні педагогічного впливу на вихованців, коли оптимально враховуються умови ситуації, її соціальні та педагогічні наслідки, особливості особистості вихованця.

Переконування – спосіб комунікативного впливу, при якому вихователь звертається до свідомості, почуттів вихованців з метою формування у них певних поглядів, переконань та норм поведінки.

Підручник – навчальна книга, яка містить основи наукових знань із певної навчальної дисципліни, викладені згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Пізнання – процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивної реальності у свідомості людини.

Позашкільні навчально-виховні заклади – широкодоступні заклади освіти, в яких діти та юнацтво здобувають знання, уміння і навички за інтересами, що забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля (дитячі та юнацькі бібліотеки, палаци дитячої творчості та ін.).

Покарання (як метод виховання) – метод, що реалізується через несхвалення, осуд негативних дій та вчинків вихованців з метою їх припинення або недопущення в майбутньому.

Політехнічна освіта (гр. *poly* – багато і *techne* – мистецтво, майстерність) – сукупність знань про головні галузі й наукові принципи виробництва, оволодіння загальнотехнічними вміннями, необхідними для участі в продуктивній праці.

Поняття – форма мислення, яка відображає загальні, істотні ознаки предметів і явищ дійсності.

Порівняння – мисленнева операція, що дає змогу встановити схожі і відмінні ознаки об'єктів, що аналізуються.

Порівняльна педагогіка – наука, що вивчає і аналізує схожі та відмінні риси освітніх систем різних країн, тенденції і перспективи розвитку цих систем.

Послідовність мислення – якість мислення, що передбачає уміння людини дотримуватися логічних правил і не суперечити собі в міркуваннях, доводити і обґрунтовувати свої оцінки і висновки.

Потреба – стан живого організму, який виражає його залежність від об'єктивних умов існування та розвитку і спонукає до активності відносно цих умов.

Почуття – специфічна форма відображення дійсності, в якій виявляється стійке суб'єктивно-емоційне ставлення людини з властивими їй потребами до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює.

Пояснення – метод навчання, що полягає в послідовному, досконалому тлумаченні понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо.

Пояснювально-ілюстративне навчання – вид навчання, при якому пізнавальна діяльність викладача має репродуктивний характер і полягає в передачі студентам інформації за допомогою слова та наочності.

Правила навчання – регулятивні, практичні вимоги до конкретних дій викладача та студентів з метою реалізації дидактичних принципів.

Практикум (гр. *praktikos* – активний, діяльний) – вид лабораторної роботи в старших класах школи або у ВНЗ. Проводиться після вивчення великих розділів курсу. Має повторювальний і узагальнюючий характер.

Практична робота (гр. *praktikos* – активний, діяльний) – метод навчання, при якому педагог організовує навчання й формує уміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання

студентом відповідно сформульованих завдань, у ситуаціях максимально наближених до майбутньої професійної діяльності. Упродовж п.р. треба провести вимірювання, визначити властивості предметів або явищ, співставити отримані результати, зробити самостійні висновки.

Превентивне виховання – це керована діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів превентивного характеру, спрямованих на попередження та подолання відхилень у поведінці дітей та молоді, запобігання розвитку різних форм їх асоціальної і аморальної поведінки, попередження порушення прав дитини та молодої людини на вільний і повноцінний розвиток, формування у них потреби в здоровому способі життя.

Предмет дидактики – зміст освіти підростаючого покоління і організація процесу, що забезпечує оволодіння цим змістом.

Предмет педагогіки – навчально-виховна діяльність, що здійснюється в закладах освіти людьми, уповноваженими на це суспільством.

Приєм навчання – деталь, складова частина методу, окрема ситуація, розумова або практична дія викладача чи студента, які розкривають чи доповнюють спосіб засвоєння матеріалу, що виражає певний метод (наприклад, метод лекції включає такі прийоми: виклад інформації, ілюстрації, активізація уваги та ін.).

Принципи педагогічного процесу – система основних вихідних вимог до навчання і виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми всебічного розвитку особистості.

Проблема (гр. *problema* – задача, утруднення) – складне теоретичне або практичне завдання, що потребує вивчення, дослідження й вирішення.

Проблемне навчання (гр. *problema* – задача, утруднення) – різновид розвиваючого навчання, яке ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на методах викладання і учіння з елементами наукового пошуку.

Проблемна ситуація – основне поняття проблемного навчання. П.С. – ситуація, задача, протиріччя, для розв’язання яких суб’єкт має знайти і використати нові для себе знання і засоби діяльності.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності навчально-виховного закладу щодо виховання учнів, студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Програма навчання – документ, який визначає перелік курсів, необхідних для надання студенту кваліфікації фахівця з вищою освітою. П. визначає також напрями навчання і необхідні для отримання кваліфікації вимоги.

Програмоване навчання – передача змісту навчального матеріалу логічно завершеними частинами (порціями). Введення нової порції відбувається лише після контролю правильності виконання попередньої. Навчальний матеріал засвоюється поелементними блоками, які подаються викладачем або спеціальними пристроями (наприклад комп’ютерами) у вигляді спеціальних програм.

Програма навчальної дисципліни – документ, що визначає мету, зміст, об’єм та логіку вивчення дисципліни, вимоги до рівня сформованості знань і умінь, містить характеристику навчально-методичного забезпечення.

Просемінар (лат. *seminarium* – розсадник) – перехідна від уроку до семінару форма організації пізнавальної діяльності студентів через практичні й лабораторні заняття, в структурі яких є елементи семінару; підготовка студентів до власне семінарів.

Професійна адаптація (лат. *adapto* – пристосовую) – процес пристосування людини до професійної діяльності, її умов, досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності.

Професійна консультація – надання особистості науково обґрунтованої допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів і засобів професійного самовизначення.

Професійна освіта – сукупність знань, практичних умінь і навичок, необхідних для роботи в певній галузі трудової діяльності.

Професійні педагогіки – галузі педагогіки, що вивчають особливості, форми і методи навчання людей, які здобувають або мають певний фах (лікувальна, театральна, військова, спортивна педагогіки та ін.).

Професіографія – технологія визначення вимог, які висуває професія до особистісних якостей, психологічних здібностей, психолого-фізіологічних можливостей людини.

Професор (лат. *professor* – викладач, учитель) – вчене звання, що присвоюється найбільш кваліфікованим викладачам вищих навчальних закладів і науковим співробітникам науково-дослідних установ за клопотанням цих установ. Звання П. присвоюється особам, які мають учений ступінь доктора наук, а в окремих випадках – висококваліфікованим спеціалістам, які не здобули вченого ступеня, але мають великі заслуги в галузі науки, техніки, в багаторічній педагогічній діяльності, а також є авторами друкованих праць і навчально-методичних посібників. В Україні звання П. працівникам науково-дослідних установ присвоює Вища атестаційна комісія, а працівникам ВНЗ – Міністерство освіти і науки України.

Психіка (гр. *psychikos* – душевний) – властивість високоорганізованої матерії, що проявляється у відображенні об’єктивної дійсності.

Психологія (гр. *psyche* – душа і *logos* – слово, вчення) – наука про факти, закономірності та механізми психічного життя людей і тварин.

Психологія вищої школи – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб’єкта навчально-професійної діяльності та закономірності науково-педагогічної діяльності викладача, а також психологічні особливості їх педагогічної взаємодії.

Психолого-педагогічна структура педагогічної діяльності – система дій педагога, спрямована на досягнення поставлених цілей засобами розв’язання педагогічних завдань.

Р

Рейтинг (англ. *rating* – оцінка, порядок, класифікація) – позиція студента в групі за результатами навчання з певного предмета, яка визначається рейтинговим показником, тобто величиною, яка є відсотковим відношенням суми оцінок з усіх модулів до суми максимально можливих.

Ректор (лат. *rector* – керівник, управитель) – в багатьох країнах керівник вищого навчального закладу. У сучасній Франції Р. – також особа, яка очолює навчальний округ («академію»).

Репродуктивні методи навчання (репродукція – відтворення) – методи навчання, що ґрунтуються на репродуктивному характері мислення студентів. Репродуктивними можуть виступати словесні, наочні і практичні методи (розповідь, лекція, бесіда, наочність, вправи, практичні завдання) у випадках, коли зміст навчального матеріалу: а) інформативний; б) є описом способів практичних дій; в) є принципово новим чи достатньо складним для самостійного засвоєння студентами й подається у готовому вигляді. На Р. м. н. побудоване програмоване навчання.

Репродуктивний рівень розвитку здібностей (лат. *re* і *produco* – знову створюю) – рівень розвитку здібностей, який проявляється в діяльності людини, спрямованій на відтворення уже відомих зразків матеріальної і духовної культури.

Реферат (лат. *refero* – доповідь) – короткий усний чи письмовий виклад основних тез вчення, наукової праці, дослідження або змісту книги; доповідь на певну тему, що містить огляд друкованих джерел, власні висновки.

Рефлексія – здатність людини до самопізнання, аналізу своїх дій, вчинків, мотивів і їх співставлення з суспільнозначущими цінностями.

Рівень домагань – прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.

Родинна педагогіка – складова народної педагогіки, в якій зосереджені знання і досвід щодо створення і збереження сім'ї,

започаткування та продовження сімейних традицій (трудових, моральних, мистецьких), принципів виховання дітей у сім'ї.

Розвиваюче (розвивальне) навчання – спрямованість змісту, принципів, методів і прийомів навчання на ефективний розвиток пізнавальних процесів особистості: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. Зміст Р.Н. вимагає активізації мисленнєвих дій.

Розвиток людини – процес і результат якісних і кількісних змін в організмі людини, інтелектуальній і духовній сферах її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання.

Розповідь – метод навчання, що передбачає послідовне монологічне розкриття невеликого за обсягом змісту навчального матеріалу.

Розподіл уваги – здатність людини одночасно виконувати два або більше видів діяльності.

Розуміння – процес осмислення явищ або предметів через виявлення істотних ознак і зв'язків між ними.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів із розвитку інтелектуальних здібностей і мислення людини, прищеплення культури розумової праці.

Рушійні сили навчально-виховного процесу – сукупність внутрішніх і зовнішніх суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей.

С

Самоактуалізація – прагнення людини до повнішого виявлення, розвитку і реалізації своїх особистісних можливостей, постійний процес розвитку свого потенціалу до максимально можливого.

Самоаналіз – прийом самовиховання, який передбачає критичні роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками.

Самовиховання – свідома, цілеспрямована, самостійна діяльність особистості, спрямована на формування у себе позитивних рис і подолання негативних.

Самоконтроль – прийом самовиховання, який полягає у систематичному фіксуванні (подумки або письмово) свого стану, досягнень і поведінки для того, щоб попередити небажані дії, емоції, вчинки, коригувати їх.

Самонавіювання – прийом самовиховання, який передбачає повторення подумки або вголос певних суджень з метою формування чи подолання певних рис своєї особистості.

Самоосвіта – самостійна діяльність суб'єкта, спрямована на оволодіння новими знаннями, уміннями і навичками, а також вдосконалення раніше набутих. С. є невід'ємною частиною систематичного навчання у ВНЗ, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань.

Самосвідомість – усвідомлення людиною себе як особистості (своїх якостей і рис, стосунків з іншими людьми, місця і ролі у суспільстві).

Самостійна навчальна робота – різноманітна індивідуальна чи колективна навчальна діяльність студентів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданням педагога, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі.

Самостійність – вольова якість, що передбачає вміння особистості обходитися у своїх діях без сторонньої допомоги і критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань.

Самостійність мислення – якість мислення, що виявляється в здатності людини ставити нові проблеми, знаходити нетрадиційні оригінальні підходи до їх вирішення, виявляти ініціативу в творчому пошуку.

Сангвінік (лат. *sanguis* – кров) – людина, яка має сангвінічний темперамент, що проявляється в енергійності, великій емоційності, легкому пристосуванню до різних обставин і нових людей, гарному самопочутті та інших якостях особистості.

Світогляд – цілісне уявлення особистості про природу, суспільство, людину, яке знаходить вияв у системі цінностей, ідеалів, установок. С. містить сукупність знань про світ, почуття, ставлення, оцінки, переконання.

Семестр (лат. *semestris* – шестимісячний, від *sex* – шість і *mensis* – місяць) – половина навчального року у вищих навчальних закладах. У С. звичайно 16-18 навчальних тижнів. Завершується С. екзаменаційною сесією. Між С. встановлюються канікули. У навчальних закладах зарубіжних країн (наприклад, у деяких навчальних закладах Великобританії і США) прийнято ділити навчальний рік на триместри (кожний – 10-12 тижнів).

Семінар (лат. *seminarium* – розсадник) – організаційна форма навчання, яка передбачає обговорення проблем, що стосуються раніше прочитаної лекції чи розділу курсу, а також матеріалу, вивченого студентами самостійно.

Середня загальна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, необхідних для участі в суспільно корисній праці незалежно від майбутньої професії та для одержання спеціальної освіти. Зміст С. о. визначається суспільними потребами і рівнем розвитку науки. С. о. є основою, на якій будується будь-яка галузь вищої освіти.

Середовище – сукупність зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і впливають на її розвиток.

Сесія екзаменаційна (від лат. *session* – засідання) – період складання заліків та іспитів у вищому навчальному закладі, де запроваджено курсову або предметно-курсіву систему навчання.

Синтез (гр. *synthesis* – з'єднання, складання) – мисленнєва операція об'єднання предметів і явищ за їх спільними та істотними ознаками.

Система освіти (гр. *systema* – утворення) – сукупність навчально-виховних закладів, які систематично і послідовно виховують, навчають і готують до життя підростаючі покоління відповідно до завдань суспільства. До системи освіти в Україні входять дитячі ясла, садки, загальноосвітні і професійні школи, позашкільні установи, вищі навчальні заклади. Часто до С. о. відносять також різні навчальні заклади для дорослих.

Систематичність навчання – відповідність викладу матеріалу внутрішній логіці навчальної дисципліни, дидактичним правилам: від простого до складного, від невідомого до відомого, від часткового до загального; забезпечення на основі виконання цих правил цілісної системи знань, умінь і навичок. Принцип систематичності реалізується під час складання навчальних програм, навчальних планів, навчальних підручників, посібників, організації навчального процесу.

Система превентивного виховання – це керована діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів превентивного характеру, спрямованих на попередження та подолання відхилень у поведінці дітей та молоді, запобігання розвитку різних форм їх асоціальної і аморальної поведінки, попередження порушення прав дитини та молодої людини на вільний і повноцінний розвиток, формування у них потреби в здоровому способі життя.

Соціалізація (лат. *societas* – спільність, суспільство) – процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження його як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили.

Соціальна педагогіка (лат. *socialis* – товариський, громадський) – галузь педагогіки, що вивчає закономірності та механізми становлення й розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання в різних соціальних інститутах.

Соціограма (лат. *societas* – спільність, суспільство і гр. *gramma* – риска, лінія) – графічне зображення результатів, одержаних за допомогою соціометричного тесту при дослідженні міжособистісних стосунків у групі.

Соціометрія (лат. *societas* – спільність, суспільство і гр. *metron* – міра) – метод кількісного визначення взаємозв'язків, які утворюються між членами групи в процесі міжособистісного спілкування і взаємодії.

Спадковість – відновлення в нащадків біологічних особливостей батьків.

Спецкурс – навчальний предмет (курс), який вивчається найчастіше на старших курсах ВНЗ з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми знаннями і актуальними вміннями з метою спеціалізації студентів у певній фаховоспрямованій галузі знань.

Спецсемінар – навчальний предмет, дисципліна, що вивчається студентами старших курсів з метою спеціалізації і передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в певній галузі науки або практики.

Спілкування – процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні інформацією пізнавального чи емоційно-оцінного характеру.

Спостереження – цілеспрямоване, планомірне, спеціально організоване сприймання оточуючої дійсності з метою її подальшого аналізу і тлумачення.

Сприймання – відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності за їх безпосередньої дії на органи чуття.

Стандарт вищої освіти – система основних параметрів, що приймаються за державну норму фахової підготовки. Основними об'єктами стандартизації в освіті є її структура, зміст, обсяг навчального навантаження й рівень підготовки студентів. С. в. о. визначає обов'язковий мінімум змісту основних програм, максимальний обсяг навчального навантаження студентів, вимоги до рівня підготовки випускників і є основою для створення низки нормативних документів (навчальних планів, положень про акредитацію навчальних закладів, атестації кадрів тощо).

Старший науковий співробітник – вчене звання і штатна посада в науково-дослідних установах України. Вчене звання С. н. с. присуджується докторам і кандидатам наук, які мають друковані праці або винаходи, обіймають штатну посаду С. н. с., завідувача відділу, сектору чи лабораторії (за конкурсом чи переобранням на цю посаду) і успішно відпрацювали на цій посаді в даній установі не менше року.

Статеве виховання – один з елементів процесу виховної роботи, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді та оволодіння нормами взаємин з представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до питань статі, створення в сім'ї та відносин у ній.

Створення ситуації новизни – метод навчання, що передбачає окреслення нових знань у навчальному матеріалі, якими збагатилися студенти, отримання ними задоволення від інтелектуального зростання.

Стереотипізація (лат. *stereos* – твердий і гр. *typos* – відбиток, форма) – привнесення в образ партнера рис, якими наділяють представників певної професійної чи національної групи.

Структура процесу засвоєння інформації: сприймання, розуміння, осмислення, закріплення, застосування на практиці.

Стиль педагогічний – стійкі індивідуально-специфічні риси педагогічної діяльності, які традиційно складаються в досвіді викладача. С. п. є своєрідним «педагогічним почерком», певною манерою педагогічних дій і притаманний кожному педагогу.

Стійкість уваги – часова характеристика уваги, що визначається тривалістю збереження цілеспрямованої уваги на певному об'єкті чи виді діяльності.

Стрес (англ. *stress* – напруга) – емоційний стан організму, який виникає у напружених обставинах і виявляється у порушенні перебігу психофізіологічних процесів, координації рухів, дезорганізації та гальмуванні всієї діяльності.

Студент (лат. *studens*, від *studio* – навчаюсь) – учень вищого навчального закладу. У Стародавньому Римі та в середні віки С. називали кожного зайнятого процесом пізнання. З організацією в XII ст. університетів термін «студент» застосовували до тих, хто навчався (спочатку і до тих, хто викладав) в університетах. Після введення в університетах вчених звань для викладачів (магістра, професора та ін.) С. називають лише тих, хто в них навчається. Згідно із Законом України «Про вищу освіту» студент – особа,

яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, екстернатною формами навчання, щоб здобути певний освітній і освітньо-кваліфікаційний рівень.

Суб'єктність – здатність людини усвідомлювати себе носієм знань, волі, відносин, здатність здійснювати усвідомлений вибір, усвідомлювати свої дії і життя.

Сугестія (навіювання) – процес впливу на психічну сферу людини, пов'язаний з істотним зниженням її критичності до інформації, що надходить, відсутністю прагнення перевірити її достовірність, необмеженою довірою до джерел інформації.

Т

Таксономії цілей навчання – систематизація, співставлення цілей навчання, викладених у певній послідовності.

Талант (гр. *talanton* – вага, міра, рівень здібностей) – поєднання високорозвинутих спеціальних здібностей, яке дає людині змогу створювати такі продукти діяльності, що виділяються своєю новизною, досконалістю і мають високу суспільну значущість.

Творчий рівень розвитку здібностей – найвищий рівень розвитку здібностей людини, який проявляється у творчому мисленні, спрямованому на створення нових зразків матеріальної і духовної культури.

Творчість – продуктивна людська діяльність, що здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення; передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, уяви, інтуїції, умінь тощо.

Темп навчання (лат. *tempus* – час) – ступінь швидкості, з якою розгортається навчальний процес, виконується програма і засвоюється навчальний матеріал.

Темперамент (лат. *temperamentum* – устрій, узгодженість) – сукупність індивідуально-психологічних якостей, яка характеризує динамічний та емоційний аспекти поведінки людини і виявляється в її діяльності і спілкуванні.

Теорія педагогічна – система науково-педагогічних знань, яка описує і пояснює елементи педагогічної діяльності. Складовими елементами педагогічної теорії є педагогічні ідеї, педагогічні поняття, педагогічні концепції, педагогічні закономірності, педагогічні принципи.

Термін – слово або вислів, яким у науці називають один предмет; яке використовують з одним, чітко окресленим значенням.

Тест (англ. *test* – випробування) – короткочасне стандартизоване випробування, спрямоване на визначення у того, кого досліджують, показників розвитку певних психічних властивостей.

Тестовий контроль (англ. *test* – іспит, випробування) – метод навчання, який передбачає вибір учнем чи студентом одного або кількох варіантів відповідей із запропонованого переліку завдань.

Технікум – прийнята в Україні й ряді інших країн назва навчального закладу II рівня акредитації, що готує молодших спеціалістів для різних галузей промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку.

Технічна освіта – складова частина комплексу спеціальної освіти в єдиній системі освіти України, яка забезпечує підготовку для промислово-технічних галузей народного господарства фахівців трьох основних категорій – інженерів, техніків і кваліфікованих робітників. Згідно з законом України «Про освіту» фахівців готують вищі заклади освіти чотирьох рівнів акредитації: рівень I – професійно-технічні училища; рівень II – технікуми та коледжі; рівні III-IV – університети, академії, інститути.

Точність запам'ятовування – індивідуальна особливість пам'яті, яка характеризується кількістю зроблених помилок при відтворенні матеріалу після його запам'ятовування.

Трансфер кредитів – можливість «перенесення кредитів» у розумінні визнання у ВНЗ країни «Б» періодів навчання в інших ВНЗ цієї країни чи країни «А», де було задокументовано ці кредити.

Трудове виховання – цілеспрямований процес залучення молоді до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передання молоді виробничого досвіду, розвитку в неї творчого практичного мислення, працьовитості, вироблення практичних умінь і навичок праці.

У

Увага – спрямованість і зосередженість свідомості, що передбачає підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної чи рухової активності індивіда.

Узагальнення – мисленнєва операція об'єднання предметів і явищ за їх спільними й істотними ознаками.

Уміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання мисленнєвих і практичних дій на основі знань і набутого досвіду. У. передбачає застосування знань у звичних та змінних умовах.

Умовивід – форма теоретичного мислення, в якій з одного або кількох пов'язаних суджень, виводиться нове судження, яке дає нові знання про предмети чи явища.

Університет (лат. *universitas* – сукупність) – багатопрофільний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації фахівців і науково-педагогічних працівників за широким спектром напрямів і спеціальностей. У. виконує фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинену структуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє розповсюдженню наукових знань, здійснює культурно-просвітницьку діяльність завдяки високому рівню кадрового і матеріально-технічного забезпечення. Після 1992 р. в Україні відбулося масове перетворення навчальних інститутів в У.: економічні, лінгвістичні, медичні,

аграрні, педагогічні тощо. У. називають також навчальні установи, створені на громадських засадах, що мають на меті поширення наукових знань, – народні університети, університети культури, університети технічного прогресу тощо.

Управління – діяльність, спрямована на розробку і реалізацію рішень, організацію контролю об'єкта управління згідно з метою, аналіз і підведення підсумків на основі достовірної інформації.

Уміння – цілеспрямований процес засвоєння учнями, студентами знань, оволодіння вміннями та навичками.

Уява – процес створення людиною на основі її попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймала і не сприймає.

Ф

Фактор – істотна обставина, причина, умова, рушійна сила процесу або явища.

Фасилітація (від англ. *facilitate* – допомагати, полегшувати, сприяти) – особлива педагогічна філософія як система особистісних настанов, що реалізуються в процесах міжособистісної взаємодії викладача зі студентами, у якій акцент робиться на «допомогаючій» місії першого. Основою фасилітації є створення особливого, стимулюючого «психологічного поля». Основоположник гуманістичної концепції навчання К.Роджерс, зазначив, що діяльність вихователя-фасилітатора має спиратися на наступні настанови: 1) щирість, відвертість, відкритість у спілкуванні; 2) безумовне позитивне сприйняття, довіра, впевненість у можливостях і здібностях підопічних; 3) емпатичне розуміння – здатність учителя бачити внутрішній світ учня з його внутрішньої позиції.

Факультет – основний організаційний і навчально-науковий підрозділ ВНЗ третього і четвертого рівнів акредитації, що об'єднує відповідні кафедри і лабораторії. Ф. створюється за рішенням Вченої Ради ВНЗ за умови, що до його складу входить не менше ніж три кафедри і на ньому навчається не

менше ніж 200 студентів очної (денної) форми навчання. Керівництво Ф. здійснює декан.

Факультативний курс (лат. *facultas* – можливість) – навчальний предмет, дисципліна, що вивчається студентами ВНЗ за бажанням з метою поглиблення й розширення наукових і прикладних знань.

Фізичне виховання – система соціально-педагогічних заходів, спрямована на зміцнення здоров'я та загартування організму, гармонійний розвиток функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Філогенез (гр. *phyle* – рід, плем'я, вид і *genos* – походження) – історичний розвиток різних родів і видів організмів.

Флегматик (гр. *phlegma* – слиз) – людина, яка має флегматичний темперамент, що характеризується спокійністю, врівноваженістю, малою емоційною збудливістю, сповільненістю рухових і мовних реакцій, високою працездатністю і низькою комунікабельністю.

Форма організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності викладача та студентів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі.

Формалізм у навчанні (лат. *formalis* – складний за формою) – механічне заучування навчального матеріалу без достатнього розуміння і вміння застосовувати його на практиці.

Фрустрація (лат. *frustratio* – обман, розлад, руйнування планів) – психічний стан емоційного напруження, який викликають об'єктивно нездоланні (або суб'єктивно уявлені) перешкоди, що виникають на шляху до важливої мети.

Фундаменталізація вищої освіти – підсилення взаємозв'язку теоретичної і практичної підготовки особистості студента до життєдіяльності в сучасних умовах. Особлива увага приділяється глибокому і систематичному засвоєнню науково-теоретичних знань з усіх дисциплін навчального плану.

Функція педагогічна – обов’язок, коло діяльності, призначення, роль викладача, вихователя, вчителя.

Фундаментальні дослідження в педагогіці – дослідження, що мають на меті розкриття загальних особливостей педагогічних явищ, наукове обґрунтування педагогічної діяльності.

Х

Характер (гр. *charakter* – прикметна риса, ознака) – складне й індивідуально-своєрідне поєднання рис людини, яке формується в процесі її розвитку під впливом умов життя та виховання і виявляється в її поведінці і діяльності.

Холерик (гр. *chole* – жовч) – людина, що має холеричний темперамент, якому властивий сильний, рухливий, але не врівноважений тип вищої нервової діяльності.

Ц

Центральна нервова система – основний орган психічної діяльності людини, який включає в себе головний і спинний мозок, що розташовані відповідно в черепі та хребті.

Цілеспрямованість – воляова якість, що полягає в умінні людини керуватися у своїх діях і вчинках загальними і стійкими цілями, зумовленими її стійкими переконаннями.

Ч

Часткові (предметні, прикладні) методики – галузі педагогіки, предметом дослідження яких є закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у закладах освіти всіх типів.

Член-кореспондент – академічне звання в Україні і деяких зарубіжних країнах (Білорусь, Польща, Росія, Словаччина, Чехія, Франція та ін.). В Україні Ч.-к. обирають до складу Національної і галузевих академій наук за видатні успіхи в розвитку науки. Право висувати кандидатів у Ч.-к. мають

наукові установи, громадські організації та окремі особи. Ч.-к. обираються таємним голосуванням у відповідних відділеннях академій наук і затверджуються загальними зборами відповідних академій.

Ш

Швидкість запам'ятовування – індивідуальна особливість пам'яті, яка визначається кількістю повторень, необхідних людині для запам'ятовування певного обсягу матеріалу.

Швидкість мислення – якість мислення, що визначається часом, протягом якого різні люди справляються з виконанням тих самих завдань.

Ю

ЮНЕСКО (англ. *UNESCO; United Nations Educational Scientific Cultural Organisation* – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) – спеціалізована установа ООН. Її основні цілі – сприяння справі миру та безпеки шляхом розвитку співробітництва між країнами в галузі освіти, науки й культури. До основних напрямів роботи ЮНЕСКО належать проблеми боротьби з неписьменністю, розвитку освіти, підготовки кадрів, вивчення та поширення національних культур, охорона навколишнього середовища та пам'яток культури.

Я

Я-концепція (лат. *conceptio* – сприйняття) – стійка, динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.

Якість вищої освіти – 1) відповідність вищої освіти соціально-економічним потребам, інтересам особистості, суспільства і держави; 2) сукупність якостей особи з вищою освітою, які відображають її компетентність, рівень фахових знань і вмінь, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість і обумовлюють здатність задовольнити як особистісні духовні і матеріальні потреби, так і суспільні потреби.

